

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Δημήτριος Ν. Μόσχος, Ευαγγελία Βουλγαράκη

Εκκλησιαστική Ιστορία και Πατέρες και Θεολόγοι της Εκκλησίας

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

ΘΕΜΑΤΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Γ' ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΤΕΥΧΟΣ Α΄
ΘΕΜΑΤΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

**ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ
ΟΜΑΔΑ**

Δημήτριος Ν. Μόσχος, Αναπληρωτής Καθηγητής Θεολογικής Σχολής, ΕΚΠΑ
Ευαγγελία Βουλγαράκη, ΕΔΙΠ Θεολογικής Σχολής, ΕΚΠΑ

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΟΥ**

Κωνσταντίνος Κορναράκης, Αναπληρωτής Καθηγητής Θεολογικής Σχολής, ΕΚΠΑ
(πρόεδρος)
Γεώργιος Ζήσιμος, Καθηγητής Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (μέλος)
Ελευθέριος Βεκρής, Σύμβουλος Α΄ του ΙΕΠ (μέλος)
Ευστράτιος Ψάλτου, Σύμβουλος Β΄ του ΙΕΠ (μέλος)

**ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ-
ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ**

Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ

Το παρόν εκπονήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ) στο πλαίσιο της Πράξης με τίτλο «Αναβάθμιση της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης», MIS 5007907, η οποία εντάσσεται στο Ε.Π. «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση 2014-2020» και συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο).

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
Ιωάννης Αντωνίου
Πρόεδρος του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνος Υλοποίησης Έργου
Ευστράτιος Ψάλτου
Σύμβουλος Β΄ του ΙΕΠ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Εικόνα Εξωφύλλου: Ολυμπιάς Κελαϊδή, *Κόκκος Σινάπεως*, 2003. Αυγοτέμπερα σε ξύλο, 50x70 εκ.

Εικόνα σελίδας 6: Ο Απόστολος των Εθνών Παύλος, διά χειρός Ράλλη Κοψίδη. Παράσταση στον ομώνυμο ναό, στο Σαμπεζύ της Γενεύης, Ελβετία.

Η επιλογή και τεχνική επεξεργασία των φωτογραφιών είναι των συγγραφέων.

Τα αγιογραφικά παραθέματα είναι από την έκδοση της Βιβλικής Εταιρείας.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Δημήτριος Ν. Μόσχος, Ευαγγελία Βουλγαράκη

*Εκκλησιαστική Ιστορία
και Πατέρες και Θεολόγοι
της Εκκλησίας*

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

ΘΕΜΑΤΑ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Γ' ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

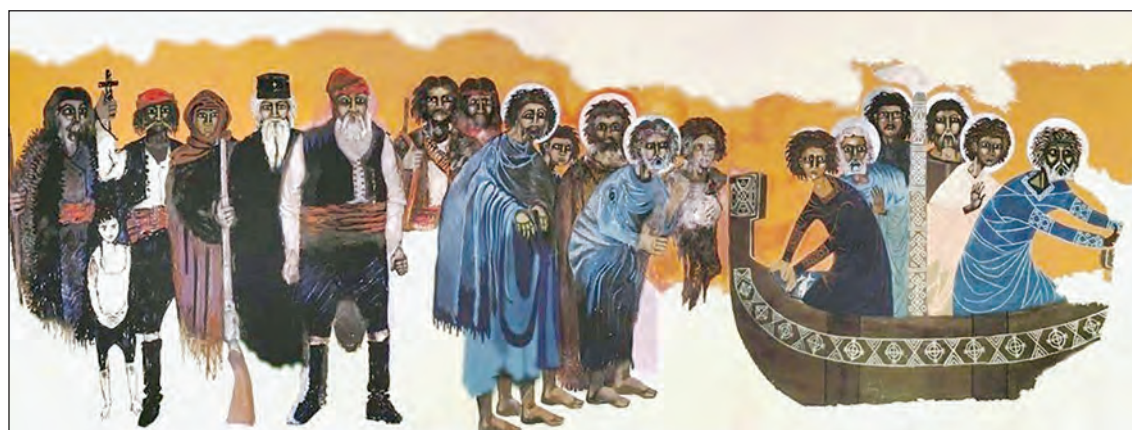
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ
ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Ψηφιδωτή παράσταση της πύλης του Κλάσε, αρχαίου λιμανιού της Ραβέννας.
Ναός του αγίου Απολιναρίου του νέου, Ραβέννα, Ιταλία. Το μνημείο ανήκει στα μνημεία
της Παγκόσμιας κληρονομιάς της ΟΥΝΕΣΚΟ.

Περιεχόμενα

1. Το άνοιγμα από την Παλαιστίνη στον ελληνορωμαϊκό κόσμο	9
2. Διωγμοί, αναγνώριση και αποδοχή του Χριστιανισμού	18
3. Ενότητα και συνοδικότητα στην Εκκλησία. Αλλαγή στην κοινωνία	27
4. Η σημασία του προσώπου του Χριστού σε έναν ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο	35
5. Συνέχιση των χριστολογικών συζητήσεων εν μέσω απροσδόκητων εξελίξεων	43
6. Η μάχη για την εικόνα ανάμεσα στο Ευαγγέλιο και την πολιτική εξουσία	51
7. Έξω από τη ρωμαϊκή οικουμένη: Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων	59
8. Ανατολή και Δύση: Κοινό παρελθόν, χωριστό μέλλον;	68
9. Νέοι χρόνοι, νέοι κόσμοι, νέες ιδέες	76
10. Μεταρρύθμιση και οι πολύπλευρες συνέπειές της	84
11. Μετά το Βυζάντιο: Χριστιανική παράδοση και νεωτερικότητα	92
12. Ο Χριστιανισμός στην Παγκόσμια Κοινότητα	100
Γλωσσάρι	109

Έργο Νίκου Κούνδουρου, Μάρτυρες στο κάδρο.

Πρόλογος

Αγαπητά μας παιδιά,

Η ιστορία της Εκκλησίας είναι η ιστορία μιας κοινότητας ανθρώπων που πίστεψαν στην πρώτη συνάντηση του ανθρώπου με τον Θεό, ο οποίος αποκαλύφθηκε με τη σάρκωση στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού, και έζησαν και ζουν ανάμεσα σ' εκείνη τη στιγμή και τον δεύτερο ερχομό Του που θα μεταμορφώσει τον κόσμο. Η ιστορία αυτή είναι σαν μια μεγάλη περιπέτεια και περικλείει ένα μεγάλο όραμα που δίνει νόημα στη ζωή όσων συγκρότησαν αυτή την κοινότητα. Αυτοί οι άνθρωποι που μαρτυρούν για το έργο και την παρουσία του Ιησού Χριστού τα χρόνια που πέρασαν μέχρι σήμερα, το μεταφέρουν και ζουν προγευόμενοι τη σωτηρία, αγωνιούν με ποικίλους τρόπους και προσμένουν το επόμενο μεγάλο ραντεβού μαζί Του. Έχουν σωστή εικόνα για Εκείνον, ώστε να τον αναγνωρίσουν όταν έρθει, να τον κηρύξουν και να τον λατρέψουν σωστά (αγώντας για το δόγμα και την αλήθεια); Είναι οι ίδιοι αρκετά προετοιμασμένοι, στη λατρεία τους και στη ζωή τους (εξέλιξη της λατρείας, μοναχισμός, μαρτύριο); Ανήκουν στη σωστή πλευρά της ιστορίας και των πραγματικών χριστιανών (οργάνωση της Εκκλησίας, εξέλιξη της πράξης και του ήθους); Όλες αυτές οι αγωνίες σημαδεύουν μέσα από γεγονότα, ρεύματα, εικόνες, ανθρώπινες ζωές την ιστορία της Εκκλησίας, που πολλές φορές παρομοιάζεται με πλοίο με κυβερνήτη τον Χριστό και πλήρωμα εμάς τους ίδιους. Ο κυβερνήτης χρειάζεται τη δική μας ελεύθερη συνεργασία για να φθάσει το πλοίο στον προορισμό του, που είναι η Δευτέρα Παρουσία Του και η συνάντησή μας μαζί Του πρόσωπο προς πρόσωπο.

Όλοι μας είμαστε μέρος αυτής της ιστορίας που ακόμα εξελίσσεται, καθώς η Εκκλησία είναι πλοίο που ακόμα ταξιδεύει, πολλές φορές μπροστά σε νέα προβλήματα και συνθήκες. Σκοπός αυτού του μαθήματος είναι να αποκτήσετε συναίσθηση της ιστορικής ευθύνης όλων μας για την πορεία αυτού του πλοίου, πορεία που συνδέεται με την ελευθερία του ανθρώπου. Έτσι ελπίζουμε να μάθετε όχι απλά να αναπαράγετε τις κρίσεις άλλων γι' αυτή την ιστορία, αλλά να κρίνετε οι ίδιοι, χρησιμοποιώντας το κριτήριο που η ίδια η Εκκλησία χρησιμοποιεί για την ιστορία της: τη θεολογική της αυτοσυνειδησία μέσα από την Αγία Γραφή και την παράδοσή της. Ο τρόπος, όμως, που θα χρησιμοποιήσετε εσείς αυτό το κριτήριο πρέπει να είναι ο δικός σας, ο προσωπικός, και θα έρθει όχι μόνο και όχι κυρίως με απομνημόνευση, αλλά με συμμετοχή σε ασκήσεις, δραστηριότητες, δουλειά και δημιουργία μέσα κι έξω από την τάξη. Έτσι θα αποκτήσετε τις ικανότητες, ώστε αυτή η ιστορία να συνεχιστεί μέσα από τη δική σας παρουσία και το δικό σας δημιουργικό έργο μέσα στη μεγάλη κοινότητα των Ορθοδόξων, του λαού του Θεού, που είναι πέρα από έθνος, γεωγραφικές ή κοινωνικές συνθήκες, ηλικίες ή φύλο και καλεί στη σωτηρία και την αγαπητική κοινωνία με τον Θεό ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Με ευχές για καλό ταξίδι

Οι συγγραφείς

Έργο του ιστορικού δεν είναι να προφητεύει. Όμως ο ιστορικός πρέπει να συλλαμβάνει τον ρυθμό και τη σημασία των γεγονότων. Και τελικά τα γεγονότα πράγματι προφητεύουν. Σε τέτοιες περιπτώσεις ο ιστορικός πρέπει να γνωρίζει την αποστολή του μπροστά στις περιπλοκές τους. [...] Το μέλλον μας αποκαλύπτεται με μεγαλύτερη ασφάλεια και σε μεγαλύτερο βάθος σαν χρέος παρά σαν αναμονή και κακό προαίσθημα. Το μέλλον δεν είναι απλώς κάτι που ζητούμε και περιμένουμε, αλλά μάλλον κάτι που πρέπει να δημιουργήσουμε. [...] Η αληθινή ιστορική σύνθεση συνίσταται όχι απλώς στο να ερμηνεύουμε το παρελθόν, αλλ' επίσης στο να διαμορφώνουμε το μέλλον με μια δημιουργική δράση.

π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας*,
μτφρ. Παναγιώτης Κ. Πάλλης (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1979)
238-239, 343 και 244.

1. Το άνοιγμα από την Παλαιστίνη στον ελληνορωμαϊκό κόσμο

Παράσταση με τις περιπέτειες του Ιωνά σε χειρόγραφο του 9ου αι. GR 510 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας, folio 3r, λεπτομέρεια. Η ιστορία του Ιωνά προσοικονομεί τη διάδοση του Ευαγγελίου σε όλο τον κόσμο, και εκφράζει τη βούληση του Θεού για σωτηρία όλων των ανθρώπων και των λαών.

1.1. Η Εκκλησία ιδρύεται και αρχίζει να ανανεώνει την ανθρώπινη ιστορία

Όταν ο αναστημένος Ιησούς παρουσιάσθηκε στο σύνολο των μαθητών του (ανδρών και γυναικών), ξεκαθάρισε ότι ήταν ο αναμενόμενος Μεσσίας και Υιός του Ανθρώπου, σύμφωνα με τις ιουδαϊκές προσδοκίες. Μέσα από τη Σταύρωσή Του και την Ανάστασή Του στην Ιερουσαλήμ, δηλαδή σε συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο και τόπο, έφερε τη σωτηρία από τον θάνατο και το κακό όχι μόνο για τον Ισραήλ αλλά για όλη την ανθρωπότητα. Τα γεγονότα αυτά φώτισαν και νοηματοδότησαν και τις διδασκαλίες και τις προγενέστερες πράξεις Του (θαύματα, σημεία της Βασιλείας). Ταυτόχρονα αποτελούσαν και εγγύηση για το ότι θα επανερχόταν με δόξα και δύναμη για να κρίνει τον κόσμο και να εγκαινιάσει έναν καινούργιο, τη Βασιλεία του Θεού. Ανάμεσα, λοιπόν σ' αυτή την πρώτη παρουσία Του στη γη και τη δεύτερη, την αναμενόμενη, ορίζεται ένα διάστημα (μια ημιευθεία στον χρόνο) που έχει τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

Α'. Ο Χριστός βρίσκεται εδώ και δρα μέσα από την παρουσία του Αγίου Πνεύματος, όπως την είχε ο ίδιος υποσχεθεί. Η πορεία προς τη Βασιλεία, που άρχισε την στιγμή του Ευαγγελισμού με την ενσάρκωση του Υιού και Λόγου του Θεού «ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου», προεκτείνεται με την παρουσία του Αγίου Πνεύματος που οδηγεί σε μια νέα ζωή. Αυτά όλα, την αρχή της ημιευθείας και νέα αρχή της ιστορίας, τα διακήρυξε ο απόστολος Πέτρος την Πεντηκοστή, τη γενέθλιο ημέρα της Εκκλησίας,

Β'. Ο χρόνος που διανύουμε μετά την Πεντηκοστή δεν είναι ένα «νεκρό» διάστημα που απλά περιμένουμε παθητικά να τελειώσει, αλλά όσοι πιστεύουν, οργανώνονται, κηρύττουν το έργο του Ιησού Χριστού με **λόγο** (διδασκαλία, προφητεία) και **πράξεις** (θαύματα-σημεία) και δίνουν ένα έμπρακτο **παράδειγμα** της ζωής στον αναμενόμενο καινούργιο κόσμο με αγάπη προς όλους και τήρηση των εντολών του Ευαγγελίου.

Γ'. Η οργάνωση του συνόλου των πιστών αποκτά υπόσταση και ζωή με την ιδιαίτερη κεντρική λειτουργία των Δώδεκα Αποστόλων, στους οποίους ο Χριστός μετά την Ανάστασή Του «ἐνεφύση» το Πνεύμα το Άγιο, και τους απέστειλε όπως Τον είχε αποστείλει ο Πατήρ (Ιω 20,21-22). Έτσι, οι Απόστολοι ξεχωρίζουν ως φορείς ειδικής χάριτος, που χορηγούν και διανέμουν στους υπόλοιπους πιστούς, οι οποίοι ενσωματώνονται στο Σώμα του Χριστού, αρχικά με το Βάπτισμα όπου ενδύονται τον Χριστό, και κατόπιν με τη διαρκή μετοχή τους στη θεία Ευχαριστία.

Αυτά τα χαρακτηριστικά μετατρέπουν την πρωταρχική ομάδα μαθητών και μαθητριών γύρω από τον Ιησού στην κοινότητα με το ελληνικό όνομα Εκκλησία.

1.2. Τα πρώτα ανοίγματα της Εκκλησίας στον ελληνορωμαϊκό κόσμο

Αρχικά η Εκκλησία ήταν μια ιδιαίτερη ομάδα απλώς μέσα στο ευρύτερο θρησκευτικό πλαίσιο του Ιουδαϊσμού, όμως πολύ γρήγορα εξαπλώθηκε με διάφορες ευκαιρίες, καταρχάς στα με-

Ο Απόστολος Παύλος κηρύττοντας στην Αθήνα. Διά χειρός Σπύρου Καρδαμάκη.
Τοιχογραφία στην Αρχιεπισκοπή Αθηνών. Φωτογραφικό αρχείο των συγγραφέων.

γάλα ελληνορωμαϊκά κέντρα της Μεσογείου, όπου υπήρχαν Ιουδαίοι. Ήδη στην Ιερουσαλήμ υπήρχαν εκτός από τους ντόπιους Ιουδαίους και «ελληνιστές», που μιλούσαν ελληνικά και ζούσαν ως Ρωμαίοι. Επίσης, το χριστιανικό κήρυγμα προσέλκυσε και μονοθεϊστές εθνικούς που συμπαθούσαν τον Ιουδαϊσμό (οι «σεβόμενοι τον Θεόν»^{*}). Αργότερα, και οι χριστιανοί χρησιμοποίησαν στοιχεία από τον ελληνορωμαϊκό κόσμο, με πρώτο και καλύτερο την ελληνι-

κή γλώσσα αλλά και παιδεία, τόσο τη ρητορική όσο και τη στωική φιλοσοφία, που εξηγεί και τη γρήγορη διάδοση του Ευαγγελίου, ιδίως μέσα από την κηρυκτική δράση του Αποστόλου Παύλου, αλλά και στόμα με στόμα, σ' ολόκληρη την ελληνορωμαϊκή οικουμένη, πέρα και έξω από τις ιουδαϊκές κοινότητες. Οι χριστιανοί επίσης χρησιμοποίησαν τους θεσμούς (ο απόστολος Παύλος ήταν Ρωμαίος πολίτης) ή ακόμα και θρησκευτικά σύμβολα ή τελετουργικά στοιχεία (δίνοντάς τους όμως καινούργιο νόημα) προκειμένου να διατυπώσουν το κήρυγμά τους και να επικοινωνούν μεταξύ τους.

1.3. Η Αποστολική Σύνοδος, οι αποφάσεις της και οι συνέπειές τους

Η ένταξη στην Εκκλησία ανθρώπων που δεν ήταν ιουδαϊκής προέλευσης οδήγησε σύντομα σε μια διάσταση απόψεων: όσοι πίστευαν στον Ιησού Χριστό έπρεπε να είναι ή να γίνουν προηγουμένως Ιουδαίοι; Έπρεπε δηλαδή να κάνουν περιτομή και να τηρήσουν πλήρως τον μωσαϊκό νόμο, ή ήταν περιττό κάτι τέτοιο; Η διαμάχη αυτή ήταν κεντρική όχι μόνο για την ίδια την ταυτότητα της Εκκλησίας αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο θα επιλυόταν, όχι μόνο αυτή αλλά και κάθε επόμενη στο μέλλον.

Σύμφωνα με τις *Πράξεις των Αποστόλων* (15, 2) οι χριστιανοί στην Αντιόχεια απέστειλαν τον Παύλο, τον Βαρνάβα και μερικούς ακόμα στα Ιεροσόλυμα για να λύσουν το θέμα μαζί με τους αποστόλους και τους πρεσβύτερους εκεί. Μετά από πολλή συζήτηση ανάμεσα στις διάφορες απόψεις, ο απόστολος Πέτρος διατύπωσε τη γνώμη ότι ο Θεός δεν κάνει διάκριση ανάμεσα σε Ιουδαίους και εθνικούς διότι τους καθάρισε με την πίστη στις καρδιές τους, οπότε δεν πρέπει να τους επιβάλλονται τα βάρη του μωσαϊκού νόμου. Μίλησε και ο Ιάκωβος, και οι Παύλος και Βαρνάβας και είπαν για τα θαύματα που επιτέλεσε ο Θεός μέσα από την επιστροφή των εθνικών στον Χριστό. Στο τέλος όλοι μαζί (απόστολοι, πρεσβύτεροι και λαός) εξέλεξαν τον Ιούδα-Βαρσαββά και τον Σίλα, οι οποίοι μαζί με τον Παύλο και τον Βαρνάβα θα μετέφεραν τόσο προφορικά όσο και με γράμμα τις αποφάσεις της Συνόδου στην Αντιόχεια. Οι αποφάσεις αυτές όριζαν ότι οι νέοι χριστιανοί δεν χρειάζονταν την περιτομή και τον υπόλοιπο μωσαϊκό νόμο, με εξαίρεση την αποφυγή των ειδωλόθυτων (δηλαδή κρεάτων από τις θυσίες) και της πορνείας, εμμένοντας στην πίστη στον ένα Θεό και στον νόμο της αγάπης μεταξύ των ανθρώπων.

Ο Απόστολος Παύλος κηρύττοντας στην Αθήνα. Διά χειρός Σπύρου Καρδαμάκη. Τοιχογραφία στην Αρχιεπισκοπή Αθηνών. Φωτογραφικό αρχείο των συγγραφέων.

1.4. Ο λαός του Θεού, ένας λαός πολύ ιδιαίτερος

Μέσα από τις αποφάσεις της Αποστολικής Συνόδου συγκροτείται πρακτικά ο νέος «λαός του Θεού». Όπως το είπε ο πρεσβύτερος άγιος Ιάκωβος ο Αδελφόθεος, «ο Θεός φρόντισε να φτιάξει από τους εθνικούς έναν λαό δικό Του» (Πρ 15:14). Η ταυτότητά του δεν είναι η

Μια σύγχρονη παράσταση της σταύρωσης.
Έργο του ζωγράφου Νόρμαν Άνταμς (1989).

κοινή ιστορική παράδοση, η γλώσσα ή η γεωγραφική και φυλετική προέλευση, αλλά η ελεύθερη αποδοχή να ντυθούν τον Χριστό, πιστεύοντας στη θεότητά Του, στη νίκη που κατάφερε κατά του θανάτου και στον σύντομο ερχομό Του με δόξα. Αυτή η αποδοχή δηλώνεται με το βάπτισμα, αλλά δεν σταματά σ' αυτό, όπως θα συνέβαινε αν ήταν ένα από τα μυστηριακά θρησκευόμενα* των εθνικών. Είναι η μετοχή στον όλο επίγειο βίο του Χριστού και αναγνωρίζεται στην καθημερινή ζωή τους, στις σχέσεις τους με τους άλλους ανθρώπους, την αγάπη, την προσφορά, και αρχικά μάλιστα την κοινοχρησία των αγαθών.

Εκφράζεται εξάλλου και στην τακτική συνάθροιση. Εκεί, στη λειτουργική συνάθροιση, ο Ίδιος ο σταυρωμένος και αναστημένος Χριστός μοιράζεται στους συμμετέχοντες. Είναι ένα καινούργιο, αδιάκοπο πασχάλιο γεύμα, καθώς ο άρτος και ο οίνος μετατρέπονται σε Σώμα και Αίμα Του. Εκεί εξάλλου δηλώνεται η προσδοκία για τον σύντομο ερχομό Του, και ταυτόχρονα η αδελφосύνη και η ισότητα όλων των πιστών μέσα από ένα κοινό γεύμα. Διαφορετικά από τα μυστηριακά θρησκευόμενα* των εθνικών, στην Εκκλησία δεν έχει σημασία μόνο η βάπτισμα, μύηση, αλλά η πραγματική μεταμόρφωση της ζωής των πιστών που συντελείται στη συνάθροιση και στην καθημερινότητα.

Παράλληλα, η Αποστολική Σύνοδος καθιέρωσε κι έναν τρόπο να λύνονται τα προβλήματα που ανέκυπταν καθώς προχωρούσε το χριστιανικό Ευαγγέλιο μέσα στην κοινωνία. Αυτός ο τρόπος δεν ήταν η ανεξέλεγκτη βούληση ενός κάποιου διαδόχου του Ιησού Χριστού, αλλά η κοινή αναζήτηση μέσα από συνάντηση και διάλογο των φορέων της αποστολικής αυθεντίας μαζί με τον λαό που παρίστατο και εξέλεγε εκπροσώπους, οι οποίοι μετέφεραν τις αποφάσεις στην υπόλοιπη Εκκλησία και μαρτυρούσαν γι' αυτές υπό την καθοδήγηση του Αγίου Πνεύματος. Αυτό δηλώνει και η αρχική φράση της απόφασης «ἔδοξεν τῷ Ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν».

1.5. Η πίστη μεταμορφώνει δημιουργικά τον κόσμο και τους πολιτισμούς

Όλα αυτά τα γεγονότα δείχνουν πώς η πίστη στο Ευαγγέλιο του Ιησού Χριστού προσλαμβάνει αλλά μεταμορφώνει ουσιαστικά τα δημιουργήματα του ανθρώπου, που είναι η θρησκεία του (ειδικά ο Ιουδαϊσμός), ο πολιτισμός, η γλώσσα και οι συνήθειές του μέσα από την ελεύθερη απόφαση των πιστών. Έτσι, ο μωσαϊκός νόμος υπερβαίνεται με την έμφαση στην εντολή της αγάπης και τη δικαίωση από τον Χριστό – και όχι με την ατομική τήρηση των διατάξεων. Το βάπτισμα δεν είναι μόνο ένας τελετουργικός συμβολικός καθαρισμός. Γίνεται η αρχή μιας νέας ζωής. Γίνεται κοινωνία στα βήματα του Ιησού Χριστού, μακριά από τη φθορά της ανθρώπινης φύσης. Τα στοιχεία του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού γίνονται άφθαρτα μέσα στο φως του Χριστού, το αναστάσιμο. Τώρα πια η λογική αναζήτηση και ο διάλογος, θετικά στοιχεία από μόνα

τους, ολοκληρώνονται στο πλαίσιο της συνάντησης και συνάθροισης της κοινότητας και γίνονται τα μέσα για τον φωτισμό από το Άγιο Πνεύμα.

Κείμενα-Εικόνες-Δραστηριότητες

Την Μεγάλη Πέμπτη ψέλνουμε στις εκκλησίες:

«Τάδε λέγει Κύριος τοῖς Ἰουδαίοις· Λαός μου τί ἐποίησά σοι, ἢ τί σοι παρηνώκλησα; τοὺς τυφλοὺς σου ἐφώτισα, τοὺς λεπρούς σου ἐκαθάρισα, ἄνδρα ὄντα ἐπὶ κλίνης ἠνωρθωσάμην. Λαός μου, τί ἐποίησά σοι, καὶ τί μοι ἀνταπέδωκας; ἀντὶ τοῦ μάννα χολήν, ἀντὶ τοῦ ὕδατος ὄξος, ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με, σταυρῶ με προσηλώσατε· οὐκέτι στέγω λοιπόν, καλέσω μου τὰ ἔθνη, κἄκεῖνα με δοξάσουσι, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι, κἀγὼ αὐτοῖς δωρήσομαι, ζωὴν τὴν αἰώνιον».

Ακούστε το και γράψτε 10 λέξεις που σας έρχονται στον νου. Σκεφτείτε με βάση το μάθημα πώς καταγράφεται από τον υμνογράφο, κάποιους αιώνες μετά, η στροφή προς τα έθνη. || Συζητήστε το με τους συμμαθητές σας. Συνδέστε το με το κείμενο που ακολουθεί και ακούστε το ξανά.

Το κήρυγμα του Αποστόλου Πέτρου κατά την Πεντηκοστή

Ισραηλίτες, ακούστε αυτά που θα σας πω: Ποιος ήταν ο Ιησούς ο Ναζωραίος σάς το απέδειξε ο Θεός με τα θαύματα και τα καταπληκτικά έργα που έκανε μέσω αυτού ανάμεσά σας. Αυτά τα ξέρετε εσείς οι ίδιοι πολύ καλά. Κι όμως εσείς τον Ιησού τον θανατώσατε, βάζοντας ανθρώπους που δεν έχουν το νόμο του Θεού να τον καρφώσουν στο σταυρό. Βέβαια, σας παραδόθηκε, γιατί έτσι είχε ορίσει ο Θεός, που το θέλησε και το γνώριζε. Ο Θεός όμως τον ανέστησε, ελευθερώνοντάς τον από τα δεσμά του θανάτου, γιατί ήταν αδύνατο να τον κρατήσει πια ο θάνατος. (Πρ 2, 22-24, απόσπασμα).

Το Ευαγγέλιο στα έθνη

Αδύνατο για κάποιον να μην επιθυμεί καθόλου ή να είναι εντελώς άγευστος ηδονής. Αλλά η άχρηστη επιθυμία και ηδονή, δηλαδή η αμαρτία, είναι που περικλύεται με το άγιο βάπτισμα, το οποίο μας παρέχει ως σημείο τον τίμιο Σταυρό στο μέτωπο, αλλά όχι για να μας χωρίσει από τα έθνη, αλλά καθώς όλα τα έθνη έχουν γνωρίσει το βάπτισμα και έχουν σφραγιστεί με το σημείο του Σταυρού, για να διακρίνει τον πιστό από τον άπιστο.

Ιωάννης Δαμασκηνός, Έκδοσις Ακριβής της Ορθόδοξου Πίστεως, 4, Patrologia Graeca (στο εξής PG) 94, 1213C (απόδοση στα νέα ελληνικά).

Η τελευταία εντολή του Χριστού

Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. (Μτ 28, 19-20)

Ο απ. Παύλος καθ' οδόν προς Δαμασκό. Ανώνυμο από το χειρόγραφο του Κοσμά Ινδικοπλεύστη, Χριστιανική Τοπογραφία, περγαμνή του 9ου αι. Φυλάσσεται στη Biblioteca Apostolica στο Βατικανό. Αντίγραφο από αντίστοιχο χειρόγραφο του 6ου αι.

Η ζωή των χριστιανών στον κόσμο

Οι Χριστιανοί δεν ξεχωρίζουν από τους άλλους ανθρώπους στην γλώσσα ομιλίας, ούτε στις συνήθειες. Ούτε κατοικούν σε δικές τους ξεχωριστές πόλεις, ούτε χρησιμοποιούν κάποια γλωσσική διάλεκτο διαφορετική, ούτε ζουν με «περίεργο» τρόπο! [...] Μετέχουν σε όλα τα κοινά ως πολίτες και υπομένουν τα πάντα, όμως σαν να ήσαν ξένοι. Η ξενιτειά είναι πατρίδα τους και η πατρίδα τους ξενιτειά. [...]. Διαβιούν στη γη αλλά έχουν το πολίτευμα στον ουρανό. [...] Να το πω απλά: Ότι είναι για το σώμα η ψυχή, είναι και για τον κόσμο οι Χριστιανοί. Όπως είναι διάχυτη σ' όλο το σώμα η ψυχή, με τον ίδιο τρόπο είναι και οι Χριστιανοί στον κόσμο. Κατοικεί στο σώμα η ψυχή αλλά δεν είναι στοιχείο του σώματος· και οι Χριστιανοί κατοικούν στον κόσμο αλλά δεν είναι του κόσμου.

Προς Διόγνητον επιστολή, 5, PG 2, 1173 (απόδοση στα νέα ελληνικά).

Από τα γεγονότα της Αποστολικής Συνόδου

Όταν έφτασαν στην Ιερουσαλήμ, τους έγινε υποδοχή από τα μέλη της εκκλησίας, από τους αποστόλους και από τους πρεσβυτέρους. Αυτοί τους διηγήθηκαν όσα ο Θεός είχε κάνει μ' αυ-

τούς, και ότι έδωσε και στους εθνικούς τη δυνατότητα να πιστέψουν. Σηκώθηκαν όμως μερικοί από την παράταξη των Φαρισαίων που είχαν πιστέψει, κι έλεγαν ότι πρέπει τους εθνικούς να τους περιτέμνουν και να απαιτούν να τηρούν το νόμο του Μωυσή.

Συγκεντρώθηκαν, λοιπόν, οι απόστολοι και οι πρεσβύτεροι για να εξετάσουν το θέμα. Αφού έγι-
νε πολλή συζήτηση, έλαβε το λόγο ο Πέτρος και τους είπε: «Αδερφοί, εσείς ξέρετε καλά ότι ο Θεός από παλιά με διάλεξε από όλους μας εμένα, για ν' ακούσουν οι εθνικοί από το στόμα μου το λόγο του ευαγγελίου και να πιστέψουν. Και ο Θεός, που γνωρίζει τις καρδιές των ανθρώπων, έδωσε σημάδι ότι κι αυτοί μπορούν να σωθούν, χορηγώντας τους το Άγιο Πνεύμα όπως και σ' εμάς. Δεν έκανε καμιά διάκριση ανάμεσα σ' εμάς και σ' αυτούς, αλλά καθάρισε με την πίστη τις καρδιές τους. Τώρα, λοιπόν, γιατί προκαλείτε το Θεό, θέλοντας να φορτώσετε στον τράχηλο των χριστιανών ένα βάρος, που ούτε οι πρόγονοί μας ούτε εμείς μπορέσαμε να σηκώσουμε; Αντίθετα, πιστεύουμε ότι θα μας σώσει η χάρη

Αποστολική Σύνοδος 49 μ.Χ.

Η Απόφαση

Οι απόστολοι, οι πρεσβύτεροι και οι αδερφοί, χαιρετούν τους αδερφούς που προέρχονται από τους εθνικούς στην Αντιόχεια, στη Συρία και στην Κιλικία. Επειδή ακούσαμε ότι μερικοί από μας ήρθαν και σας τάραξαν με τα λόγια τους και κλόνισαν τις ψυχές σας, χωρίς να τους έχουμε δώσει εντολή εμείς, αποφασίσαμε ομόφωνα να εκλέξουμε με-ρικούς άντρες και να τους στείλουμε σ' εσάς, μαζί με τους αγαπητούς μας Βαρνάβα και Παύλο, που έχουν αφιερώσει τη ζωή τους στο έργο του Κυρίου μας, του Ιησού Χριστού. Στείλαμε, λοιπόν, τον Ιού-δα και το Σίλα, οι οποίοι θα σας πουν και προφορικά τα ίδια πράγματα. Δηλαδή: αποφασίστηκε ως σωστό από το Άγιο Πνεύμα και από μας να μη σας επιβάλουμε κανένα πρόσθετο βάρος, εκτός από αυτά τα αναγκαία: να απέχετε από τα ειδωλόθυτα, το αίμα, το κρέας από πνιγμένα ζώα και την πορνεία. Αν φυλάγεστε από αυτά, θα κάνετε το σωστό. Υγιαίνετε.

Πρ 15, 23-29.

του Κυρίου Ιησού, με τον ίδιο τρόπο που θα σώσει κι εκείνους. Όλο το πλήθος σώπασε, και όλοι άκουγαν το Βαρνάβα και τον Παύλο να διηγούνται τα θαύματα που έκανε ο Θεός μέσω αυτών στους εθνικούς.
Πρ 15, 4-12.

Για τη σημασία της Συνόδου

Οι ιουδαιοχριστιανοί πίστευαν ότι μέσα στην Εκκλησία συνέχιζαν να έχουν ισχύ οι διατάξεις του μωσαϊκού νόμου και της περιτομής. Υποστήριζαν ότι οι εθνικοί μπορούσαν να γίνουν δεκτοί ως μέλη της Εκκλησίας, μόνο αν έκαναν πρώτα περιτομή και τηρούσαν τον μωσαϊκό νόμο. Γι' αυτούς ο

Σύγχρονη ψηφιδωτή εικόνα του αποστόλου Παύλου, διά χειρός Δημοσθένη Αβραμιδή.

Χριστιανισμός ήταν μια βελτιωμένη εκδοχή της ιουδαϊκής θρησκείας και όχι μια πανανθρώπινη πίστη θεμελιωμένη στην ελευθερία. Υπήρχε, λοιπόν, κίνδυνος, αν γίνονταν αποδεκτές οι απόψεις τους, να καταντούσε η πίστη μια φυλετική θρησκεία. [Με τις αποφάσεις της Συνόδου] η Εκκλησία, χωρίς να απαρνηθεί τις ιουδαϊκές της καταβολές, χειραφετήθηκε από τους ιουδαϊκούς

θεσμούς και άνοιξε ο δρόμος για να γίνει ο Χριστιανισμός μια πανανθρώπινη, οικουμενική πίστη, στηριγμένη στην ελευθερία και όχι στη δουλική προσήλωση σε τυπικές, νεκρές εντολές.

Σ. Καραχάλιας, Μ. Μπράτη, Δ. Πασσάκος,
Γ. Φίλιας, *Θρησκευτικά Γ' Γυμνασίου, Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας*
(Αθήνα: ΥΠΕΠΘ | Π.Ι., ΟΕΔΒ), 29-30.

Ο Παύλος στην Αθήνα

Στάθηκε, λοιπόν, ο Παύλος στη μέση του Αρείου Πάγου και είπε: «Αθηναίοι! Σας βλέπω ευλαβέστατους από κάθε άποψη. Πράγματι, ενώ περιδιάβαζα την πόλη σας και έβλεπα τους ιερούς σας τόπους, βρήκα ανάμε-

Συγκρίνате τις φράσεις:

Α) «έδοξεν τη βουλή καὶ τῷ δήμῳ» (που συνόδευε τις αποφάσεις της Εκκλησίας του Δήμου στην αρχαιότητα) και

Β) «έδοξεν τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν» (που συνόδευε την απόφαση της Αποστολικής Συνόδου)

ΣΟΛ

Σκεφτείτε τη σημασία των λέξεων «Εκκλησία» και «Συναγωγή». Σημειώστε τις παρατηρήσεις σας στο τετράδιό σας.

ΣΟΛ

Ποια είναι η σημασία της Ιστορίας για έναν χριστιανό; Διαβάστε προσεκτικά την 1.1 και απαντήστε στο ερώτημα. Αναλύστε την απάντησή σας σε επιμέρους σημεία και παραδείγματα.

Προσωποποιήστε το ζήτημα της ιστορικής ευθύνης του πιστού, σκεπτόμενοι και το απολυτικό: «Ὁ Θεὸς τῶν Πατέρων ἡμῶν ὁ ποιῶν δὲ μεθ' ἡμῶν κατὰ τὴν σὴν ἐπιείκειαν, μὴ ἀποστήσῃς τὸ ἔλεος σου ἀφ' ἡμῶν, ἀλλὰ ταῖς αὐτῶν ἱκεσίαις, ἐν εἰρήνῃ κυβέρνησον τὴν ζωὴν ἡμῶν».

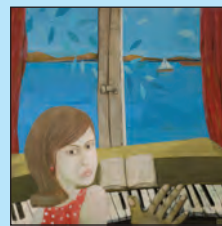
ΣΟΛ

Δραματοποίηση

Μελετήστε τη σχετική αφήγηση των Πράξεων (κεφ. 15). Χωριστείτε σε 3 ομάδες και αφού προετοιμαστείτε στην ομάδα σας, δραματοποιήστε α) τα γεγονότα που προηγήθηκαν της Απόστολικής Συνόδου, ειδικότερα α' σκηνές από τη ζωή της Εκκλησίας στην Αντιόχεια β' τα περιστατικά με τους επισκέπτες εξ Ιουδαίας, β) τα γεγονότα και τις συζητήσεις της Αποστολικής Συνόδου και γ) τη συζήτηση γι' αυτές τις αποφάσεις στο φανταστικό σκηνικό της αγοράς της Αντιόχειας.

ΣΟΛ

Αντιλογίες: Μήπως από το παράθυρο;

Έργο Χρήστου Κεχαγιόγλου

Η εθιμική επαναφορά ζητημάτων καθαρού και ακαθάρτου σήμερα στη ζωή της Εκκλησίας ταιριάζει με τις αποφάσεις της Αποστολικής Συνόδου; Συζητήστε το σε ομάδες και στην τάξη.

ΣΟΛ

Δημιουργία στο σπίτι:

1. Κοιτάξτε τον διαδραστικό χάρτη με τις περιοδείες του αποστόλου Παύλου:

<http://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/1399>

2. Λύστε το σταυρόλεξο με θέμα την Αποστολική Σύνοδο:

<http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/1037>

σα σ' αυτούς κι ένα βωμό, με την επιγραφή: "στον Άγνωστο Θεό". Αυτόν, λοιπόν, που εσείς λατρεύετε χωρίς να τον γνωρίζετε, αυτόν εγώ τώρα σας τον κάνω γνωστό. Είναι ο Θεός που δημιουργήσε τον κόσμο κι όλα όσα υπάρχουν σ' αυτόν. Ως Κύριος του ουρανού και της γης, δεν κατοικεί σε χειροποίητους ναούς, ούτε υπηρετείται από χέρια ανθρώπινα σαν να 'χε ανάγκη από κάτι, αφού αυτός είναι που δίνει σε όλα ζωή και πνοή και τα πάντα. Δημιούργησε από έναν άνθρωπο όλα τα έθνη των ανθρώπων και τους εγκατέστησε πάνω σ' όλη τη γη, και όρισε πόσον καιρό θα υπάρχουν και μέσα σε ποια σύνορα θα κατοικούν. [...]

Ο Θεός παρέβλεψε τα χρόνια της άγνοιας· τώρα όμως απαιτεί απ' όλους τους ανθρώπους σε κάθε τόπο να μετανοήσουν, γιατί έχει καθορίσει μια μέρα που θα κρίνει την οικουμένη με δικαιοσύνη, μέσω ενός ανδρός που τον έχει ορίσει γι' αυτό το σκοπό. Κι έδωσε βέβαιη απόδειξη σε όλους, ότι αυτός θα είναι ο κριτής, ανασταίνοντάς τον από τους νεκρούς». Όταν εκείνοι άκουσαν για ανάσταση νεκρών, άλλοι κοροΐδευαν κι άλλοι έλεγαν: «Θα μας τα ξαναπείς μιαν άλλη φορά». Τότε ο Παύλος έφυγε απ' ανάμεσά τους. Μερικοί όμως άντρες προσκολλήθηκαν σ' αυτόν και πίστεψαν, ανάμεσά τους και ο Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης και μια γυναίκα που λεγόταν Δάμαρις, και άλλοι μαζί μ' αυτούς.

Πρ 17, 22-34

Επεξεργασία

Σε ποιο σημείο της διδασκαλίας του Απ. Παύλου δυσκολεύτηκαν ιδιαίτερα οι Αθηναίοι. Τι τους παραξένευε και ήταν τελείως ξένο προς τον πολιτισμό τους; Αν θέλετε να εμβαθύνετε περισσότερο, συγκρίνετε και την παρακάτω ομάδα κειμένων και ολοκληρώστε την απάντησή σας.

Περί Ψυχής (διάλογος)

«Τότε απάντησέ μου», είπε εκείνος: «Ποιο είναι αυτό που με την παρουσία του σε ένα σώμα το κάνει να ζει;» | «Η ψυχή», είπε. | «Αυτό συμβαίνει πάντοτε;» | «Βεβαιότατα», απάντησε αυτός. | «Η ψυχή, λοιπόν, οτιδήποτε πάρει στην κατοχή της, με τον ερχομό της πάντοτε θα του δίνει ζωή — έτσι;» | «Με τον ερχομό της πράγματι». | «Υπάρχει κάτι που είναι αντίθετο στη ζωή ή δεν υπάρχει;» | «Υπάρχει», είπε. | «Ποιο;» | «Ο θάνατος». | «Η ψυχή όμως ποτέ δεν θα δεχθεί το αντίθετο εκείνου που η ίδια διαρκώς επιφέρει, έτσι δεν το συμφωνήσαμε;» | «Σε καμία περίπτωση», είπε ο Κέβης. | «Λοιπόν; Πώς ονομάσαμε πριν από λίγο αυτό που δεν δέχεται τη μορφή του αρτίου;» | «Όχι άρτιο [ανάρτιο, σ.τ. Επιμ.], απάντησε. | «Και αυτό που δεν δέχεται το δίκαιο και εκείνο που δεν δέχεται τη μουσική;» | «Όχι μουσικό [άρμουσο, σ.τ. Επιμ.], το άλλο άδικο», είπε. | «Ωραία — πώς ονομάζουμε και αυτό που δεν δέχεται τον θάνατο;» | «Αθάνατο», είπε. | «Η ψυχή λοιπόν δεν δέχεται τον θάνατο;» | «Όχι». | «Τότε η ψυχή είναι αθάνατη». | «Αθάνατη». | «Καλά, είπε — να πούμε ότι αυτό αποδείχθηκε; Ή όχι;» | «Λίαν επαρκώς, Σωκράτη».

Πλάτωνος *Φαίδων* 105 c-e, μτφρ. Ιωάννης Πετράκης (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2014).

Το όραμα της πεδιάδας με τα ξερά κόκαλα

Ένιωσα πάνω μου τη δύναμη του Κυρίου. Μ' έβγαλε με το Πνεύμα του έξω, μ' έφερε σε μια πεδιάδα που ήταν γεμάτη κόκαλα και με περιέφερε πάνω απ' αυτά. Τα κόκαλα ήταν πάρα πολλά και πολύ ξερά, απλωμένα στην πεδιάδα. «Άνθρωπε», με ρώτησε, «μπορούν να γίνουν ζωντανοί άνθρωποι αυτά τα κόκαλα;» Κι εγώ απάντησα: «Κύριε, Θεέ, εσύ ξέρεις». Τότε μου είπε: «Μίλα εκ μέρους μου σ' αυτά τα κόκαλα και πες τους: "κόκαλα εσείς ξερά, ο Κύριος ο Θεός σάς λέει: Προσέξτε! Εγώ θα φέρω πνοή μέσα σας και θα πάρετε ζωή"». [...] «Αυτά τα κόκαλα συμβολίζουν τους Ισραηλίτες, οι

οποίοι λένε συνεχώς ότι είναι σαν ξερά κόκαλα, ότι χάθηκε κάθε ελπίδα γι αυτούς, ότι είναι χαμένοι πια. Γι' αυτό, προφήτεψε και πες τους ότι εγώ, ο Κύριος ο Θεός, λέω: [...] “Θα σας δώσω το Πνεύμα μου και θα ξαναβρείτε τη ζωή”». (Ιεζ 37, 1-14)

Το αληθινά καινούργιο

Προσπαθούσα μια μέρα να καταλάβω ποιο είναι το αληθινά καινούργιο στοιχείο που πρόσφερε ο Χριστός στην ανθρωπότητα ερχόμενος στον κόσμο. Το μήνυμα της Αγάπης που μας έδωσε είναι βέβαια τεράστιο και ο τρόπος με τον οποίο το έδωσε ασύλληπτος· γιατί η Αγάπη είναι η μοναδική κλείδα λύτρωσης του ανθρώπου. Όμως η Αγάπη δεν ήταν άγνωστη στους Αρχαίους· κι άλλοι πριν απ' Αυτόν είχαν μιλήσει για την Αγάπη, αν και ίσως δεν είχαν όσο θα έπρεπε τονίσει τη σημασία της. Θεωρώ, λοιπόν, ότι το πραγματικό νέο στοιχείο στην όλη διδασκαλία του Χριστού είναι η Ανάσταση. Για πρώτη φορά συνέβη το γεγονός αυτό σε ιστορικό και όχι μυθολογικό χρόνο.

Φοίβος Πιομπίνος, *Σπουδή Θανάτου* (Αθήνα: Μαΐστρος, 2006), 322.

Το όραμα του Ιεζεκιήλ. Χειρόγραφο GR 510, folio 438v.

2. Διωγμοί, αναγνώριση και αποδοχή του Χριστιανισμού

Μάρτυρες της Νικομηδείας επί Διοκλητιανού. Μινιατούρα από το Μηνολόγιο Βασιλείου, χειρόγραφο 10ου-11ου αι.

2.1. Οι πρώτες αντιδράσεις στο χριστιανικό κήρυγμα α) στην Παλαιστίνη και β) στον ελληνορωμαϊκό κόσμο

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του καινούργιου λαού του Θεού δεν χωρούσαν εύκολα στις μέχρι τότε ανθρώπινες αντιλήψεις περί θρησκειών και κοινωνικών φαινομένων. Ο Ιησούς κηρυττόταν ως Χριστός, αλλά με χαρακτηριστικά πολύ διαφορετικά απ' αυτά που πίστευαν οι Ιουδαίοι ότι έπρεπε να έχει. Γι' αυτό και τον καταπολεμούσαν. Για τον εθνικό κόσμο οι χριστιανοί διέφεραν απ' όλες τις παραδοσιακές θρησκείες των παλαιών πόλεων-κρατών αλλά και τις «διεθνείς» μυστηριακές λατρείες της εποχής τους κατά το ότι, εκτός από λατρευτική ένωση, αποτελούσαν και μια ομάδα με κοινές αξίες και τρόπο ζωής. Αυτό καθρεφτιζόταν στην καθημερινή ζωή τους μέσα από την αγάπη προς όλους αλλά και την ασυμβίβαστη απόρριψη των ειδώλων.

2.2. Μάρτυρες, άνθρωποι που ενέπνευσαν: Το μαρτύριο ως τελείωση της αγάπης

Οι διωγμοί κατά των χριστιανών διακρίνονται σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση τοπικές κοινωνίες διέβαλλαν τους χριστιανούς στην κρατική εξουσία, με τρομερές κατηγορίες για αθεΐα και ανηθικότητα, με αποτέλεσμα εκείνη να τους διώκει. Τα κίνητρα που είχαν ήταν ποικίλοι φόβοι –ιδίως για την άγνωστη θρησκεία, που καμιά φορά εξελίσσονταν σε μαζική υστερία– ή συμφέροντα ομάδων. Μετά το 250, η αυτοκρατορική πολιτική επιστροφής «στις ρίζες» της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας

Το Μαρτύριο του Αγίου Αλβανού, που θεωρείται ο πρωτομάρτυρας της Βρετανίας. Κατά πάσα πιθανότητα μαρτύρησε επί Διοκλητιανού το 303-304. Άλλες πληροφορίες τοποθετούν το μαρτύριό του έναν αιώνα νωρίτερα, επί Σεπτίμου Σεβήρου. Η μνήμη του εορτάζεται στις 17 Ιουνίου.

Έργο του Matthew Paris, μοναχού του 13 αι., ο οποίος ιστόρησε το μαρτύριο τόσο αφηγηματικά όσο και εικαστικά: Dublin, Trinity College MS 177 (παλιό MS E. I. 40, folio 38r)

απαίτησε απ' όλους να θυσιάσουν στον αυτοκράτορα. Τώρα, η άρνηση των χριστιανών οδήγησε σε διωγμούς περισσότερο γενικευμένους, από την ίδια την κεντρική εξουσία και λιγότερο από τις τοπικές κοινωνίες.

Το μαρτύριο δεν σήμαινε μόνο το βίαιο τέλος του μάρτυρα στο όνομα του Χριστού, αλλά κυρίως την προσευχή του μάρτυρα για τους διώκτες του. Πολύ γρήγορα:

- συνδέθηκε με τον Σταυρό του Χριστού, και
- με τη θεία Ευχαριστία ως προέκτασή της, ως ζώσα δηλαδή θυσία, και τέλος
- θεωρήθηκε ένα στάδιο δοκιμασίας πριν την έλευση του Ιησού Χριστού.

Αυτά φαίνονται σε κεντρικά κείμενα της αρχαίας Εκκλησίας, όπως τις *Επιστολές του Ιγνατίου Αντιοχείας*, το *Μαρτύριο Πολυκάρπου* αλλά και την *Αποκάλυψη* του Ιωάννη, καθώς και στην αυθόρμητη τιμή των λειψάνων από τους χριστιανούς με την τοποθέτησή τους στην Αγία Τράπεζα.

Βαθμιαία, το μαρτύριο επεκτάθηκε στην έννοια της «τελείωσης στην αγά-

Σκηνές από τη ζωή των αποστόλων όπου κυρίαρχη θέση κατέχει το μαρτύριο. Χειρόγραφο του 9ου αι. GR 510 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας, folio 32v.

Φρέσκο του 6ου αι. από την κόγχη του ιερού της μονής του Απολλώ στη Μέση Αίγυπτο. Κοπτικό* Μουσείο Καΐρου.

Τοιχογραφία από το καθολικό της μονής του Αγίου Αντωνίου στην Αίγυπτο, 13ου αι.

Πίνακας διωγμών επί

- Νέρωνος 54-68 Πέτρος και Παύλος
- Δομιτιανού 81-96 Αποκάλυψη Ιωάννου
- Τραϊανού 98-117, απάντηση στο ερώτημα επάρχου Βιθυνίας Πλινίου νεωτέρου
- Αντωνίνου 138-161, τοπικοί διωγμοί, Πολύκαρπος Σμύρνης
- Μάρκου Αυρηλίου 161-180 μάρτυρες Λυών το 177 κ.ά.
- Σεπτίμιου Σεβήρου 193-211, από το 202
- Μαξιμίνου Θρακός 235-238 κυρίως εναντίον κληρικών
- Δεκίου 249-251, κρατικές πρωτοβουλίες απαιτούσαν θυσίες από όλους
- Διοκλητιανού 284-305, θυσίες από όλους
- Γαλερίου 305-311 (άνοιξη), θυσίες από όλους
- Μαξιμίνου Νταία 311-312 (στην Ανατολή)

πη», όπως μαρτυρεί ο Κλήμης ο Αλεξανδρέας τον 2ο αιώνα. Τιμή μάρτυρα αποδόθηκε επίσης στους χριστιανούς που πέθαναν από την πανώλη όταν περιέθαλπαν τους εθνικούς ασθενείς αδελφούς τους, όπως μαρτυρεί ο Διονύσιος Αλεξανδρείας το 250.

Η εποχή των μαρτύρων εμπλούτισε τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να ζήσει κανείς το χριστιανικό Ευαγγέλιο και να το κηρύξει στην υπόλοιπη κοινωνία, διευρύνοντας την έννοια της προσφοράς και της αγάπης ακόμα και προς τον εχθρό. Η Εκκλησία στην Αίγυπτο μέχρι σήμερα έχει το δικό της χριστιανικό χρονολόγιο, που αρχίζει με το «έτος των μαρτύρων», δηλαδή τον διωγμό του Διοκλητιανού στην αρχή της θητείας του (284 μ.Χ.).

2.3. Πεπτωκότες: άνθρωποι που δείλιασαν

Τοιχογραφία από την κατακόμβη του Αγίου Καλλίστου στη Ρώμη που συμβολίζει τη θεία Ευχαριστία. Μετά το 150 μ.Χ.

Παράλληλα με τους πολυπληθείς μάρτυρες υπήρξαν, κυρίως κατά τη δεύτερη περίοδο, και πολλοί που δέχθηκαν με διάφορους τρόπους να συμμορφωθούν περισσότερο ή λιγότερο με τις διαταγές της εξουσίας: θυσίαζαν ή έπαιρναν ψεύτικη βεβαίωση γι' αυτό, έστελναν δούλους τους να το κάνουν ή παρέδιδαν ιερά βιβλία στις αρχές. Μεγάλο μέρος αυτών των ανθρώπων θέλησαν κατόπιν να ξαναγυρίσουν στην Εκκλησία.

Η τελική κρίση της Εκκλησίας απέναντι σ' αυτούς τους «πεπτωκότες» υπήρξε ένα ακόμη δείγμα της νέας στάσης ζωής και της μεταμόρφωσης του

κόσμου από το χριστιανικό Ευαγγέλιο: μετά από έντονες συζητήσεις και διαφωνίες, η Εκκλησία χωρίς να αποδέχεται συμβιβασμό με τα είδωλα, δέχθηκε με διάφορες μορφές μετανοίας τις περισσότερες κατηγορίες πεπτωκότων αφήνοντας την τελική κρίση τους στον ερχόμενο Ιησού Χριστό.

Πολλοί που διαφώνησαν με αυτή την αποδοχή κατέληξαν να δημιουργήσουν σχισματικές ομάδες «ασυμβίβαστων» που καταδικάστηκαν αυστηρά από την Εκκλησία, όπως οι Δονατιστές στη Βόρειο Αφρική και οι Μελιτιανοί στην Αίγυπτο.

2.4. Η σταδιακή αναγνώριση και αποδοχή του χριστιανισμού – Ο Μέγας Κωνσταντίνος και το διάταγμα των Μεδιολάνων

Περίπου μετά το 200 οι χριστιανοί με τον τρόπο ζωής τους αρχίζουν να ελκύουν περισσότερους ανθρώπους σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Μορφωμένοι χριστιανοί, οι απολογητές, γράφουν ότι ο ευαγγελικός τρόπος ζωής δεν πολεμά τη φιλοσοφία και τον πολιτισμό, αλλά αντίθετα αποτελεί την κορύφωσή τους. Καθώς ακόμα και στην αυτοκρατορική αυλή όλο και συχνότερα εμφανίζονται υποστηρικτές των χριστιανών, ένας κυβερνήτης, ο Κωνσταντίνος, νικά τους εχθρούς του με το όραμα του Σταυρού με τα αρχικά του Χριστού, το Χριστόγραμμα. Εξάλλου, βλέπει στους χριστιανούς το μέλλον της κοινωνίας και της ρωμαϊκής πολιτείας. Η μητέρα του Ελένη επισκέπτεται την κατεστραμμένη από τον 1ο αι. πόλη των Ιεροσολύμων και αναδεικνύει τον χριστιανικό χαρακτήρα της και τα γεγονότα της επίγειας ζωής του Κυρίου και ανακαλύπτει τον τίμιο Σταυρό.

Πολύ σύντομα, το 313, ο Κωνσταντίνος εκδίδει το Διάταγμα των Μεδιολάνων (Μιλάνο) στο οποίο οι χριστιανοί μπορούν να λατρεύουν νόμιμα τον Χριστό και να προσεύχονται για το καλό της κοινωνίας, όπως και οι άλλες θρησκείες, σηματοδοτώντας το τέλος των διωγμών. Με το διάταγμα των Μεδιολάνων δεν επιβάλλεται ούτε γίνεται επίσημη θρησκεία ο χριστιανισμός, αλλά γίνεται ελεύθερη η χριστιανική λατρεία, γι' αυτό ονομάστηκε Διάταγμα της Ανεξιθρησκίας.

Λίγο αργότερα ο Κωνσταντίνος εξέδωσε και άλλα διατάγματα που έδιναν νομική υπόσταση στις χριστιανικές κοινότητες, ώστε αυτές να έχουν περιουσία και να δέχονται κληρονομίες. Επίσης, επέτρεψε στους επισκόπους να δικάζουν διαφορές μεταξύ των υπηκόων και καθιέρωσε την Κυριακή ως αργία. Σχεδίασε και ίδρυσε μια νέα πρωτεύουσα στις ανατολικές περιοχές, τη Νέα Ρώμη. Ήταν στην προνομιακή θέση του αρχαίου Βυζαντίου, και πήρε το όνομα του ιδρυτή της. Ο Κωνσταντίνος προίκισε από την αρχή την Κωνσταντινούπολη, με αγάλματα, στολίδια και θησαυρούς. Η πόλη απέκτησε έντονο χριστιανικό χαρακτήρα, με σημαντικούς ναούς, και συλλογή λειψάνων, χωρίς όμως να καταστραφούν άλλοι χώροι εθνικής λατρείας. Στην μεγάλη Σύνοδο επισκόπων που οργάνωσε ο ίδιος στη Νίκαια της Βιθυνίας το 325 για να αντιμετωπισθεί ο Αρειανισμός (βλέπε επόμενη Ενότητα) και το πρόβλημα του εορτασμού του Πάσχα, χαρακτήρισε τον εαυτό του «επίσκοπο των εκτός», εννοώντας είτε ότι φροντίζει για τους εκτός

Ο Μέγας Κωνσταντίνος θεωρείται από την εκκλησία Ισαπόστολος. Εδώ ψηφιδωτή παράσταση από τον Ναό Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, όπου προσφέρει στην Παναγία δώρο την Πόλη. Λεπτομέρεια.

Εκκλησίας, όπως οι επίσκοποι τους χριστιανούς, είτε ότι φροντίζει τα υλικά και πρακτικά πράγματα της Εκκλησίας όπως οι επίσκοποι τα «εντός», δηλαδή το ποιμαντικό και θεολογικό έργο.

Στο τελευταίο διάστημα της ζωής του βαπτίσθηκε χριστιανός δείχνοντας ότι η προσεκτική στήριξη του χριστιανισμού δεν ήταν μόνο προϊόν πολιτικού υπολογισμού. Η Εκκλησία για το έργο που επιτέλεσε στη διάδοση του Ευαγγελίου τον ονόμασε «ισαπόστολο», ενώ το παράδειγμα της πολιτικής του ενέπνευσε το ξεκίνημα μιας ρωμαϊκής αυτοκρατορίας με χριστιανικό χαρακτήρα.

Κείμενα-Εικόνες-Δραστηριότητες

Η έγνοια του αγίου για την εκκλησία της Αντιόχειας

Επειδή η εκκλησία στην Αντιόχεια της Συρίας ειρηνεύει, όπως μου δηλώθηκε, χάρη στην προσευχή σας, κι εγώ έγινα ευθυμότερος και πιο αμέριμνος στα χέρια του Θεού, και ιδίως εάν συμβεί να πάθω για τον Θεό, θα βρεθώ στην ανάσταση μαθητής δικός σας. Πρέπει, Πολύκαρπε, να συγκαλέσεις θεοπρεπές συμβούλιο και να χειροτονήσεις κάποιον, αν έχετε κάποιον αγαπητό πολύ και ακούραστο, που θα μπορέσει να κληθεί «θεοδρόμος». Αυτόν να τον καταξιώσετε, ώστε να πάει στη Συρία και να δοξάσει την άοκνη αγάπη σας προς δόξαν του Θεού. Ο χριστιανός δεν εξουσιάζει τον εαυτό του, αλλά παραδίδεται στον Θεό.

Ιγνάτιος Πρὸς Πολύκαρπον 7, Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικῶν Συγγραφέων 2 (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1955), 284 [282-284].

Οι χριστιανοί στον λοιμό

Το παρακάτω απόσπασμα είναι από Πασχάλεια επιστολή του Διονυσίου Αλεξανδρείας (248-265), που παρατίθεται από τον Ευσέβιο Καισαρείας (Εκκλησιαστική Ιστορία Ζ' 22, 6-8), εξιστορεί τη λοιμώδη ασθένεια που ξέσπασε σε χριστιανούς και ειδωλολάτρες ενώ ήταν ακόμη νωπή η ανάμνηση των διωγμών εναντίον των χριστιανών.

Φανταστείτε ότι ζείτε κάπου εκεί. Εμπνευστείτε από το κείμενο και αναπαραστήστε τη σκηνή.

Μαρτύριο του Αγίου Ιγνατίου

Στην Αλεξάνδρεια στο 250:

Με το που αναπνεύσαμε λοιπόν λίγο (από τα πάθη και τις συμφορές, δηλ. διωγμό, πόλεμο, πείνα κλπ.), τόσο εμείς όσο κι εκείνοι (οι εθνικοί), ενέσκηψε η επιδημία (πανούκλα), που υπήρξε για εκείνους φοβερότερη απ' όλους τους φόβους και χειρότερη απ' όλες τις συμφορές. [...] Οι περισσότεροι, λοιπόν, από τους αδελφούς μας, χωρίς να νοιάζονται για τον εαυτό τους, ο ένας μετά τον άλλον, από υπερβάλλουσα αγάπη και φιλαδελφία, επισκέπτονταν τους ασθενείς χωρίς καμία προφύλαξη και τους υπηρετούσαν με όλες τους τις δυνάμεις. Τους περιέθαλπαν εν Χριστώ και πέθαιναν μαζί τους με πολλή χαρά, αφού μόλυνονταν με την πάθηση από εκείνους, τραβώντας κατά κάποιο τρόπο πάνω τους την αρρώστια από εκείνους με τους οποίους έρχονταν σε άμεση επαφή, και υποφέροντας τους ίδιους μ' εκείνους πόνους. Έτσι πολλοί, ενώ περιποιήθηκαν και ενίσχυσαν άλλους, πέθαναν οι ίδιοι [...]. Οι πιο εκλεκτοί, λοιπόν, από τους αδελφούς μας με αυτό τον τρόπο έφυγαν από τη ζωή, πρεσβύτεροι και διάκονοι και λαϊκοί, όλοι λαμπρά επαινούμενοι. Και τούτο, γιατί το είδος αυτό του θανάτου, που ήταν αποτέλεσμα πολλής ευσεβείας και δυνατής πίστης, δεν λογιζόταν καθόλου υποδεέστερο από το μαρτύριο.

Όχι κάποτε, αλλά σήμερα

Οι Χριστιανοί στην Αίγυπτο υπέστησαν δολοφονικές επιθέσεις από ριζοσπαστικές επιθέσεις ακραίων ισλαμιστών το 2017. Το παρακάτω απόσπασμα παρουσιάζει τη στάση πολλών μουσουλμάνων αλλά και των ίδιων των Κοπτών χριστιανών σήμερα απέναντι στο μαρτύριο:

Τον τελευταίο καιρό ακόμα και οι εκπρόσωποι του an-Nur, του σαλαφитικού υπερ-συντηρητικού ισλαμικού κόμματος εξέφρασαν δημόσια την καταδίκη τους για τις στοχευμένες δολοφονικές επιθέσεις ενάντια των Χριστιανών Κοπτών στο βόρειο τμήμα της χερσονήσου του Σινά, δηλώνοντας ότι αυτές «εναντιώνονται στη διδασκαλία του Ισλάμ». Ο πλούτος και η δύναμη της Κοπτικής κοινότητας, ωστόσο, φανερώνεται κατά κύριο

Έργα του Μαξίμ Σεσουκώφ. Πάνω: Ο Πρωτομάρτυρας Στέφανος. Μέση: Οι 21 μάρτυρες οι εν Λιβύη μαρτυρήσαντες. Η δεύτερη εικόνα αναφέρεται στα δραματικά γεγονότα του Απριλίου του 2015 στη Σύρτη της Λιβύης.

Κάτω: Ματωμένοι σταυροί στο εξωτερικό του ναού του Αγίου Μάρκου των Κοπτών στο Κάιρο, μετά από τρομοκρατική επίθεση ανήμερα την Πρωτοχρονιά του 2011.

Από τις πρώτες μέρες της ύπαρξής της μέχρι και σήμερα το δέντρο της εκκλησίας αυξάνει με το αίμα των μαρτύρων της.

λόγο στη δύναμη της πίστης που οι Κόπτες επιδεικνύουν μπροστά στην εμπειρία του μαρτυρίου. «Οι μάρτυρές μας και η πράξη του μαρτυρίου αυτή καθ' αυτή», έλεγε το Δεκέμβριο ο πατριάρχης Tawadros [Θεόδωρος], στην κηδεία των θυμάτων της επίθεσης στον ναό της Μποτροσίγια, «μας ενώνουν με τον ουρανό και ανυψώνουν την καρδιά μας μ' αυτούς που βρίσκονται ήδη εκεί και πρεσβεύουν για μας». «Δίνουμε τον τελευταίο χαιρετισμό στους αγαπημένους μας με πνεύμα δοξολογίας», προσέθεσε ο προκαθήμενος της Κοπτο-ορθόδοξης Εκκλησίας, «επειδή πιστεύουμε ότι δεν υπάρχει θάνατος για κείνους που αγαπούν τον Θεό: θα αναστηθούν στην ευφροσύνη της αιώνιας ζωής». Λόγια που πιστοποιούν με τον πιο απλό και αφοπλιστικό τρόπο την οπτική με την οποία οι χριστιανοί αντιμετώπιζαν πάντα τους μάρτυρές τους και συνεισφέρουν ώστε να νικηθεί η συγκεχυμένη λήθη που όλο και πιο συχνά φαίνεται να σκεπάζει ακόμα κι αυτό το απάραμιλλο χαρακτηριστικό του «χριστιανικού γεγονότος» στον κόσμο.

Gianni Valente, εφημ. La Stampa, 9.4.2017 μτφρ. Νίκος Κουρεμένος

Τράπεζες (triclinium), όπου συνέτρωγαν οι χριστιανοί μετά την ταφή των νεκρών τους. Συνδέονται με τις αγάπες και τη θεία Ευχαριστία. Κατακόμβη στη Μεδίνα της Μάλτας, 4ος αι. Φωτογραφία Π. Βολάκης, Βημόθυρο 2-3 (2010), σ. 81.

Ομαδοσυνεργασία

Χωριστείτε σε ομάδες και αφηγηθείτε ο ένας στον άλλο (ή γράψτε) την ιστορία της εξάπλωσης του χριστιανισμού στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία από διαφορετικές σκοπιές. Π.χ. ένας χριστιανός δούλος, μια πλούσια γυναίκα, ένας Ρωμαίος αξιωματούχος, ένας δικαστής, ένας φρουρός, ένας πεπτωκώς, ένας πιστός που ζητάει το σώμα προσφιλούς του μάρτυρα. Συνδέστε το θέμα σας με την τιμή των μαρτύρων και τη θεία Ευχαριστία.

Παιχνίδι

Φανταστείτε πως κάποιος έχει συλληφθεί και προβληματίζεται αν πρέπει να καταδώσει ή να θυσιάσει. Ένα παιδί ας πάρει αυτόν τον ρόλο. Συμβουλευστε τον ανάλογα, εκφράζοντας τους προβληματισμούς σας.

Δημιουργία στο σπίτι:

- Αναζητήστε πληροφορίες για τον βίο του αγίου Δημητρίου και του Νέστορα, της αγίας Βαρβάρας, Αικατερίνης, Παρασκευής (ή άλλων μαρτύρων). Γράψτε στο τετράδιό σας μία παράγραφο, με ό,τι σας έκανε τη μεγαλύτερη εντύπωση.
- Γράψτε μία παράγραφο που να συνδέει τον βίο και την τελευταία των μαρτύρων με τον σταυρικό θάνατο του Χριστού.
- Κάποιοι άγιοι είχαν παγκόσμια απήχηση ήδη στην εποχή τους. Έγιναν θρύλος στο στόμα των απλών και ταπεινών ανθρώπων, και θέμα στη λογοτεχνία και την τέχνη. Παρατηρήστε το σχέδιο του αγίου Γεωργίου από τον περίφημο ζωγράφο Σαλβαντόρ Νταλί. Μπορείτε να βρείτε άλλα έργα ζωγραφικής, κείμενα, θαύματα ή γενικότερα τεκμήρια που να δείχνουν αυτή την απήχηση;

Συνδέστε τις παρακάτω εικόνες με τα γεγονότα του μαθήματος:

Αριστερά: Νόμισμα με το μονόγραμμα ΧΡ σε κράνος στρατιώτη.

Μέση: Κωνσταντίνειο νόμισμα με το ΧΡ

Δεξιά: Παράσταση του «έν τούτῳ νικά» στο χειρόγραφο GR 510, f. Bv της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας.

Η γιορτή της Ύψωσης του Τιμίου Σταυρού στις 14 Σεπτεμβρίου συνδέεται με την εύρεσή του από την αγία Ελένη, μετά από εκτεταμένες ανασκαφές στα Ιεροσόλυμα. Η αγία Ελένη, πέρα από τη γενική συνεισφορά της στην Εκκλησία, είναι και πρόδρομος της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας. Η εκκλησία την τιμά με τον τίτλο Ισαπόστολος. Η εικόνα από χειρόγραφο του 9ου αι. GR 510 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας, folio 440r, λεπτομέρεια. Από το ίδιο φύλλο και η ακόλουθη εικόνα, με το όραμα του Κωνσταντίνου και τη μάχη του στη Μουλβία γέφυρα. Πώς συνδέονται αυτά τα γεγονότα με τη μεταστροφή του Κωνσταντίνου και τις αποφάσεις του για τερματισμό των διώξεων των χριστιανών;

*Εισαγωγικά στο Διάταγμα της
Ανεξιθρησκείας (313), γνωστό και
ως διάταγμα των Μεδιολάνων:*

Κατά τη φιλανθρωπία μας και τη διαρκή μας συνήθεια να απονέμουμε συγγνώμη σε όλους τους ανθρώπους, νομίζουμε ότι πρέπει με μεγάλη προθυμία να επεκτείνουμε τη συγγνώμη μας και σε αυτή την περίπτωση, για να υπάρχουν και πάλι χριστιανοί και να ξαναχτίζουν τους οίκους όπου συναθροίζονται, ώστε να μην κάνουν κάτι αντίθετο προς την έννομη τάξη. Με άλλη επιστολή θα δηλώσουμε στους δικαστές τι ακριβώς θα χρειαστεί να τηρήσουν.

Απόσπασμα από το Διάταγμα:

Εδώ και πολύ καιρό, έχοντας αποφασίσει ότι δεν πρέπει να απορρίπτεται η ελευθερία της θρησκείας και πως πρέπει να δίνεται η δυνατότητα στη βούληση του καθενός να υπηρετεί τα θεία πράγματα σύμφωνα με την προαίρεσή του, παραγγείλαμε στους χριστιανούς να φυλάγουν την πίστη της θρησκείας τους. [...] Τώρα ελεύθερα και απλά μπορεί καθένας από εκείνους που πρεσβεύουν τη θρησκεία των χριστιανών να τη διατηρεί χωρίς καμιά ενόχληση. [...] Έχει δοθεί η εξουσία αυτή και σε όσους άλλους θέλουν να ακολουθούν τη λατρεία και θρησκεία της αρεσκείας τους, κατά τρόπον ώστε να μπορεί καθένας να προτιμά και να υπηρετεί οποιανδήποτε θρησκεία θέλει.

Ευσεβίου Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 8, 17, 9-10 και 10, 5, 1-14 (επιλογή).

Μια δημιουργική πρόταση: Εφημερίδα τοίχου.

Κυκλοφορήστε φύλλο που περιλαμβάνει τα μέτρα του Μ. Κωνσταντίνου, ειδήσεις, σχόλια και ανταποκρίσεις από τη Ρωμαϊκή σύγκλητο. Αποφασίστε ποια είδηση μπαίνει πρωτοσέλιδο και πώς τοποθετούνται στο φύλλο τα επιμέρους γεγονότα /αποφάσεις με βάση την ιεράρχηση της σημασίας τους. Θα χρειαστεί να κάνετε λίγη ερευνητική δημοσιογραφία!

3. Ενότητα και συνοδικότητα στη ζωή της Εκκλησίας. Αλλαγή στην κοινωνία

Ψηφιδωτός θόλος από τον Άγιο Βιτάλιο, Ραβέννα (6ος αι.). Δύο αρχάγγελοι περιβάλλουν τον Χριστό, καθώς και ο άγιος Βιτάλιος και ο επίσκοπος Εκκλέσιος. Τα πάντα αποκτούν μια κοσμική διάσταση σε αυτό το ψηφιδωτό.

3.1. Η Εκκλησία οργανώνεται

Η εξάπλωση της Εκκλησίας έξω από τον ιουδαϊκό κόσμο την έφερε μπροστά σε νέα προβλήματα στην οργάνωση και τη διδασκαλία. Έτσι ανακάλυψε και νέους τρόπους να διασώζει την αλήθεια του Ευαγγελίου στη διδασκαλία, τη λατρεία και τη ζωή. Χωρίς ένα γεωγραφικό κέντρο, όπως ήταν κάποτε ο Ναός των Ιεροσολύμων, ούτε αυστηρή κεντρική οργάνωση, μέσα από τις κοινές μαρτυρίες των αποστόλων και των συνεργατών τους και την προφορική παράδοση που μετέφερε το σύνολο της κοινότητας, το χριστιανικό Ευαγγέλιο έφτιαξε με αξιοθαύμαστη ενότητα τον Κανόνα της πίστεως.*

Ο τρόπος να επιλύονται τα προβλήματα ήταν κατεξοχήν οι σύνοδοι, με οδηγό και πρότυπο την Αποστολική Σύνοδο των Ιεροσολύμων. Γενικότερα είχε σημασία η επικοινωνία των Εκκλησιών με τη φροντίδα και την καθοδήγηση όσων έφεραν την αποστολική αυθεντία και όσων είχαν τοποθετηθεί συνεργάτες και αντικαταστάτες τους στην τέλεση της Θείας Ευχαριστίας, στο κήρυγμα, ή στο βάπτισμα. Η επικοινωνία γινόταν με επισκέψεις και με γράμματα. Οι συνεργάτες και αντικαταστάτες ή διάδοχοι των αποστόλων, αλλού ονομάζονταν προφήτες, αλλού πρεσβύτεροι και τελικά

ονομάσθηκαν επίσκοποι. Περιστοιχίζονταν από πρεσβυτέρους στη θεία Ευχαριστία, στο πλαίσιο της οποίας γινόταν και η διδασκαλία, η επίλυση διαφορών μεταξύ πιστών, διόρθωση σφαλμάτων, ανάγνωση επιστολών και εγκυκλίων* κλπ. Ήδη από τις αρχές του 2ου αιώνα στις χριστιανικές κοινότητες εμφανίζονται διακριτά ο επίσκοπος, οι πρεσβύτεροι και οι διάκονοι, όπως σήμερα. Οι επίσκοποι είναι διάδοχοι των αποστόλων συνολικά, δηλαδή του αποστολικού κληρύγματος.

Η Α' Οικουμενική Σύνοδος, τοιχογραφία του 18ου αι. στον Ορθόδοξο Ναό Σταυροπόλεως στο Βουκουρέστι.

Αργότερα θα τονισθεί και η προσωπική διαδοχή του καθενός με τον προκάτοχό του στη συγκεκριμένη επισκοπή, ανάλογα με τους επισκοπικούς καταλόγους που συνέτασσε κάθε πόλη.

Από τον 2ο αιώνα έχουμε συνόδους επισκόπων, που συναντώνται για να αντιμετωπίσουν αιρέσεις, να χειροτονήσουν νέους επισκόπους ή να δικάσουν σε ανώτερο βαθμό, για λόγους αμεροληψίας, αιτήματα και παράπονα κληρικών ή λαϊκών μέσα στις επισκοπές τους. Οι επίσκοποι στις συνόδους λειτουργούσαν όχι ως εκλεγμένοι αντιπρόσωποι (όπως οι βουλευτές σήμερα), αλλά ως «στόματα της εκκλησίας» και εκφραστές της εμπειρίας της πίστεως και της ζωής στον Χριστό της τοπικής τους κοινότητας. Σχεδόν πάντοτε, όμως, άκουγαν και συζητούσαν μαζί τους και λαϊκοί (όπως ο θεολόγος Ωριγένης τον 3ο αιώνα), κληρικοί που δεν ήταν επίσκοποι (όπως ο διάκονος τότε, Μέγας Αθανάσιος στην Α' Οικουμενική Σύνοδο) και αργότερα μοναχοί. Πολύ γρήγορα, επίσκοποι των σημαντικότερων πόλεων στην αποστολική αυθεντία, αλλά και στη διοίκηση (Ρώμη, Αλεξάνδρεια, Θεσσαλονίκη, Έφεσος, κλπ.) συγκαλούσαν μόνιμα τους επισκόπους της περιοχής τους και αυτό το σύστημα λειτουργίας ονομάστηκε **μητροπολιτικό**.

3.2. Η Α' Οικουμενική Σύνοδος, και το πρότυπο της συνοδικότητας

Χρησιμοποιώντας την εμπειρία των συνόδων ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος συγκάλεσε το 325 όλους τους επισκόπους της αυτοκρατορίας στη Νίκαια της Βιθυνίας στη Μικρά Ασία για να αποφασίσουν κυρίως για τη θεολογική θεμελίωση της καταδίκης του πρεσβυτέρου Αρείου από την Αλεξάνδρεια. Ο Άρειος δίδασκε ότι ο Υιός του Θεού που έγινε άνθρωπος δεν ήταν Θεός, όπως ο Πατέρας, αλλά κτίσμα του Πατέρα σημαντικότερο από τα άλλα, που δημιουργήθηκε πριν από την υπόλοιπη κτίση. Η άποψη αυτή καταδικάστηκε. Η σύνοδος αποφάσισε τελεσίδικα και για τον τρόπο του εορτασμού του Πάσχα, ώστε να διαφοροποιήσει οριστικά τη θεολογική σημασία που είχε το Πάσχα από εκείνη που είχε στον Ιουδαϊσμό.

Η εντύπωση που άφησε η Σύνοδος ήταν καθοριστική για την πίστη και για τη λειτουργία της Εκκλησίας. Κατέδειξε ότι με την κοινή και ελεύθερη αναζήτηση της αλήθειας στο σύνολο της Εκκλησίας ενεργοποιείται η δωρεά του Αγίου Πνεύματος και οριοθετείται με τρόπο ασφαλή για τη σωτηρία η διδασκαλία της. Γι' αυτό και ο αυτόπτης μάρτυρας Ευσέβιος Καισαρείας την παρομοιάζει με νέα Πεντηκοστή. Αυτή η παρομοίωση υπάρχει μέχρι σήμερα στην εικονογραφία που απεικονίζει με όμοιο τρόπο και την Πεντηκοστή και την Σύνοδο της Νικαίας. Στα μετέπειτα χρόνια η Σύνοδος της Νικαίας θα χαρακτηριστεί Οικουμενική και θα αποτελέσει το πρότυπο για επόμενες που θα ονομαστούν επίσης Οικουμενικές. Όμως, η αποδοχή των αποφάσεών της θα κρατούσε καιρό. Η διδασκαλία ότι ο Υιός και Λόγος του Θεού είναι «ομοούσιος» με τον Πατέρα διασφάλιζε ότι ο Χριστός ήταν πλήρης Θεός – και άρα η σωτηρία του ανθρώπου θα ήταν διασφαλισμένη. Πολλοί, όμως, φοβόνταν ότι τέτοιες συζητήσεις μετέτρεπαν το απλό Ευαγγέλιο σε φιλοσοφία που θόλωνε την πίστη στον ένα Θεό. Η μακρά και επίπονη θεολογική συζήτηση, με τη συμβολή των μεγάλων θεολόγων Μεγάλου Αθανασίου, Μεγάλου Βασιλείου, Γρηγορίου Θεολόγου και άλλων, έπεισε τελικά και για την αναγκαιότητα της θεολογικής λύσης ώστε να εκφράζεται η παραδεδομένη αλήθεια πως ο Θεός δεν είναι απλά Ένας, αλλά «Τριάς εν Μονάδι».

Παράλληλα, το αποτέλεσμα της Συνόδου θα διατυπωθεί σ' ένα σύντομο κείμενο, ένα Σύμβολο πίστεως που θα χρησιμεύει ως βάση θεολογικής συζήτησης για το μέλλον. Τέτοια κείμενα, που αργότερα ονομάστηκαν Όροι ή Τόμοι, είναι τα κείμενα που ξεκαθαρίζουν τη διδασκαλία της Εκκλησίας για κρίσιμα θέματα πίστης, και αρχικά χρησίμευσαν σαν μικρή έκθεση της βασικής χριστιανικής διδασκαλίας για όσους έρχονταν να βαπτισθούν. Την εποχή αυτή, με τον απαραίτητο εμπλουτισμό έγιναν θεμέλιο της εκκλησιαστικής διδασκαλίας. Η διαδικασία συγγραφής τους περιείχε μεγάλη, έντονη αλλά και υψηλού επιπέδου θεολογική συζήτηση και χρήση της λογικής και της φιλοσοφίας εκείνης της εποχής. Σκοπός δεν ήταν να «κατασκευασθεί», αλλά να αποκαλυφθεί και να βεβαιωθεί η κοινή εμπειρία της αλήθειας, όπως αυτή περί του Τριαδικού Θεού.

3.3. Η κοινωνική διακονία της Εκκλησίας και η καταπολέμηση της φτώχειας

Η Εκκλησία όμως δεν προοδεύει μόνο στην οργάνωση και τη διατύπωση της διδασκαλίας, αλλά και ως πρακτική εφαρμογή και ζωή του Ευαγγελίου. Έτσι, η κεντρική εντολή της αγάπης προς τον πλησίον και της εν Χριστώ ζωής μέσα από την διακονία βρίσκει ένα μεγάλο πεδίο εφαρμογής στην κοινωνία της Ύστερης Αρχαιότητας,* που μαστιζόταν από μεγάλες ανισότητες μεταξύ πλουσίων και φτωχών, ελεύθερων και δούλων ή ανδρών και γυναικών. Καθώς οι πόλεις μαστίζονταν από περιβαλλοντικές και δημογραφικές κρίσεις (ξηρασίες, επιδημίες) αλλά και διαφθορά και ανομία, πολλές εξεγέρσεις με διάφορες αφορμές προκαλούσαν στρατιωτικές

επεμβάσεις. Θρησκευτικές διαμάχες ξεσπούσαν κυρίως στη Μέση Ανατολή και την Αίγυπτο – ακόμα και με συμμετοχή Χριστιανών!

Όμως, η αλληλοβοήθεια μεταξύ χριστιανικών κοινοτήτων, τα οργανωμένα φιλανθρωπικά ιδρύματα που για πρώτη φορά δημιούργησαν χριστιανοί επίσκοποι στη Μικρά Ασία με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το πολυδύναμο ίδρυμα του Μεγάλου Βασιλείου, τη Βασιλειάδα, αλλά και άλλα στην Κωνσταντινούπολη, έφεραν μια καινούρια εποχή σε ολόκληρο τον κόσμο. Η καταγγελία της κοινωνικής αδικίας από περίφημους Πατέρες, όπως τους Μέγα Βασίλειο, Γρηγόριο Θεολόγο, Ιωάννη Χρυσόστομο παρακίνησε πολλούς πλουσίους να βοηθήσουν αποφασιστικά με εκούσια προσφορά, αλλά ώθησε και μακροπρόθεσμα σε αλλαγές στη νομοθεσία προς όφελος των γυναικών, των δούλων, των δουλοπαροίκων.* Ταυτόχρονα, στο καινοτόμο έργο της Εκκλησίας συμμετείχαν ενεργά και γυναίκες, με ποικίλα καθήκοντα και αρμοδιότητες (χήρες, διακόνισσες), όπως η περίφημη διακόνισσα Ολυμπιάδα, ηγετική μορφή στην Κωνσταντινούπολη και δεξί χέρι του Χρυσοστόμου.

3.4. Ζώντας την πίστη με έναν τρόπο ιδιαίτερο: Ο μοναχισμός και η σημασία του

Την ίδια εποχή χριστιανοί πηγαίνουν να ζήσουν στην έρημο την αναμονή αλλά και την πρόγευση της Βασιλείας του Θεού. Θεωρούσαν τον χώρο της ερήμου αυτόν όπου ο Θεός αποκαλύπτεται σύμφωνα με τη Βίβλο (όπως στον Μωυσή) και όπου το κακό και ο κίνδυνος παραμονεύουν, αλλά νικούνται τελικά από τον Θεό. Μεγάλες προσωπικότητες (Μέγας Αντώνιος, Αμούν της Νιτρίας, Μακάριος Αιγύπτιος) στην Αίγυπτο τον 4ο αιώνα συγκροτούν μικρές ομάδες με αγαμία, ακτημοσύνη και προσευχή, ενώ μια εξίσου σημαντική προσωπικότητα στην Άνω (Νότια) Αίγυπτο, ο Παχώμιος οργανώνει μια μεγαλύτερη ομάδα με καθημερινή οργανωμένη προσφορά αγάπης και διακονίας με προσευχή, άσκηση, κοινά γεύματα και κατήχηση. Ο Μέγας Βασίλειος στη Μικρά Ασία ακολουθεί το παράδειγμά του και γεννιέται ο κοινοβιακός μοναχισμός. Παρόμοιες προσπάθειες σημειώνονται στην Παλαιστίνη (Λαύρες με τους άγιο Ευθύμιο και Σάββα) αλλά και στη Συρία, στην Ιταλία και Γαλατία (άγιος Κασσιανός). Ο μοναχισμός συμπληρώνει την παρέμβαση του χριστιανισμού στην κοινωνία δείχνοντας τη δράση του Χριστού στην ιστορία (όπως περιγράφει ο Μέγας Αθανάσιος τον Μέγα Αντώνιο) και μαθαίνοντας τον χριστιανό να μη ζει εξωτερικά το Ευαγγέλιο αλλά να κοιτάζει μέσα του και να διακρίνει τα κίνητρα των πράξεών του, όπως φαίνεται στην ασκητική γραμματεία που δημιουργείται.

Το καθολικό ενός από τα τέσσερα βασικά αιγυπτιακά μοναστήρια στην Κάτω (Βόρεια) Αίγυπτο στη Σκήτη της Νιτρίας (Μονή Bishoi) όπως είναι σήμερα.

Κείμενα-Εικόνες-Δραστηριότητες

Παρατηρήστε και συγκρίνετε τις δύο εικόνες, της Πεντηκοστής και της Α΄ Οικουμενικής συνόδου.. Σημειώστε τα κοινά σημεία στο τετράδιό σας και συζητήστε τα με τους συμμαθητές σας σε ομάδες.

Οι Σύνοδοι δεν τιμωρούν μόνο αλλά και ενώνουν, παραμερίζοντας τις παρεξηγήσεις με διάλογο

Ένα σχίσμα το οποίο πρακτικά δεν είναι τίποτε άλλο παρά αυτό που προκύπτει από τον αφορισμό, ο οποίος επιβάλλεται συνήθως μερικές φορές εκούσια και σε πολλές περιπτώσεις αμοιβαία, μπορεί να είναι συνέπεια μιας συνοδικής πράξης. Αλλά η συνοδική πράξη δεν εξαντλείται με αυτό. Έργο της είναι επίσης να προλαμβάνει και να θεραπεύει ένα σχίσμα. Η συνοδική δραστηριότητα είναι ένα προπαρασκευαστικό στάδιο προς την ευχαριστιακή κοινωνία. [...] Στον «Τόμο προς Αντιοχείς» της Συνόδου της Αλεξανδρείας που συνήλθε το έτος 362 υπό την ηγεσία του αγίου Αθανασίου, διαθέτουμε ένα παράδειγμα μακρών συζητήσεων για τη διασάφηση όρων και τον παραμερισμό παρεξηγήσεων, ένα διάλογο ο οποίος σκόπευε στη θεραπεία ενός σχίσματος μέσω θεολογικών συζητήσεων με πνεύμα καλής θέλησης και επιθυμίας για ειρήνη. Η σύνοδος, όπως διαβάζουμε στον Τόμο, δεν έκανε τίποτε άλλο παρά να βάλει αυτές τις δύο μερίδες μαζί και να τις αφήσει να συζητήσουν τις διαφορές τους.

Μητροπολίτου Περγάμου Ιωάννου Ζηζιούλα, Έργα, Α΄, *Εκκλησιολογικά μελετήματα* (Αθήνα: Δόμος, 2016), 672-673.

Παρατηρήστε και συγκρίνετε τις δύο εικόνες, της Πεντηκοστής και της Α΄ Οικουμενικής συνόδου.. Σημειώστε τα κοινά σημεία στο τετράδιό σας και συζητήστε τα με τους συμμαθητές σας σε ομάδες.

Πώς έβλεπε ο Μέγας Αθανάσιος τη μοναχική ζωή

Μπορούσες λοιπόν να βλέπεις στα όρη τα μοναστήρια σαν καταυλισμούς γεμάτους θεϊκές χορωδίες, που έψαλλαν, μελετούσαν, νήστευαν, προσεύχονταν, και χαίρονταν για την ελπίδα των μελλοντικών πραγμάτων. Τους έβλεπες να εργάζονται για να κάνουν ελεημοσύνες και να έχουν αγάπη και ομοφωνία μεταξύ τους. Και μπορούσε στ' αλήθεια να δει κανείς μια χώρα αυτόνομη θεοσέβειας και δικαιοσύνης. Δεν υπήρχε εκεί κανείς που να αδικεί ή να αδικείται, ούτε το κυνήγι του φοροεισπράκτορα, αλλά πλήθος ασκητών με ένα φρόνημα όλων στραμμένο στην αρετή.

Μ. Αθανασίου, *Βίος Μ. Αντωνίου* 2, Αθανασίου του Μεγάλου, Έργα 11, εισ.-μτφρ.-σχόλια, Π. Κουτλεμάνη, Πατερικά εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς [ΕΠΕ 26] (Θεσσαλονίκη 1976), 94 (απόδοση στη νέα Ελληνική, συγγραφών)

Σκηνές από τον βίο του Μ. Βασιλείου. Στην έρημο, διδάσκοντας, βοηθώντας τους φτωχούς, σε σύγκρουση με την εξουσία στο πρόσωπο του Ουάλη, και τέλος η κοίμησή του. Χειρόγραφο του 9ου αι. GR 510 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας, folio 104r.

Το κοινωνικό κράτος και η αλληλεγγύη στους Πατέρες και σήμερα

Οι ημέρες μας σηματοδεύονται οδυνηρά από μια υποχώρηση της διαθέσεως του κοινωνικού σώματος για πρόνοια και αντίληψη υπέρ των ασθενεστέρων. Το περίφημο κοινωνικό κράτος προνοίας φθίνει αργά, αλλά δυστυχώς σταθερά. [...] Του λείπουν οι ασφαλείς πνευματικές προϋποθέσεις και τα ηθικά κίνητρα που βλέπουν τους ανθρώπους σαν αδελφούς, αφού είναι τέκνα του ίδιου Θεού πατέρα. Πνεύμα κοινωνικής αναληγσίας περιφέρεται στην ατμόσφαιρα και η «νέα» φιλοσοφία συμπυκνώνεται στο δόγμα «ζήσε εσύ και άφησε τους άλλους να πεθάνουν». Φαίνεται ότι στο άμεσο μέλλον της κοινωνίας των δύο τρίτων δεν θα υπάρχει θέση για τους φτωχούς, τους αρρώστους, τους ανήμπορους. Σ' ένα τέτοιο κλίμα κάθε γνήσια αναφορά στη φιλανθρωπία, στην επιτακτική ανάγκη για αγάπη και μέριμνα προς τον πάσχοντα άνθρωπο, αποκτά διαστάσεις ιεραποστολικές. Μια τέτοια αναφορά αποτελεί απόπειρα επανευαγγελισμού και αναβαπτισμού μιας εκβαρβαρισμένης ανθρωπότητας στα νάματα της ίδιας της ανθρωπιάς που αρχίζει να

χάνεται. Ο άνθρωπος καθίσταται ανυπεράσπιστος μέσα στον υλικό κόσμο κυρίως την ώρα της ασθένειας, όταν είναι αντιμέτωπος με τον πόνο και τον θάνατο. Γι' αυτόν τον λόγο μια εξαίρετη πράξη φιλανθρωπίας είναι η συμπαράσταση σ' αυτόν τον πάσχοντα και χειμαζόμενο άνθρωπο. Το νοσοκομείο υπήρξε ιστορικά ο χώρος όπου η φιλάνθρωπη αυτή διάθεση εκφράστηκε έμπρακτα. Η πατερική άποψη για την ίδια την Εκκλησία είναι ότι αυτή συνιστά «νοσοκομείο», στο οποίο η ασθενούσα από την αμαρτία ανθρώπινη φύση θεραπεύεται και ανορθώνεται. Μέσα από την παράδοσή μας γνωρίσαμε ότι τα πρώτα νοσοκομεία με την κυριολεκτική του όρου έννοια υπήρξαν καρπός του χριστιανικού φιλανθρώπου φρονήματος στα όρια της «καθ' ημάς Ανατολής».

Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιερώνυμος (τότε μητροπολίτης Θηβών και Λεβαδείας), Πρόλογος στο Timothy Miller, *Η γέννησις του Νοσοκομείου στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, μτφρ. Ν. Κελέρμενος (Αθήνα: Βήτα Medical Arts και Ι.Μ. Θηβών και Λεβαδείας, 1998), xiv.

Τα Βυζαντινά Νοσοκομεία

Τα βυζαντινά νοσοκομεία έχουν καταταγεί μετά από τους οίκους της Εκκλησίας ως τα διακριτικά σημεία της αληθινής χριστιανικής πόλεως. Οπότε τα νοσοκομεία προσείλκυαν σχεδόν κάθε συνιστώσα της κοινωνίας της Ανατολικής αυτοκρατορίας για οικονομική και πνευματική

ενίσχυση – την αυτοκρατορική κυβέρνηση, τους επισκόπους, τον μοναχισμό, την αριστοκρατία, και την ίδια την ιατρική συντεχνία. Στην πραγματικότητα κατέλαβαν έναν χώρο στον βυζαντινό κόσμο παρόμοιο εκείνου των νοσοκομείων της κοινωνίας του 20ού αιώνας. [...] Οι βυζαντινοί ξενώνες μοιάζουν στα σύγχρονα νοσοκομεία πολύ περισσότερο από κάθε ίδρυμα της ειδωλολατρικής αρχαιότητας ή από κάθε οίκο ευσπλαχνίας της λατινικής Δύσεως κατά τον Μεσαίωνα. Timothy Miller, *ό.π.*, 271.

Το νόημα της μοναχικής ζωής για τον Παχώμιο

Ο Παχώμιος έγινε Χριστιανός όταν τον επισκέφτηκαν χριστιανοί στις κακουχίες που είχε στο στρατό και έταξε στο Θεό να τους μιμηθεί, αν ελευθερωνόταν. Αργότερα, όταν ξεκίνησε να ασκείται και δούλευαν κόβοντας σπαρτά με άλλους συνασκητές του ήταν στενοχωρημένος και βαρύθυμος γιατί ήθελε να μάθει ποιοί είναι το πραγματικό θέλημα του Θεού. Τη νύχτα ενώ προσευχόταν...

...εμφανίσθηκε ένας φωτεινός άνθρωπος, που τον ρώτησε: Θέλεις πραγματικά να μάθεις το θέλημα του Θεού; Εκείνος απάντησε «ναι». Του είπε τότε: «το θέλημα του Θεού είναι να διακονείς τους ανθρώπους και να τους συμφιλιώσεις μ' Εκείνον». Ο Παχώμιος απάντησε σχεδόν αγανακτισμένα «εγώ αναζητώ το θέλημα του Θεού κι εσύ λες να υπηρετώ τους ανθρώπους!». Ο φωτεινός άνδρας απάντησε τρεις φορές «Το θέλημα του Θεού είναι να υπηρετείς τους ανθρώπους για να τους προσκαλέσεις σ' Εκείνον». Μετά απ' αυτό χάθηκε. Τότε ο Παχώμιος θυμήθηκε τη συμφωνία που είχε κάνει με τον Θεό τη μέρα που του έφεραν βοήθεια όταν ήταν φυλακισμένος με τους συντρόφους του. Είχε τότε υποσχεθεί ότι αν απαλλαγεί από τις κακουχίες του θα υπηρετούσε τους ανθρώπους στο όνομα του Θεού. Ικανοποιήθηκε γιατί αυτό που ήρθε τότε στην καρδιά του ήταν έμπνευση του Πνεύματος του Κυρίου, αφού αυτό συμφωνούσε τώρα μ' αυτό που του είχε υποσχεθεί ο φωτεινός απεσταλμένος.

Κοπτικός (Σαϊδικός) Βίος Παχωμίου 6, αγγλ. μτφρ. A. Veilleux, *Pachomian Koinonia*, τ. Α' (Καλαμάζου, Μίσιγκαν: Cistercian Publications, 1980), 427-428.

Δόκιμος σε μοναστήρι

Ζωγραφίστε το περίγραμμα ενός ανθρώπου στον πίνακα. Διαβάστε τα παρακάτω αποσπάσματα, που αποτυπώνουν τον προβληματισμό ανθρώπων που επιλέγουν να μονάσουν. Μπαίνοντας για λίγο στη θέση τους και προσπαθώντας να κατανοήσουν την ψυχολογία τους γράψτε σε ένα post it «Θέλω να γίνω μοναχός γιατί...» «Στο μοναστήρι μου κάνει εντύπωση ότι...» ή «Αισθάνομαι και σκέφτομαι ότι...» και κολλήστε τα στο περίγραμμα του ανθρώπου στον πίνακα.

Πώς ο Μέγας Αντώνιος έγινε μοναχός

[Ο Αντώνιος] μετά τον θάνατο των γονέων του έμεινε μόνος του με μια πολύ μικρότερη αδελφή του. Ήταν τότε δεκαοκτώ με είκοσι χρονών και φρόντιζε ο ίδιος το σπίτι και την αδελφή του. Δεν είχαν περάσει όμως ούτε έξι μήνες από τον θάνατο των γονέων του και πηγαίνοντας κατά τη συνήθειά του στην εκκλησία συλλογιζόταν καθώς περπατούσε πώς οι Απόστολοι εγκατέλειψαν τα πάντα και ακολούθησαν τον Σωτήρα, και πώς οι χριστιανοί στις Πράξεις πουλούσαν τα υπάρχοντά τους και τα άφηναν στα πόδια των αποστόλων για να τα μοιράσουν εκείνοι στους φτωχούς και ποια και πόση αμοιβή τους περίμενε στους ουρανούς. Ενώ λοιπόν σκεπτόταν αυτά, μπήκε στην Εκκλησία και συνέπεσε εκείνη τη στιγμή να διαβάζεται το Ευαγγέλιο. Άκουσε τότε τον Κύριο να λέει στον πλούσιο: «εάν θέλεις να είσαι τέλειος πήγαινε και πώλησε τα υπάρχοντά σου και μοίρασέ τα στους φτωχούς και έλα ακολούθησέ με και θα έχεις θησαυρούς στους ου-

ρανούς». Ο Αντώνιος, σαν να είχε από τον Θεό το χάρισμα της μνήμης των αγίων και σαν να διαβάσθηκε γι' αυτόν και μόνο το ευαγγελικό ανάγνωσμα, βγήκε αμέσως από την εκκλησία και μοίρασε τα προγονικά του κτήματα [...] στους συγχωριανούς του [...] και όση κινητή περιουσία είχε την πούλησε όλη και τα χρήματα τα έδωσε στους φτωχούς.

Μ. Αθανασίου, *Βίος Μ. Αντωνίου* 2, Αθανασίου του Μεγάλου, Έργα 11, εισ.-μτφρ.-σχόλια, Π. Κουτλεμάνη, Πατερικά εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς [ΕΠΕ 26] (Θεσσαλονίκη 1976), 19-21 (γλωσσική προσαρμογή).

Ο νεαρός Άμμωνας

Αφού έκλεισα τα δεκαεπτά μου χρόνια και έγινα χριστιανός, άκουσα στην εκκλησία τον μακάριο πάπα Αθανάσιο να διηγείται για τον τρόπο ζωής των μοναχών και των παρθένων και να μιλάει με θαυμασμό για την ελπίδα που έχει ταχθεί γι' αυτούς στους ουρανούς. Ακούγοντας λοιπόν όσα έλεγε, αγάπησα την ευλογημένη ζωή τους και την επέλεξα για τον εαυτό μου. Και αφού έλαβα το λουτρό της παλιγγενεσίας (βάπτισμα), συνάντησα τυχαία στην πόλη κάποιο θηβαίο μοναχό και έχοντας την πρόθεση να τον ακολουθήσω, ανακοίνωσα τα σχέδιά μου και πήρα για τούτο τη γνώμη του μακαριστού Παύλου, του πρεσβυτέρου στην εκκλησία του Πιερίου. Αυτός, διαπιστώνοντας ότι ο μοναχός ήταν αιρετικός, με έστειλε στον άγιο Θεόδωρο στη Θηβαΐδα μαζί με τον Θεόφιλο και τον Κόπρη, άνδρες αφιερωμένους στον Θεό, που τους είχε στείλει ο Θεόδωρος με γράμματα προς τον μακάριο πάπα Αθανάσιο. Όταν φτάσαμε στο μοναστήρι της Βαυ, στον Άνω Διοσπολίτη νομό, ο δούλος του Θεού Θεόδωρος που ζούσε εκεί μου έκανε την τιμή να με συναντήσει στην πύλη. Είπε τα αρμόζοντα στην περίπτωση, μου ζήτησε ν' αλλάξω ρούχα και με οδήγησε στο μοναστήρι. Ο Θεόδωρος τότε κάθησε κάτω από έναν φοίνικα και οι άλλοι μοναχοί τον ακολούθησαν. Βλέποντας ότι με ξένιζε η τάξη τους και ότι είχα κοκκινίσει από αμηχανία, με έβαλε να καθίσω κοντά του.

Οσίου Άμμωνος *Επιστολή*, σε Εύη Βουλγαράκη και Χριστίνα Τούτουνα (επιμ.), *Η ζωή στο πρώτο κοινόβιο μοναστήρι* (Αθήνα: Αρμός, 1991), 31-33.

Θεατρικό παιχνίδι

Μπείτε στη θέση των συμμετεχόντων στην Α' Οικουμενική σύνοδο και προβληματιστείτε πάνω στα διλήμματα.

Ομαδοσυνεργασία

Φανταστείτε ότι ζείτε στον 4ο αι. και έχετε σημαντικές ποιμαντικές ευθύνες. Θέλετε να βάλετε σωστές προτεραιότητες και να τα προλάβετε όλα, ή τουλάχιστον τα σημαντικά. Εργαστείτε σε ομάδες και φτιάξτε μια φανταστική ατζέντα με τις δράσεις σας, ώστε να αποτυπωθεί το πρόγραμμά σας μιας εβδομάδας, με πρότυπο τους Πατέρες.

Δημιουργία στο σπίτι, Κολλάζ

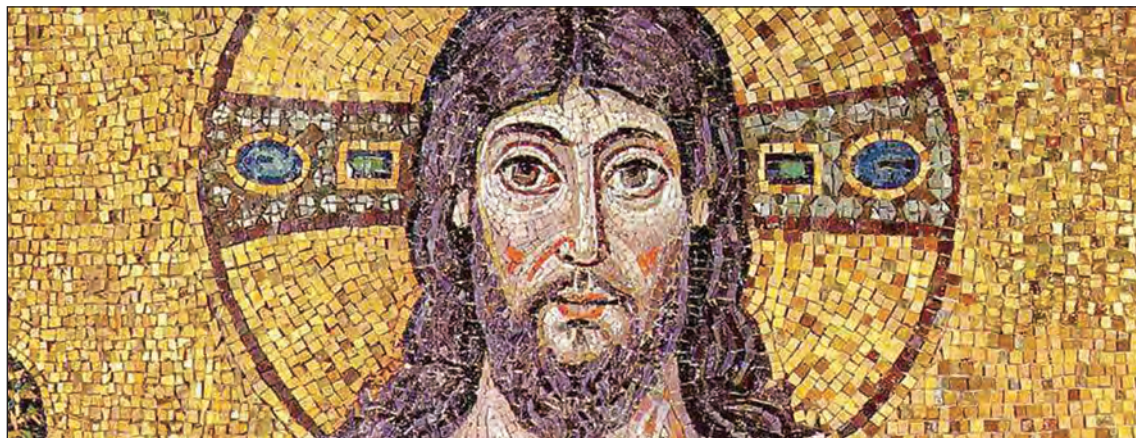
Κατασκευάστε ένα κολλάζ με την παραβολή της τελικής κρίσης ανά στίχο, και φωτογραφίες του σήμερα, όπου μπορεί να δοθεί και τίτλος από τις δραστηριότητες του Μ. Βασιλείου.

Αφήστε την πραγματικότητα να δώσει χώρο στη φαντασία, τη γνώση στην εφαρμογή. Γίνετε πρακτικοί.

Με βάση όσα μάθατε και όσα γνωρίζετε γενικότερα για τη μοναστική ζωή, προχωρήστε στην κατασκευή ενός δικού σας οικογενειακού προγράμματος διακονημάτων, κατ' αναλογία προς το κοινοβιακό. Τηρήστε το!

4. Η σημασία του προσώπου του Χριστού σε έναν ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο

Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό του Χριστού στην παλαιοχριστιανική Βασιλική του Αγίου Απολλιναρίου του Νέου. Ραβέννα, 6ος αι.

Οι νέες μορφές που πήρε η ζωή της Εκκλησίας τον 4ο αιώνα με την καλύτερη οργάνωση, τις επαρχιακές και Οικουμενικές Συνόδους, την ανάπτυξη του μοναχισμού αλλά και τη μαζική είσοδο πολλών εθνικών ή Ιουδαίων έφεραν εξελίξεις στη διοίκηση της εκκλησιαστικής ζωής και τη θεολογική αναζήτηση. Κάποτε τα νέα μέλη της Εκκλησίας έφεραν μαζί και τις παλιές τους αντιλήψεις για τη διδασκαλία του Ευαγγελίου, και δεν έλειπαν οι αιρέσεις, ιδίως οι λεγόμενες Γνωστικές.* Μετά το Διάταγμα των Μεδιολάνων (313) η αυτοκρατορική εξουσία και τα κέντρα της (Ρώμη, Κωνσταντινούπολη) επιθυμούν να αναμειγνύονται στη ζωή της Εκκλησίας.

4.1. Η ανάδυση της Κωνσταντινούπολης και η δημιουργία των πατριαρχικών θρόνων

Σε μεγάλο διοικητικό και θεολογικό κέντρο εξελίχθηκε την περίοδο εκείνη η **Αλεξάνδρεια**, γιατί διέθετε την αποστολική παράδοση, πολιτική υπεροχή, αλλά και λαμπρό θεολογικό έργο μεγάλων ποιμένων. Σύντομα απέκτησε τον πρώτο ρόλο στη χειροτονία των άλλων επισκόπων στις περιοχές της Αιγύπτου και της Λιβύης. Επίσης η **Ρώμη**, και μαζί της και η νέα πρωτεύουσα, η **Κωνσταντινούπολη** ή **Νέα Ρώμη**, ασκούσαν κι αυτές μια ανώτερη αυθεντία από τους άλλους μεγάλους επισκοπικούς θρόνους Ανατολής και Δύσης, όπως η Έφεσος, η Καισάρεια, η Κόρινθος, τα Μεδιόλανα, κλπ. Αυτό αφορούσε ιδίως κρίσεις και χειροτονίες και συνέβαινε για πολιτικούς λόγους καθώς και εξαιτίας της αποστολικής αυθεντίας.

Παράλληλα αναπτύσσονταν νέες θεολογικές αναζητήσεις γύρω από το πρόσωπο του Χριστού. Χρειάζονταν λοιπόν ένα σταθερό σύστημα επίλυσης προβλημάτων που να εγγυάται και

να φανερώνει την ουσία της Εκκλησίας, στην ενότητα, τη διδασκαλία και τον τρόπο ζωής. Έτσι, οι τρεις μεγάλοι θρόνοι και σχεδόν αμέσως και η μεγάλη μητρόπολη της Μέσης Ανατολής, η **Αντιόχεια**, απέκτησαν μόνιμη ηγετική θέση σε υπερμητροπολιτικές συνόδους. Λίγο αργότερα προστέθηκαν τιμητικά και τα **Ιεροσόλυμα**, ως η «μήτηρ των Εκκλησιών». Οι πέντε πρωτοκορυφαίοι θρόνοι σχημάτισαν μόνιμο διοικητικό σχήμα, τη λεγόμενη «Πενταρχία των Πατριάρχων», που απετέλεσε εικόνα της ενότητας της Εκκλησίας από τη βάση ως την κορυφή της.

Διοικητική Διάρθρωση της Αυτοκρατορίας κατά τον 4^ο αιώνα, επί της οποίας βασίζεται η εκκλησιαστική διαίρεση σε Πατριαρχεία.

4.2. Οι μεγάλες σχολές της Αντιόχειας και της Αλεξανδρείας: η απαραίτητη πολυμορφία

Μέσα από τη συνάντηση του χριστιανικού Ευαγγελίου με τον κόσμο και τον τρόπο που στοχαζόταν, αναπτύχθηκε μια ποικιλία στον τρόπο που η Εκκλησία ερμήνευε το έργο και την ταυτότητα του Ιησού Χριστού. Οι παλιές μορφές και όροι («κιός του ανθρώπου», «μεγάλης βουλής άγγελος», «εικών του Θεού του αοράτου») από την ιουδαϊκή κυρίως σκέψη δεν επαρκούσαν, ενώ οι Γνωστικοί* μύθοι περί Ιησού Χριστού ως άχρονου πλάσματος είχαν καταδικαστεί. Τώρα, η συνάντηση του Ευαγγελίου με την τελευταία αναγεννημένη μορφή της ελληνικής σκέψης (αριστοτελισμός, στωικισμός, νεοπλατωνισμός) συνέχιζε τη συζήτηση της προηγούμενης εποχής με νέο τρόπο. Μια ομάδα

επισκόπων στη Συρία, η λεγόμενη «Αντιοχειανή Σχολή», ακολουθούσε την ιστοριογραφηματική μέθοδο ερμηνείας των κειμένων, που προσέφερε πολλά και επικράτησε ιστορικά. Όμως ο κύριος εκφραστής της, Θεόδωρος επίσκοπος Μοψουεστίας, τονίζοντας την ανθρωπότητα του Ιησού Χριστού θεωρούσε ότι εξελίχθηκε ηθικά και ο Υιός του Θεού «κατοίκησε» μέσα του και έτσι έγινε ομοούσιος με τον Πατέρα. Αυτή η χριστολογία παρουσίαζε σοβαρά προβλήματα. Αντίθετα, στην Αίγυπτο δινόταν (ειδικά μετά τον Μέγα Αθανάσιο) σταθερή έμφαση στο ότι ο Υιός του Θεού ήταν πάντοτε ένας και ο αυτός Ιησούς Χριστός με πλήρη ανθρώπινη φύση: ήταν η «Αλεξανδρινή Σχολή». Και οι δύο σχολές μέσα από τη διδασκαλία τους για τον Ιησού Χριστό πρόβαλλαν και την άποψή τους για το πώς μπορούσε να σωθεί ο άνθρωπος: οι Αντιοχειανοί με τη μίμηση του Χριστού στον αγώνα για τελείωση, οι Αλεξανδρινοί με την ένωση του ανθρώπου με τον Θεό.

Οι άγιοι Αθανάσιος και Κύριλλος, επίσκοποι Αλεξανδρείας. Από το Μηνολόγιο Βασιλείου, χειρόγραφο των αρχών του 11ου αι.

4.3. Από την ποικιλία στη σύγκρουση

Η ποικιλία αυτή μετατράπηκε σε σύγκρουση, όταν ένας εκπρόσωπος της Αντιοχειανής Σχολής, ο Νεστόριος, έγινε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και διακήρυξε ότι η Παρθένος Μαρία δεν έπρεπε να αποκαλείται με το προσωνύμιο «Θεοτόκος», αφού ο Χριστός δεν ήταν από την αρχή Θεός. Αυτό προκάλεσε την αντίδραση πολλών πιστών εκεί, αλλά και του επιφανούς εκπροσώπου της Αλεξανδρινής θεολογίας, πατριάρχη Αλεξανδρείας Κυρίλλου. Ο Κύριλλος επικοινωνήσε γρήγορα με τον πάπα της Ρώμης Καίλεστίνο και λίγο αργότερα το 431 έγινε Σύνοδος στην Έφεσο (η Γ΄ Οικουμενική). Εκεί οι εκπρόσωποι της Ρώμης και της Αλεξανδρείας ήταν περισσότεροι και ο Νεστόριος καταδικάστηκε. Όμως, η συζήτηση μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη και συνεχίστηκε με την παρέμβαση της εξουσίας, μέχρι που οι δύο αντίπαλοι συμφώνησαν το 433 σε ένα κείμενο (Όρος των Διαλλαγών). Αυτό επιβεβαίωνε τη διδασκαλία της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου, ότι ο Χριστός ήταν ένας και η Παναγία ήταν Θεοτόκος, αλλά δεν ταπεινώνε τους Αντιοχειανούς. Επικράτησε η πρόνοια για την ενότητα της Εκκλησίας, όπως υπέδειξε ο Κύριλλος Αλεξανδρείας (βλ. σχετική επιστολή).

Όμως, κάποιοι οπαδοί θεωρούσαν πως έπρεπε να αφορισθούν όλοι οι Αντιοχειανοί. Ένας απ' αυτούς, ο μοναχός Ευτυχής στην Κωνσταντινούπολη, κήρυξε ότι ο Χριστός με τη γέννησή του είχε μόνο μία φύση, τη θείκη, υποτιμώντας την ανθρώπινη. Αυτή η διδασκαλία ονομάστηκε αργότερα Μονοφυσισμός. Ο Ευτυχής τιμωρήθηκε από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανό το 448, αλλά έκανε έφεση (έκκλητο). Έτσι συ-

Νεστοριανισμός και Μονοφυσισμός

[Διδαχές Νεστορίου και μοναχού Ευτυχή, από Αντιόχεια & Κωνσταντινούπολη αντίστοιχα]

- 431 Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος, καταδίκη Νεστορίου
- 433 Όρος Διαλλαγών (Ο Χριστός είναι ένας και η Παναγία είναι Θεοτόκος)
- 448 Καταδίκη Ευτυχή από Φλαβιανό
- 449 Έκκλητο Ευτυχή και σύγκληση Συνόδου Εφέσου (Ληστρικής)
- 451 Σύνοδος Χαλκηδόνας (Δ΄ Οικουμενική)

Ήδη από τη Ληστρική Σύνοδο της Εφέσου διακόπτεται η κοινωνία Ρώμης και Αλεξανδρείας. Μετά τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας, οι εκκλησίες της Αλεξανδρείας και άλλες εκκλησίες της Ανατολής, θεωρούν ότι στις αποφάσεις της συνόδου υφάρχει ο Νεστοριανισμός και δεν τις αποδέχονται. Αποκόπτονται δυστυχώς μέχρι σήμερα, που γίνονται προσπάθειες διαλόγου.

γκλήθηκε νέα, ευρύτερη σύνοδος στην Έφεσο το 449 για να κρίνει οριστικά. Ο νέος Πατριάρχης Αλεξανδρείας Διόσκορος πήρε την προεδρία της Συνόδου, δικαίωσε τον Ευτυχή, καταδίκασε τον Φλαβιανό και υποβίβασε την Κωνσταντινούπολη. Στη σύνοδο όμως αυτή έγιναν έκτροπα και οι αποφάσεις αυτές πάρθηκαν με βία: μοναχοί, οπαδοί του Μονοφυσισμού, χτυπούσαν τους αντιπάλους τους. Έτσι, η Σύνοδος ονομάστηκε «Ληστρική» και ο μέχρι τότε σύμμαχος της Αλεξανδρείας πάπας Ρώμης διαχώρισε τη θέση του.

Την ίδια εποχή που ο ελληνορωμαϊκός κόσμος στη Δύση κατέρρεε από τα χτυπήματα των Ούννων και των γερμανικών λαών, συγκλήθηκε νέα σύνοδος το 451 στη Χαλκηδόνα για την αίρεση του Μονοφυσισμού. Ήταν η Δ΄ Οικουμενική, η οποία αποφάσισε με βάση την Αγία Γραφή, τα υπάρχοντα Σύμβολα της Πίστεως, την απόφαση (Όρο) της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου κι ένα κείμενο του πάπα Ρώμης Λέοντος Α΄ (τόμος Λέοντος) και ξεκαθάρισε ότι στον Χριστό υπάρχουν δύο φύσεις (θεία και ανθρώπινη) ενωμένες στο πρόσωπο του ενός Υιού και Λόγου του Θεού. Ο όρος της Συνόδου λέει ότι είναι ενωμένες «ασυγχύτως και αδιαιρέτως, ατρέπτως και ακωρίστως».

Ο Χριστός είναι τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος. Οι δύο φύσεις του είναι ενωμένες σε ένα πρόσωπο «ασυγχύτως και αδιαιρέτως, ατρέπτως και ακωρίστως» σύμφωνα με τον Όρο της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου.

Ο Πατριάρχης Διόσκορος δεν πήγε στη Σύνοδο και καταδικάστηκε για την προηγούμενη συμπεριφορά του. Η καταδίκη αυτή δεν άρεσε στους επισκόπους της Αιγύπτου, οι οποίοι αντέδρασαν, ενώ και πολλοί άλλοι επίσκοποι στη Μέση Ανατολή και μοναχοί θεώρησαν ότι η Σύνοδος επαναφέρει τον καταδικασμένο Νεστοριανισμό.

Μολοντί η Σύνοδος της Χαλκηδόνας εκτός από την κλασική διατύπωση του χριστολογικού δόγματος, όρισε με τους κανόνες της όλο το σύστημα της Πενταρχίας, την οργάνωση της μοναχικής ζωής και πολλά άλλα, την ίδια στιγμή αποκηρύχθηκε από ένα μεγάλο τμήμα χριστιανικών πληθυσμών στην Αίγυπτο και τη Μέση Ανατολή, που ονομάστηκαν «Προχαλκηδόνειοι» και σήμερα «Αρχαίες Ανατολικές Εκκλησίες».

4.4. Ο διάλογος, η ενότητα και η εξουσία

Οι αυτοκράτορες όλη αυτή την εποχή και μετά προσπάθησαν να φτιάξουν μια τεχνητή ενότητα στην Εκκλησία με διάφορα διατάγματα που απαγόρευαν την περαιτέρω θεολογική συζήτηση, επιβάλλοντας τότε τη μια σύνοδο τότε την άλλη με στόχο μια τεχνητή ειρήνευση. Αυτό οδήγησε στο αντίθετο αποτέλεσμα, καθώς η Ρώμη διέκοψε την κοινωνία με την Ανατολή, τα Πατριαρχεία Αντιοχείας και Αλεξανδρείας ακολούθησαν φιλομονοφυσιτική πολιτική και μέσα στην Αλεξάνδρεια δημιουργήθηκαν πολλά κόμματα. Αντίθετα, όσο ακόμα γίνονταν συζητήσεις μέσα

Από τη συνάντηση της μεικτής Επιτροπής Διαλόγου με τις Αρχαίες Ανατολικές Εκκλησίες στην Αθήνα, 24-25 Νοεμβρίου 2014.

στην Εκκλησία (με τελευταία την περίοδο του Ιουστινιανού, 527-565), έγινε μια μεγάλη προσπάθεια να ξεκαθαρίσουν πολλά θεολογικά ζητήματα με βάση την κοινή γλώσσα της εποχής, δηλαδή με τη χρήση της αριστοτελικής λογικής, αλλά και των κοινών θεμελιών της χριστιανικής πίστης: την Αγία Γραφή, το τριαδικό δόγμα, τη σκέψη των Πατέρων του 4ου αιώνα και τη λειτουργική ζωή.

Η διάλυση του ενιαίου ελληνορωμαϊκού κόσμου από τους γερμανικούς λαούς στη Δύση, η απομάκρυνση των νεστοριανών χριστιανών μέσα στο περσικό

κράτος και τελικά η αραβική κατάκτηση, οδήγησε όλους τους χριστιανούς της Ανατολής μέχρι σήμερα σε απομόνωση. Ο διάλογος για τη χριστολογική διδασκαλία άρχισε με τις Αρχαίες Ανατολικές Εκκλησίες (των Προκαληδονίων) ξανά τον 20ό αιώνα, λαμβάνοντας υπόψη και την ποικιλία των γλωσσών που φέρουν διαφορετικό νόημα στη χρήση των λέξεων. Εδώ επιβεβαιώνεται ότι όταν η Εκκλησία διαλέγεται ελεύθερα έχει πιο πολλές πιθανότητες να επιτύχει την ενότητά της εν αληθεία, απ' ό,τι όταν εκτελεί υποχρεωτικά διαταγές από κάθε λογής εξουσία.

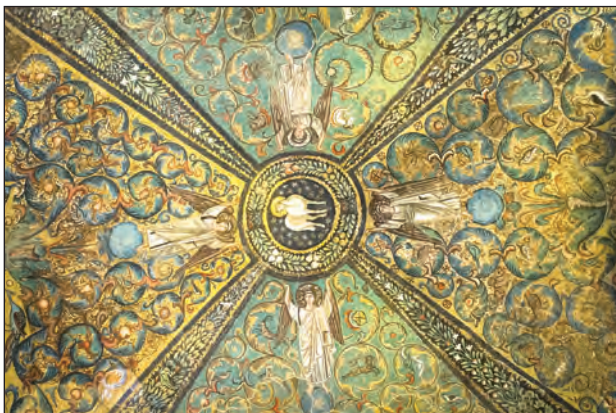
Κείμενα-Εικόνες-Δραστηριότητες

καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς Συμεὼν καὶ εἶπε πρὸς Μαρίαν τὴν μητέρα αὐτοῦ· ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον. (Λκ 2,34)

Η εξέλιξη στην εικονογραφία του προσώπου του Χριστού περνάει από ποικίλα στάδια: από την συμβολική αποτύπωση ως Ορφέα, ως ποιμένα ή ως αμνού στην απεικόνιση του προσώπου Του όπως μας φανερώθηκε. Αρχικά, την περίοδο των κατακομβών, υπήρχε η ανάγκη μιας κρυπτικής αποτύπωσης. Αλλά αυτή η εξέλιξη συνδέεται επίσης με την εξέλιξη και αποσαφήνιση της Χριστολογίας τους αιώνες που ακολούθησαν.

Ομαδοσυνεργασία: Μελετήστε τα παρακάτω πολυτροπικά κείμενα και τοποθετηθείτε απέναντι σε αυτά.

Πάνω: Ο Χριστός Παντοκράτωρ. Εγκαυστική εικόνα του 6ου αιώνα, που φυλάσσεται στη μονή της Αγίας Αικατερίνης του Σινά. Χαρακτηριστική η τεχνοτροπική συγγένεια με τα πορτρέτα της αιγυπτιακής πόλης Φαγιούμ.

Αριστερά πάνω: Ο Καλός Ποιμήν (424-450), ψηφιδωτό, Ραβέννα, Μαυσωλείο της Γάλα Πλακίδια.

Αριστερά κάτω: Ο Χριστός ως αμνός, στον θόλο του πρεσβυτερίου της Βασιλικής του Αγίου Βιταλίου, Ραβέννα. 6ος αιώνας, επί Ιουστινιανού.

Ο Χριστός δεν είναι θεωθείς άνθρωπος, είναι ο σαρκωθείς Θεός

«Όταν ο άνθρωπος απέτυχε να γίνει Θεός, ο Θεός έγινε άνθρωπος για να με τιμήσει», γράφει ο Γρηγόριος [Θεολόγος]. «Ο Θεός ήταν ασύνθετος εξ αρχής. Ενώθηκε με την ανθρώπινη φύση και ύστερα σταυρώθηκε από τα χέρια των σταυρωτών Του. Αυτή είναι η διδασκαλία μας για τον Θεό, που έγινε ένα μαζί μας». Ο Χριστός είναι σαρκωθείς Θεός, όχι θεωθείς άνθρωπος.[...] Ο Γρηγόριος δίνει πολλή προσοχή στα πάθη και τον θάνατο του Θεού, αφού με αυτό ομολογεί την ενότητα των φύσεων στο Πρόσωπο του Θεανθρώπου. Γι' αυτό επίσης τονίζει το όνομα «Θεοτόκος». «Εκείνος που δεν αναγνωρίζει ότι η Μαρία είναι η Θεοτόκος αποξενώνεται από τον Θεό». Ο λόγος γι' αυτό είναι ότι η θέωση είναι δυνατή για μας μόνο μέσω της ανθρώπινης φύσεως του Λόγου και της ομοουσιότητάς της με μας.

π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, *Οι Ανατολικοί Πατέρες του Τετάρτου Αιώνα*, μτφρ. Π. Πάλλης (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1991), 206-208.

Το νόημα του Σταυρού του Χριστού

Ο σταυρός [του Χριστού] προφητικά δείχνει προς την εσχατολογική, την τελική μοίρα του κόσμου. Γι' αυτόν το λόγο, συνδέουμε το σημείο του σταυρού με την Αγία Τριάδα και με τη Βασιλεία του Θεού. Αυτός είναι ο λόγος που στην Ορθόδοξη Λειτουργία ο σταυρός αποτυπώνεται στο πρόσφορο που χρησιμοποιείται για την Ευχαριστία.

π. Δημήτριος Στανιλοάε, *Η Νίκη του Σταυρού*, μτφρ. Λάμπρος Ψωμάς (Αθήνα: Μαΐστρος, 2010), 45.

Η Εκκλησία της Αγίας Μαρίας προς τα δυτικά, στην Έφεσο. Εδώ έγινε η Γ' Οικουμενική Σύνοδος το 431. Φωτογραφία από το αρχείο των συγγραφέων.

Τι σημαίνει
Χριστολογία;

Η σημασία των χριστολογικών προσεγγίσεων

Η Αντιοχειανή θεολογική παράδοση τόνιζε το ιστορικό, το συγκεκριμένο. Στο εξηγητικό τους έργο στην Αγία Γραφή αυτοί [οι Αντιοχειανοί θεολόγοι] επικέντρωναν την προσοχή τους πάνω στο ιστορικό και κατά γράμμα πλαίσιο και, γενικά προσπαθούσαν να αποφύγουν υπερβολικές αλληγορικές ερμηνείες. Στη Χριστολογία τους σκέψη τόνιζαν την πλήρη ανθρωπότητα του Χριστού χωρίς να αρνούνται ότι ο Χριστός ήταν ομοούσιος με τον Θεό Πατέρα. Απεχθάνονταν κάθε τάση που μπορούσε να καταβροχθίσει την ανθρωπότητα του Χριστού μέσα στη Θεότητά του. Θεολογικά τόνιζαν το διαχωρισμό των δύο φύσεων, της θείας φύσεως και της ανθρώπινης φύσεως. Ο κίνδυνος για την Αντιόχεια ήταν ότι αυτοί μπο-

ρούσαν να υπερτονίσουν το διαχωρισμό των δύο φύσεων και να υπονομεύσουν την ενότητα του Χριστού.

Οι Αλεξανδρινοί θεολόγοι τόνιζαν τη Θεότητα του Χριστού. Η αφετηρία τους ήταν ο Αιώνιος Θεός που έγινε ο άνθρωπος. Η ανθρώπινη φύση, ενωμένη με τη Θεία Φύση του Θείου Λόγου μπορούσε να θεωθεί. Ο κίνδυνος για την Αλεξάνδρεια ήταν ότι αυτοί μπορούσαν να υπερτονίσουν τη Θεότητα και να υπονομεύσουν την ανθρώπινη φύση του Χριστού.

π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, *Οι Βυζαντινοί Πατέρες του 5ου Αιώνα*, μτφρ. Π. Κ. Πάλλης, (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1992), 388-389.

Διαβάστε και απαντήστε!

Πενταρχία και συνοδικότητα

Η εύκολα εξηγούμενη προτίμηση της Πολιτείας να επιλύει τα κατά καιρούς δημιουργούμενα προβλήματα με απ' ευθείας συνεννοήσεις με τις πέντε διοικητικές κεφαλές της Εκκλησίας και όχι με την υπέρτατη αυθεντία στην Εκκλησία, δηλαδή την Οικουμενική Σύνοδο, έδειχνε σαφώς ότι η Πολιτεία θα δεχόταν με χαρά να υποκατασταθεί αυτή η υπέρτατη αυθεντία στην Εκκλησία με την ανώτατη διοικητική αρχή της. Η υποκατάσταση αυτή όμως δεν είχε στήριγμα στους κανόνες, γι' αυτό και οδήγησε σε σθεναρή αντίδραση του σώματος των επισκόπων. Οι πέντε πατριάρχες δεν μπορούσαν να καθορίζουν το περιεχόμενο της πίστεως της Εκκλησίας, αλλά να το εκφράζουν, γι' αυτό και δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα εκκλησιαστικά ζητήματα που αναφέρονταν στην πίστη ερήμην του σώματος των επισκόπων [...]. Ο κανονικός θεσμός της Πενταρχίας των Πατριαρχών δεν θα μπορούσε στο εξής να νοηθεί ερήμην του σώματος των επισκόπων που υπάγονταν στους Πατριάρχες, γι' αυτό και οι πέντε πατριάρχες δεν θα μπορούσαν να υποκαταστήσουν την Οικουμενική Σύνοδο.

Βλάσιος Φειδάς, *Ο Θεσμός της Πενταρχίας των Πατριαρχών, τόμ. Β' Ιστορικοκανονικά Προβλήματα περί την Λειτουργίαν του Θεσμού (451-553)* (Αθήναι 1977), 255.

Γιατί να προτιμάει η Πολιτεία να συνομιλεί με τους 5 Πατριάρχες απευθείας;

1. Το 5 είναι ιερός αριθμός
2. Είναι αρχαία εκκλησιαστική παράδοση
3. Είναι πιο εύκολο να συνεννοείται κανείς με λίγους

Γιατί αντέδρασαν σθεναρά οι επίσκοποι;

1. Από θυμό που παραγκωνίστηκαν
2. Ο επίσκοπος είναι η κεφαλή της εκκλησίας σε ενότητα με το σώμα και εκφράζει αυτή την ενότητα
3. Ήθελαν να ελέγχουν τον Πατριάρχη

Γιατί οι 5 πατριάρχες δεν θα μπορούσαν να υποκαταστήσουν τη Σύνοδο;

1. Η σύνοδος είναι πολυπληθέστερη
2. Η Εκκλησία εκφράζει την ενότητά της συνοδικά
3. Οι επίσκοποι ήθελαν να ταξιδεύουν και να συμμετέχουν

Ο «Μαραθώνιος» της Εκκλησίας

Σε πολλές περιπτώσεις η Εκκλησία υπέστη δοκιμασίες τόσο από τον κοσμικό παράγοντα όσο και από τους ίδιους τους χριστιανούς. Η πιο σοβαρή περίπτωση δοκιμασίας θα μπορούσε να θεωρηθεί ο «μαραθώνιος» της Εκκλησίας μέχρι να ολοκληρωθεί η ορθή πρόταση του δόγματος. Η σοβαρότητα του προβλήματος φαίνεται από το γεγονός ότι χρειάστηκαν αιώνες γι' αυτή την υπόθεση και ότι εκδηλώθηκαν τέτοιας εντάσεως αντιπαραθέσεις, που πολλές φορές οδήγησαν σε βίαιοπραγίες αδιανόητες και ανεπίτρεπτες.

Την πιο χαρακτηριστική περίπτωση, σε σχέση με τις παραπάνω βίαιοπραγίες έζησε η Εκκλησία της Αλεξάνδρειας τον 4ο αιώνα και ιδιαίτερα στο διάστημα που την ποίμανε ο Μέγας

1. Τι εννοεί ο συγγραφέας με τη λέξη «μαραθώνιος»;
2. Γιατί η αντιπαράθεση κορυφωνόταν κάποτε σε βία;
3. Δείτε στο προηγούμενο μάθημα και απαντήστε σε ποια γεγονότα αναφέρεται ο συγγραφέας σχετικά με τον Μέγα Αθανάσιο.

Ζωγραφίστε με διαφορετικό χρώμα τις περιοχές που δέχτηκαν τις αποφάσεις της Χαλκηδόνας και όσες δεν τις δέχτηκαν. Τι παρατηρείτε;

✂

Γράψτε ένα θετικό και ένα αρνητικό επιχείρημα για την παρέμβαση των αυτοκρατόρων στη σύγκληση των συνόδων. Μεταφερθείτε στο σήμερα και σκεφτείτε την επίδραση ή και παρέμβαση της πολιτικής εξουσίας στις εκκλησιαστικές αποφάσεις, όπως και τις συνοδικές αποφάσεις απ' εαυτών όταν έχουν στόχο να επιβάλλουν από πάνω προς τα κάτω μέτρα. Συζητήστε το ομαδοσυνεργατικά και ακολούθως σε ολομέλεια.

Αθανάσιος. Υπενθυμίζουμε ότι ο Μέγας Αθανάσιος στα χρόνια της ιεραρχίας του εξορίστηκε από την επισκοπή του τέσσερις φορές και άλλες τόσες επέστρεψε! Η κοσμική εξουσία στην υπόθεση αυτή έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο.

Ηλίας Βουλγαράκης, *Καθημερινές Ιστορίες Αγίων και Αμαρτωλών στο Βυζάντιο*, Β' έκδοση (Αθήνα: Μαΐστρος, 2002), 46-47.

Πατριαρχική Διαμεσολάβηση και Παρέμβαση

Επιστολή Κυρίλλου Αλεξανδρείας προς τον Πρόκλο Κωνσταντινουπόλεως, στην οποία του ζητάει να μην επιτρέψει τον αναθεματισμό του Θεοδώρου Μοψουεστίας, παρά τις λάθος διδασκαλίες του, με σκοπό την ειρήνη στην Εκκλησία.

Μόλις πρόσφατα οι ανά την οικουμένη Εκκλησίες του Θεού απέβαλαν τις κενές περιεχομένου διδασκαλίες του Νεστορίου, χάρη στον πολύ ιδρώτα της οσιότητός σου και της αγίας συνόδου που συγκαλέστηκε στην Έφεσο. Κάποιοι εκεί κατά την Ανατολή δυσφορούν πολύ με όλα αυτά, και όχι μόνο λαϊκοί αλλά και από όσους έχουν ταχθεί προς ιερουργία. Όμως οι Εκκλησίες διαλαλούν και κηρύττουν τον έναν Χριστό και αναθεμάτισαν τις ασεβείς περιττολογίες του Νεστορίου. Τώρα όμως λένε κάποιοι να καταλάβουν τη μεγάλη πόλη της Αντιόχειας και να ζητήσουν από τους βασιλείς να αναθεματιστούν τα βιβλία του Θεοδώρου Μοψουεστίας αλλά και αυτός ο ίδιος ο άνδρας. Η αγία όμως Σύνοδος καταδίκασε όσους φρονούσαν τη διδασκαλία του Νεστορίου αλλά με πνεύμα οικονομίας δεν μνημόνευσε πρόσωπα, ούτε επέβαλε στον

Θεόδωρο ονομαστική καταδίκη. Και επειδή έχει ήδη αποδημήσει προς τον Θεό, αρκεί όπως νομίζω όσοι δέχονται τη σωστή διδασκαλία να μη λαμβάνουν υπόψη τους ό,τι άτοπο έχει γράψει όταν θα διαβάζουν τα βιβλία του. Μπορούμε λοιπόν να εξηγήσουμε και σε εκείνους που δημιουργούν προβλήματα την οικονομία του πράγματος και να τους πείσουμε να επιλέξουν καλύτερα να ηρεμήσουν παρά να γίνουν αιτία σκανδαλισμού στις εκκλησίες.

Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Επιστολή 72, Προς Πρόκλον*, *Patrologia Graeca* 77, 343-344 [Διασκευή].

5. Συνέχιση των χριστολογικών συζητήσεων εν μέσω απροσδόκητων εξελίξεων

Από το Χρονικό του Σκυλίτζη (Codex Graecus Matrinensis), Εθνική Βιβλιοθήκη της Ισπανίας, 212ν. Οι Άραβες κατασκηνώνουν κοντά στην Έδεσσα της Συρίας και ετοιμάζονται να ρίξουν τον βυζαντινό κυβερνήτη.

Ο 6ος μ.Χ. αιώνας χαρακτηρίζεται από συνεχείς φυσικές καταστροφές, επιδρομές, εισβολές και μεγάλη οικονομική κρίση. Ο πόλεμος Περσών και Βυζαντινών σε διάφορες φάσεις επιδεινώνει την κατάσταση. Όλα οδηγούν στην αίσθηση ότι το τέλος του κόσμου είναι κοντά. Εμφανίζονται χρησμοί* που προφητεύουν πώς θα έρθει η τελική βασιλεία ενώ η αυτοκρατορική πολιτική προσπαθεί να πείσει ότι αυτή είναι η τελική βασιλεία.

Έτσι, οι πιστοί στρέφονται στην πνευματική βοήθεια που τους δίνουν η μεσιτεία των αγίων αλλά και τα μεγάλα, μοναστικά κέντρα στην Παλαιστίνη, τη Συρία και την Αίγυπτο με ασκητές που ακτινοβολούσαν αγιότητα. Σε μεγάλα μοναστήρια, άγνωστοι κατά τα άλλα συγγραφείς (Διονύσιος Αρεοπαγίτης, Ιωάννης Κλίμακος, Αναστάσιος Σιναΐτης), έγραφαν για τη σημασία της λειτουργίας, της προσευχής και της άσκησης για τον άνθρωπο «μεταφράζοντας» τη χριστολογία στα άμεσα ερωτήματα σχετικά με τη φύση του ανθρώπου και της σωτηρίας. Η θεολογική συζήτηση γύρω από το πρόσωπο του Χριστού ολοκληρώνεται, καθώς ο Ιουστινιανός, συγκάλεσε την Ε΄ Οικουμενική Σύνοδο το 553 και καταδίκασε έργα ύποπτα για νεστοριανισμό ξεκαθαρίζοντας ότι η ορθόδοξη χριστολογία δεν έχει καμία σχέση, φανερή ή κρυφή με τον νεστοριανισμό, και δί-

Η Κλίμαξ του Ιωάννη. Εικονογράφηση σε χειρόγραφο του 12ου αι. από την Ιερά Μονή του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή στην Κωνσταντινούπολη.

Η Κλίμαξ του Ιωάννη. Φορητή εικόνα του 12ου αι. από την Ιερά Μονή της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά.

Ψηφιδωτή παράσταση του αγίου Μαξίμου του Ομολογητή. Φορητή εικόνα του 12ου αι. από τη Νέα Μονή ίου.

Αριστερά: Νόμισμα όπου απεικονίζεται ο Κώνστας Β΄, υπαίτιος της δίωξης του αγίου Μαξίμου, με τον γιο του Κωνσταντίνο Δ΄.

νοντας μια κυριλλική ερμηνεία στον Όρο της Δ' Οικουμενικής Συνόδου με τη βοήθεια του περίφημου θεολόγου Λεόντιου Βυζάντιου. Αργότερα, προτού η Ανατολή περάσει ουσιαστικά από την αρχαιότητα στον Μεσαίωνα, ο αυτοκράτορας Ηράκλειος, νίκησε τους Πέρσες και αποπειράθηκε να πείσει ότι η αυτοκρατορία θα είναι η τελευταία πριν τη μέλλουσα κρίση, με κέντρο τη θεοφρούρητη Κωνσταντινούπολη. Τότε προσπάθησε να φέρει και τους προχαλκηδονείς χριστιανούς σε ένωση, με ένα βεβιασμένο σκεπτικό ότι περισσεύει η συζήτηση για δύο φύσεις του Χριστού, αφού ο Χριστός δρα στην ιστορία και γίνεται γνωστός με μία ενέργεια ή (όταν αυτό δεν έπεισε) με ένα θέλημα, αυτό του Υιού και Λόγου του Θεού. Η διδασκαλία αυτή ονομάστηκε «μονοθελητισμός».

5.1. Δράση και διδασκαλία περί των δύο θελημάτων του Χριστού του Μαξίμου Ομολογητού

Ο πιο βαθυστόχαστος απ' όλους τους εκπροσώπους της θεολογίας της εποχής εκείνης, ο Μάξιμος ο Ομολογητής (580-662), επιχειρηματολογεί εναντίον του επιτελείου του αυτοκράτορα, επισημαίνοντας ότι αν δεχθούμε πως η ανθρώπινη φύση στον Χριστό δεν έχει θέλημα, τότε μοιάζει σαν αυτό να είναι κάτι αμαρτωλό, που δεν σώζεται. Αν έχει δίκιο ο Μονοθελητισμός, ο άνθρωπος που ενώνεται με το Θεό διά του Χριστού θα είναι ένας άνθρωπος χωρίς θέλημα! Ο Μάξιμος τονίζει ότι το ανθρώπινο θέλημα που σχετίζεται με τις ανάγκες της φύσεως (φυσικό θέλημα) υπάρχει και στην ανθρώπινη φύση του Χριστού, αλλά υποτάσσεται στο θέλημα του προσώπου του Υιού και Λόγου του Θεού, που είναι το κοινό θέλημα της Αγίας Τριάδος. Έτσι, αποφεύγεται τόσο ο Νεστοριανισμός, όσο και ο ακρωτηριασμός της πλήρους ανθρωπότητας στο Χριστό.

Ο Μάξιμος υπερασπίστηκε τις απόψεις του και κινητοποίησε κυρίως την Εκκλησία της Ρώμης, που καταδίκασε το διάταγμα του Ηρακλείου σε σύνοδο στο Λατερανό το 649, με αποτέλεσμα να διωχθεί από τον Κώνστα Β΄, να συλληφθεί το 652 και να δικαστεί ως εχθρός του κράτους, να εξοριστεί, να βασανιστεί με τους μαθητές του και να πεθάνει μαρτυρικό θάνατο, προασπιζόμενος την Ορθοδοξία, όπως και ο σύγχρονος και ομόφρονος πάπας Μαρτίνος. Έτσι, ο τελευταίος μεγάλος Πατέρας και θεολόγος της αρχαίας Εκκλησίας υπερασπίζεται την πληρότητα της ανθρώπινης προσωπικότητας και την ελευθερία της στη σχέση της με τον Θεό. Την ίδια επο-

χή που αυτή η ελευθερία χάνεται μέσα σε κατακλυσμιαίες αλλαγές τις οποίες φέρνει ιδίως στη Δύση το πέρασμα στον Μεσαίωνα, στην Ανατολή ακόμα ο άγιος Μάξιμος αναγκάζεται να υπερασπιστεί αυτή την ελευθερία ενάντια στο μόνο πολιτικό κέντρο της ελεύθερης χριστιανοσύνης που απομένει, την Κωνσταντινούπολη! Αυτό δείχνει την πολυπλοκότητα των διαδρομών που διανύει η ζωή της Εκκλησίας.

5. 2. Ο παράξενος “προφήτης” και οι Άραβες

Τον ίδιο καιρό που ο Ηράκλειος προσπάθησε να πείσει ότι η βασιλεία του νίκησε κάθε εχθρό της πίστης και είναι η τελευταία πριν την πλήρη βασιλεία του Θεού, σε μια αφανή γωνιά της Μέσης Ανατολής, στην έρημο της Αραβικής χερσονήσου, οι αραβικές φυλές ενώνονται κάτω από το κήρυγμα ενός ανθρώπου που θεωρήθηκε προφήτης από τους πιστούς του και διακήρυττε την ενθουσιαστική επιστροφή στην «καθαρή» λατρεία του ενός Θεού. Αυτός ήταν ο Μωάμεθ, που συνδύασε αποκαλυπτική γλώσσα, στοιχεία από τον Ιουδαϊσμό, τη χριστιανική αποκάλυψη και πατροπαράδοτα έθιμα και θρησκευτικές συνήθειες των Αράβων. Μέσα στο κλίμα των εσχατολογικών προσδοκιών που αναφέραμε, το κήρυγμά του οδήγησε σε απροκάλυπτη επικράτηση μιας ενθουσιαστικής εξουσίας, στο όνομα του Θεού.

Πολλοί χριστιανοί βρέθηκαν γρήγορα υπό την επικράτεια του ισλαμικού χαλιφάτου, άλλοτε (όπως στην περίπτωση της παράδοσης της Ιερουσαλήμ) διασφαλιζόμενοι με κάποιες ειρηνευτικές συμφωνίες, και άλλοτε εκτεθειμένοι στη βία του κατακτητή. Το Ισλάμ γενικά δεν εξόντωσε τους χριστιανούς, αλλά καθιέρωσε σαφώς διάκριση και ανισότητα: τους επέβαλε κεφαλικό φόρο και περιόρισε δραστηριότητα δημόσια παρουσία που είχαν μέχρι τότε, είτε στη δημόσια λατρεία, είτε σε σύμβολα και μνημεία (ανέγερση ναών), είτε στη συμβολική παρουσία στην άσκηση της εξουσίας. Οι χριστιανοί υποχρεώθηκαν να συνυπάρξουν με το Ισλάμ και να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις που επέβαλε από θέση ισχύος.

Πολλοί λατρευτικοί χώροι και κυρίως μοναστήρια συνέχισαν να λειτουργούν, ενώ πολλοί επιφανείς χριστιανοί, Χαλκηδόνειοι ή μη, συμμετείχαν έμμεσα στη διοίκηση του χαλιφάτου. Καθώς, όμως, ο εξισλαμισμός και ο εξαραβισμός προχωρούσαν, οι χριστιανοί βρίσκονταν σε ολοένα και πιο δεινή θέση. Πάντως, οι χριστιανοί ήταν αριθμητικά πολυπληθέστεροι και οι μουσουλμάνοι μειοψηφία μέχρι τις σταυροφορίες, γεγονός που ανατράπηκε στη συνέχεια.

Από την άλλη υπήρξαν αμοιβαίες πολιτιστικές επιδράσεις στην τέχνη και στην αρχιτεκτονική, ενώ πολλοί αρχαίοι συγγραφείς άρχισαν να μεταφράζονται στα αραβικά σε μια προσπάθεια του χαλιφάτου, και ιδίως του κοσμοπολίτικου Χαλιφάτου των Αββασιδών, να αναγνωριστεί ως συγκληρονόμος αλλά και συνεχιστής της αρχαίας φιλοσοφίας του ελληνικού κόσμου.

Οι σχέσεις χριστιανισμού και Ισλάμ επιδεινώθηκαν δραματικά και οριστικά ύστερα από τις σταυροφορικές εκστρατείες από τη Δύση, δηλαδή μετά τον 11ο αιώνα. Η κατάληψη της Ιερουσαλήμ από τους δυτικούς χριστιανούς αφαίρεσε όλους τους τόπους λατρείας από τους μουσουλμάνους (όχι μόνο αρχικούς χριστιανικούς ναούς που είχαν γίνει τζαμιά, αλλά και τζαμιά που είχαν χτιστεί από την αρχή ως τέτοια), επέβαλε ετεροδικία* στη δική της ηγετική ομάδα και περιθωριοποίησε

Αραβικό χειρόγραφο που απεικονίζει τον Ιωάννη τον Βαπτιστή. Από το έργο του Αλ Μπιρούνι (περί το 1000 μ.Χ.), Το Χρονολόγιο των Αρχαίων Λαών. Είναι φανερές οι αναφορές στην ιουδαίοχριστιανική παράδοση.

τόσο τους μουσουλμάνους, όσο και τους ντόπιους ανατολικούς χριστιανούς (Χαλκηδονείς και μη, εξίσου). Παρά την ύπαρξη και πλευρών αμοιβαίας κατανόησης, συνύπαρξης και εμπορίου, οι Σταυροφορίες δεν έλυσαν κανένα πρόβλημα σχετικά με την αποκατάσταση των χριστιανών στην Ανατολή, ενώ επιβάρυναν έκτοτε τις σχέσεις των δύο παγκόσμιων θρησκειών μέχρι σήμερα.

5.3. Η Εκκλησία στη νέα πραγματικότητα του 7ου αιώνα

Ο χριστιανισμός στη Μεσόγειο χωρίζεται πια σε δυο κομμάτια. Το ένα είναι ο «αυτοκρατορικός» χριστιανισμός, που πήρε την κλασική του μορφή με την πολιτική του Ιουστινιανού (η «συμφωνία» ή «συναλληλία» βασιλείας, δηλαδή κράτους, και ιεροσύνης) και περιλαμβάνει τον λατινικό (Ιταλία, Βόρεια Αφρική), τον ελληνικό (Βυζάντιο) και εν μέρει τον αρμενικό κόσμο και αποτελεί παράδειγμα για τα γερμανικά κράτη (Βησιγόθοι, Φράγκοι). Κέντρο του είναι η Κωνσταντι-

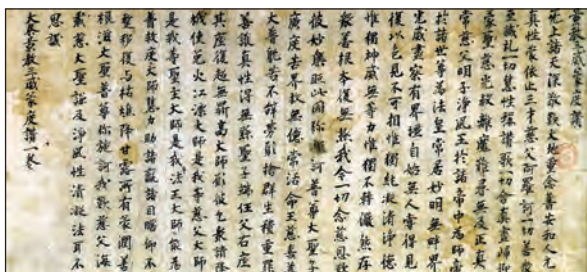
νούπολη. Αφού καταδικάστηκε και ο μονοθελητισμός στη ΣΤ΄ Οικουμενική Σύνοδο το 680, η Εκκλησία μαζί με τον αυτοκράτορα επικυρώνουν τους κανόνες προηγούμενων Συνόδων και αποφασίζουν και νέους στη λεγόμενη Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδο (690). Οι περισσότεροι απ' αυτούς τους κανόνες ορίζουν μέχρι σήμερα τη ζωή της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Το άλλο κομμάτι είναι ο «μακρινός» χριστιανισμός στον Καύκασο (Αρμενία, Γεωργία με πρωταγωνίστρια στον εκχριστιανισμό της την ισαπόστολο αγία Νίνο, ήδη σε προγενέστερη

περίοδο), στην Αφρική (Αίγυπτος, Αιθιοπία, Νουβία) και στην Ασία, όπου η Ασσυριακή Εκκλησία (χριστιανοί στην Ανατολική Συρία, οπαδοί του Νεστορίου), κατάφερε όχι μόνο να επιζήσει κάτω από την περσική, πρώτα, και κατόπιν αραβική κυριαρχία αλλά και να διαδώσει το Ευαγγέλιο μέχρι την Κίνα (όπου έφθασε τον 8ο αι.), την Κεντρική Ασία και την Ινδία. Παρά τη διακοπή της κοινωνίας με τη Βυζαντινή Ορθόδοξη Εκκλησία, η λατρεία και η γραμματεία αυτών των κοινοτήτων διασώζουν αρχαίους λειτουργικούς τύπους, κείμενα Ανατολικών Πατέρων αλλά και μεταφράσεις Ελλήνων που αγνοούνταν στο πρωτότυπο, και σε πολλές περιπτώσεις προσπαθούν να προσλάβουν την πραγματικότητα κάθε τόπου στον λόγο του Ευαγγελίου, σφραγίζοντας τον πολιτισμό ολόκληρων λαών με τη χριστιανική πίστη και μεταμορφώνοντάς τον μέσα από την αποδοχή της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας του.

Η αγία Νίνο (ή Νίνα, περί το 296- 338), ισαπόστολος και φωτίστρια των Γεωργιανών.

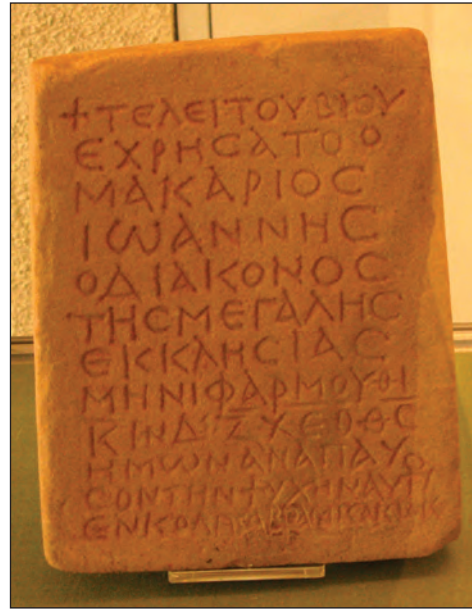
Ύμνος στην Αγία Τριάδα στα κινεζικά περί το 780-800 σε χαρτί. Βρέθηκε στο Dunhuang της Κίνας το 1908.

Κείμενα-Εικόνες-Δραστηριότητες

Μια παράξενη ιστορία από τον βίο του κόπτη αγίου πατριάρχη Αλεξανδρείας Ισαάκ (689-692)

Κάποιοι Σαρακηνοί που μισούν την πίστη μας πήγαν στον βασιλιά (Abd al-Aziz) και κατηγορούσαν τον πατριάρχη λέγοντας: «Εσύ τιμάς τον Ισαάκ και τον προσκαλείς σπίτι σου ενώ εκείνος μισεί κι εμάς και την πίστη μας». Ο βασιλιάς τους απάντησε: «Εγώ τον αγαπώ γιατί ξέρω από τις πράξεις του ότι είναι άνθρωπος του Θεού και δεν μας αντιμάχεται. Τα λόγια που λέτε είναι ψέματα». Αλλά εκείνοι του είπαν: «Αν θες να μάθεις αν αποστρέφεται εμάς και την πίστη μας, κι αν λέμε ψέματα, δεν έχεις παρά να τον καλέσεις να φάει μαζί σου στο ίδιο τραπέζι, για να δεις εκεί που θα βρίσκεται, αν θα κάνει το σημείο του σταυρού. Αν δεν το κάνει, τότε θα λέμε ψέματα». Ο βασιλιάς είπε: «Θα το κάνω έτσι». Αμέσως κάλεσε τους χαρτουλαρίους και τους είπε: «Θέλω ο Πατριάρχης να μου κάνει το χατήρι και έρθει για φαγητό, αλλά χωρίς να φέρει το σημείο του σταυρού». Οι χαρτουλάριοι είπαν: «Είμαστε χριστιανοί και δεν μπορούμε να μην κάνουμε το σημείο του σταυρού. Αν αφήσεις τον πατριάρχη να κάνει το σημείο του σταυρού στο φαγητό θα δεχθεί να έρθει να φάει μαζί σου. Αν δεν τον αφήσεις, δεν νομίζουμε ότι θα μπορέσει να το κάνει». Ο βασιλιάς απάντησε θυμωμένος: «Θα τον κάνω να έρθει να φάει μαζί μου χωρίς να κάνει σταυρό. Κι αν κάνει, θα τον σκοτώσω». Ήταν τόσο θυμωμένος που δεν μπόρεσαν να απαντήσουν. Πράγματι, μια μέρα ο πατριάρχης επισκέφθηκε κατά τα έθιμα τον βασιλιά και κάθησε μαζί του μαζί με την ακολουθία του, τους πρώτους των Σαρακηνών και τους άρχοντες της Αιγύπτου. Όταν κάθισαν ο πατριάρχης έφερε ένα πανέρι με θαυμάσιους κουρμάδες μπροστά στον βασιλιά. Ο βασιλιάς του είπε να φάει πρώτος. Ο πατριάρχης γεμάτος σοφία στα θεία και ανθρώπινα πράγματα, με έμπνευση από το Άγιο Πνεύμα όπως ο προφήτης Δανιήλ, άπλωσε το δεξί του χέρι και με πονηριά είπε στον βασιλιά: «Από πού να φάω, από δω ή από κει, από αυτή τη μεριά ή την άλλη;» Οι χαρτουλάριοι και οι άρχοντες κατάλαβαν τι έκανε και θαύμασαν τη μεγάλη σοφία του και το θαυμάσιο τρόπο που τον έκανε ο Θεός να αντιδράσει. Ο βασιλιάς του είπε: «Φάε απ' όπου θέλεις». Έφαγαν, και ο βασιλιάς τον άφησε να φύγει. Ύστερα είπε στους άρχοντες: «Τον έκανα να φάει χωρίς να κάνει σταυρό». Οι άρχοντες του είπαν: «Μα έκανε το σημείο του σταυρού, όταν έδειξε τα τέσσερα σημεία του πανεριού και ρώτησε από πού να φάει». Τότε ο βασιλιάς θαύμασε και είπε: «Στ' αλήθεια δεν έχω ξαναδεί άνθρωπο τόσο σοφό, όσο αυτόν εδώ».

Βίος Ισαάκ, *Patrologia Orientalis* τ. 11, Paris 1915, 372-376, απόδοση συγγραφέων.

Επιτάφια πλάκα από ψαμμίτη για τον διάκονο Ιωάννη στη μονή της Αγίας Τριάδος στην παλαιά Ντόγκολα της Νουβίας (στο σημερινό βόρειο Σουδάν) του 7ου αιώνα, γραμμένη στα ελληνικά! Μουσείο Χαρτούμ, φωτ. συγγραφέων.

Σφραγίδα του 10ου αι. με τη μορφή της Παναγίας και επιγραφή στα αραβικά στο πίσω μέρος.

Απαντήστε στις ερωτήσεις:

Πώς περιγράφονται οι σχέσεις Χριστιανών-Μουσουλμάνων. Τι ρόλο παίζει το σημείο του Σταυρού;

Δημιουργική δραστηριότητα

Μελετήστε το παρακάτω κείμενο. Οι μουσουλμάνοι είναι προ των πυλών. Στο γράμμα που από μέρες έχει στείλει ο Πατριάρχης Σωφρόνιος στη βασιλεύουσα δεν υπάρχει καμία απάντηση. Προβληματίζεται τι να κάνει. Αφού ενημερωθείτε για τις ιστορικές συνθήκες, ένας μαθητής σας πάρει τον ρόλο του Σωφρονίου. Τι τον συμβουλεύετε;

Ο Πατριάρχης Σωφρόνιος και η κατάληψη της Ιερουσαλήμ

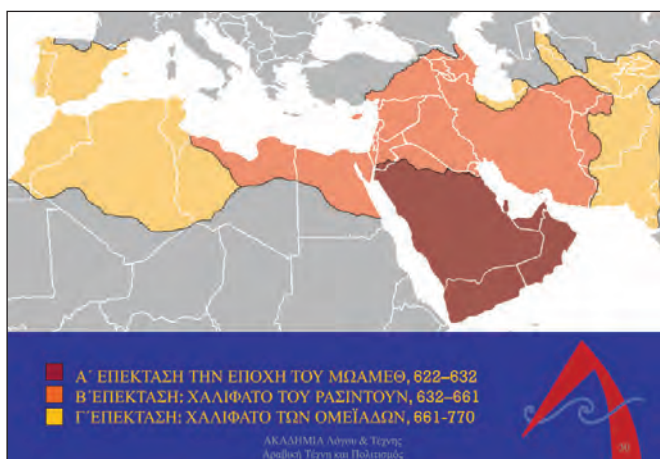
Η κατάληψη της πόλης της Ιερουσαλήμ από τους Άραβες, που περιλαμβάνει και τη συνάντηση του Πατριάρχη Ιεροσολύμων Σωφρονίου (634-638) με τον δεύτερο χαλίφη Ομάρ ιμπν αλ Κατάμπ (634-644) και τη λεγόμενη συνθήκη (διαβεβαίωση υποχρέωσης) που παραχώρησε ο δεύτερος στον πρώτο ως μέσο για να διασφαλιστεί η χριστιανική κατοχή των Αγίων Τόπων, αποτελεί μια πολύ ενδιαφέρουσα σημείωση, ή μάλλον κεφάλαιο κατά την πρώιμη περίοδο των χριστιανομουσουλμανικών σχέσεων. [...] Η στάση του Σωφρονίου, το ταλέντο του με τα λόγια, η εντυπωσιακή βιβλιοθήκη του (καρπός του βίου του στη μονή του Αγίου Θεοδοσίου), που αντιγράφηκε και σχολιάστηκε από γενιές πολλές αντιγραφών και συγγραφέων, και ιδίως

Επιζωγραφισμένη φωτογραφία από το Wadi Sarga (Κοιλιάδα του Σεργίου) της Εκκλησίας στη Σηηλιά. Από το άρθρο της Elizabeth O' Connel, «The Discovery of Christian Egypt: From manuscript hunters towards an archaeology of late antique Egypt», στο *Coptic civilization: Two thousand years of Christianity in Egypt*, επιμ. G. Gabra (Κάιρο: American University in Cairo Press, 2014), 168 [163–176].

η συγχρονία του με τις πρώτες ισλαμικές νικηφόρες επιδρομές, τον καθιστούν μια ιδιαίτερα ελκυστική μορφή και συνάμα ιστορική πηγή. [...] Ο στρατηγός που κατέλαβε την Ιερουσαλήμ προσέφερε τις εξής επιλογές: Είτε μεταστροφή στο Ισλάμ, είτε παράδοση της πόλης και πληρωμή φόρου υποτέλειας σε αντάλλαγμα με τη διασφάλιση των κατοίκων, είτε –διαφορετικά– πόλεμο με καταστροφή του ηττημένου σε περίπτωση ήττας. Μια βίαιη επίθεση κατάληψης της πόλης θα σήμαινε την ερήμωσή της και κατά πάσα πιθανότητα τον αφανισμό όλων των ιερών τόπων. Η εμπειρία της καταστροφής της πόλης από τους Πέρσες 25 χρόνια νωρίτερα απέκλειε την εκδοχή της βίαιης αντίστασης των κατοίκων της. Μεταστροφή στο Ισλάμ, ή κάθε έννοια μεταστροφής αποκλειόταν παντελώς. Είναι αμφίβολο σε ποιο βαθμό ο Σωφρόνιος και οι σύγχρονοί του είχαν γνώση του Ισλάμ, αδρομερή ή λεπτομερή, όπως επέδειξε ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός μερικές δεκαετίες αργότερα. Αλλά ακόμα και με την πιο γενική έννοια, ως «χριστιανική αίρεση» το Ισλάμ δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτό από έναν διακεκριμένο θεολόγο και αφοσιωμένο Ορθόδοξο ιεράρχη. [...] Η επιλογή της παράδοσης της πόλης με υποχρέωση την πληρωμή φόρων είχε ανάλογο προηγούμενο, δίχως να θεωρείται πράξη προδοσίας.

Daniel Sahas, «The Face To Face Encounter Between Patriarch Sophronius Of Jerusalem And The Caliph ‘Umar Ibn Al-Khattāb: Friends Or Foes?» στο *The Encounter of Eastern Christianity with Early Islam*, επιμ. Em. Grypeou, M.N. Swanson και D. Thomas (Λάιντεν και Βοστώνη: Brill 2006), 33-36 [33-44] (Μετάφραση των συγγραφέων).

Μια διαφορετική στάση για την αναγκαστική μεταστροφή. Η στάση του αγίου Μαξίμου

Για να μάθετε και τα καινούργια γεγονότα εδώ, τίμιοι πατέρες, θα σας τα πω με συντομία. Ο ευλογημένος δούλος του Θεού, ενδοξότατος έπαρχος της περιφέρειάς μας, μόλις ήρθε από τη βασίλισσα των πόλεων. Όλους τους Ιουδαίους και Σαμαρείτες σ' όλη τη [Βόρειο] Αφρική ντόπιους και μετανάστες, με διαταγή των ευσεβεστάτων αυτοκρατόρων, τους έκανε χριστιανούς μαζί με τις γυναίκες, τα παιδιά και τους δούλους τους. Όλους αυτούς, περίπου δεκάδες χιλιάδες ψυχές, τους προσήγαγε στο άγιο Βάπτισμα την ημέρα της Πεντηκοστής του έτους της πέμπτης επιμεμήσεως [632].

Ακούω ότι αυτό έγινε σε όλη την επικράτεια των Ρωμαίων και εξαιτίας του μ' έπιασε τρομερός φόβος και έφριξα. Πρώτον, γιατί φοβάμαι μήπως καθυβρίζεται το μέγα αυτό και όντως θεϊκό μυστήριο όταν δίνεται σ' αυτούς που δεν επέδειξαν από πριν πρόθεση αντίστοιχη με την πίστη. Δεύτερον, σκέπτομαι και τον κίνδυνο στην ψυχή και αυτών των ίδιων, μήπως –έχοντας ακόμη την πικρή ρίζα της πατροπαράδοτης απιστίας τους στο βάθος και υποβιβάζοντας το φως της χάριτος μέσα τους– πάρουν πάνω τους μεγαλύτερη καταδίκη συναυξάνοντάς την με το σκοτάδι της απιστίας τους. Και τρίτον η αναμενόμενη αποστασία που λέει ο άγιος απόστολος [Β' Θεσ 2, 3], προβληματίζομαι μήπως ξεκινήσει με την επιμειξία με τους πιστούς λαούς, με την οποία (επιμειξία) θα μπορέσουν απαρτήρητα να σπείρουν την πονηρή σπορά των σκανδάλων κατά της

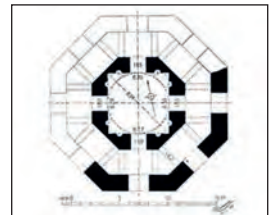
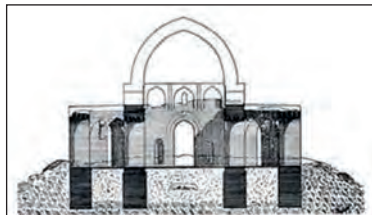
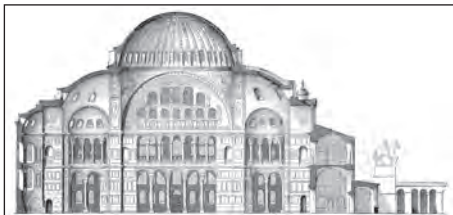
αγίας πίστης μας στους αφελέστερους κι έτσι βρεθεί να γίνει αυτό φανερό και αναμφισβήτητο σημείο της διαδιδόμενης συντέλειαις του κόσμου, κατά την οποία περιμένουν μεγάλους πειρασμούς και αγώνες υπέρ της αληθείας, όσοι προετοιμάζονται με προσευχές, δεήσεις, δάκρυα πολλά και δίκαιη διαγωγή.

Μαξίμου Ομολογητού, *Επιστολή* 8 σε R. Devreesse, «La fin inédite d'une lettre de saint Maxime: un baptême forcé de Juifs et de Samaritains à Carthage, en 632», *Revue des Sciences Religieuses* 17/1 (1937), 34-35, μετάφραση των συγγραφέων.

Συζητήστε τη στάση του αγίου Μαξίμου στο θέμα της αναγκαστικής μεταστροφής των Εβραίων. Ανασκοπήστε και τα προηγούμενα κείμενα που έχετε ήδη επεξεργαστεί. Τι πληροφορίες αντλούνται και τι στάσεις φανερώνονται ως προς το ζήτημα της μεταστροφής και αλλαξοπιστίας; Συζητήστε στην ομάδα και στην τάξη τις σκέψεις και τις επισημάνσεις σας.

Δημιουργία στο σπίτι

Φανταστείτε ότι μπαίνετε σε ένα αερόστατο, ή ανεβαίνετε σε ένα μαγικό χαλί και περιηγηθείτε σε κοινότητες Ορθοδόξων και Αρχαίων Ανατολικών Χριστιανών στην Ασία. Τι βλέπετε; Με τη βοήθεια και του διαδικτύου κατασκευάστε ένα φωτογραφικό άλμπουμ ή ένα φωτογραφικό κολλάζ.

Πάνω: Ο Ναός της Αναστάσεως στην Ιερουσαλήμ. Κάτω: Σχέδιο πρόσοψης της Αγίας Σοφίας. Δεξιά πάνω: Ο Θόλος του Βράχου στην Ιερουσαλήμ. Δεξιά κάτω, πρόσοψη και κάτοψη. Η διάμετρος του Θόλου είναι 20,20 και το ύψος του 20,48 μ. Η διάμετρος του τρούλου του ναού της Αναστάσεως (Παναγίου Τάφου) είναι 20,90 και το ύψος του 21,0 μ. Προσπαθείστε να αφαιρέσετε με τον νου τα μεταγενέστερα κτίρια που τον περιβάλλουν, αλλοιώνοντας την αρχιτεκτονική του. Δείτε και την Αγία Σοφία. Παρατηρήστε ομοιότητες και διαφορές; Συζήτηση: Έχουν άραγε σημασία τα βυζαντινά αρχιτεκτονικά πρότυπα για την ισλαμική αρχιτεκτονική;

6. Η μάχη για την εικόνα ανάμεσα στο Ευαγγέλιο και την πολιτική εξουσία

Ο Ευαγγελιστής Λουκάς ζωγραφίζει την εικόνα της Παναγίας. Πρώιμο έργο του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου (El Greco), 1560-1565, που αποτυπώνει την παράδοση για τις χειροποίητες εικόνες. Μουσείο Μπενάκη. Λεπτομέρεια.

6.1. Το τέλος του αρχαίου κόσμου και οι επιπτώσεις στην Εκκλησία

Με την επέκταση των Αράβων σε όλη τη Μεσόγειο μέχρι την Ισπανία (μετά το 700) ο αρχαίος κόσμος τελειώνει οριστικά. Οι αρχαίες πόλεις εγκαταλείπονται και κατοικούνται μόνο οι οχυρές τους περιοχές (όπως είναι σήμερα η Ακροκόρινθος, η Μονεμβασία κλπ.). Οι Άραβες επιδράμουν στη Μικρά Ασία και το Αιγαίο και πολιορκούν σε διάφορες φάσεις την Κωνσταντινούπολη. Οι Σλάβοι, οι Άβαροι και κατόπιν οι Βούλγαροι ανοίγουν δρόμο από τον Δούναβη, κάνουν επιδρομές και εγκαθίστανται σταδιακά στα Βαλκάνια. Το χριστιανικό ρωμαϊκό κράτος αλλάζει μορφή, καταργεί τις λεγεώνες και βασίζεται σ' έναν λαϊκό στρατό αγροτών που υπερασπίζονται τη γη που εκείνο τους δίνει. Μέσα σ' όλα αυτά οι απλοί ασκητές, τα μοναστήρια που απέμειναν στην περιοχή της Μικράς Ασίας, τα προσκυνήματα και η παρηγοριά ότι η πρωτεύουσα παραμένει απόρρητη υπό τη σκέπη της Θεοτόκου και των αγίων επηρεάζουν τη ζωή των πιστών,

Σε ένα χειρόγραφο «βιβλίο του Ιώβ» του 1362, έργο του Εμμανουήλ Τζυκανδήλη, περίφημου λογίου και αντιγραφέα στην καστροπολιτεία του Μυστρά, αποτυπώνεται το κλίμα της ανησυχίας της δικής του εποχής, αλλά προφανώς και προγενέστερων.

τη λατρεία και την ευσέβεια περισσότερο απ' ό,τι τα μεγαλοπρεπή μνημεία και η πολυτελής δημόσια λατρεία των προηγούμενων εποχών.

Εκτός από την Κωνσταντινούπολη, το δεύτερο μεγάλο κέντρο που επηρεάζει τη χριστιανική ζωή είναι το μόνο μεγάλο μοναστικό κοινόβιο που έχει μείνει στην Παλαιστίνη και είναι η Λαύρα του Αγίου Σάββα. Εκεί μαζεύονται βιβλία, μορφωμένοι στα ελληνικά μοναχοί και προσκυνητές που συνεχίζουν όλο το διάστημα να έρχονται στα Ιεροσόλυμα. Το τρίτο μεγάλο χριστιανικό κέντρο που δέχεται και πολλούς πρόσφυγες Άραβες, Σύρους και Έλληνες κυρίως μοναχούς από την Ανατολή είναι η Ρώμη. Αυτά τα τρία κέντρα θα καθορίσουν τον χριστιανικό κόσμο σχεδόν σε όλο τον Μεσαίωνα.

Η «Μεγάλη Λαύρα» του Αγίου Σάββα ιδρυμένη το 473 ανάμεσα στα Ιεροσόλυμα και τη Νεκρά Θάλασσα.

6.2. Η αρχή της εικονομαχίας και οι επιδιώξεις της χριστιανικής κρατικής εξουσίας

Οι δραματικές εξελίξεις στη βυζαντινή κοινωνία προκαλούν και πολιτική κρίση στο κράτος, με εμφύλιες διαμάχες και πραξικοπήματα, τουλάχιστον μέχρι το 726, οπότε αναλαμβάνει αυτοκράτορας ένας στρατηγός, ο Λέων, από τις ανατολικές περιοχές. Ο Λέων, μαζί με τον στρατό του, βλέπει τις υπερβολές στην ευλάβεια στα λείψανα και τις εικόνες μοναχών και πιστών ως δείγμα ασέβειας. Θεωρεί μάλιστα υποχρέωση και δικαίωμα του αυτοκράτορα να το αλλάξει αυτό, ως εξουσία που του δόθηκε από τον Θεό. Έτσι, ο Λέων ο Γ΄ ο Ίσαυρος και κατόπιν ο γιός του Κωνσταντίνος Ε΄ κατεδίωξαν όσους τιμούσαν τις εικόνες, και κυρίως τους μοναχούς,

και έστρεψαν το ένα από τα τρία κέντρα, δηλαδή την Κωνσταντινούπολη, εναντίον των άλλων δύο (τη Ρώμη και τη Λαύρα του Αγίου Σάββα) που υπερασπίζονταν τις εικόνες.

Ο Λέων επιχείρησε να εκβιάσει τη Ρώμη αφαιρώντας από την εκκλησιαστική της δικαιοδοσία τα Βαλκάνια και τη Νότια Ιταλία. Ουσιαστικά ολόκληρη η βυζαντινή αυτοκρατορία μετά το 733 ήταν στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Ο Κωνσταντίνος στη συνέχεια έδρασε με περισσότερη πονηρία οργανώνοντας μια σύνοδο από επισκόπους εικονομάχους που ο ίδιος είχε φροντίσει προηγουμένως να εκλεγούν. Η σύνοδος αυτή, σ' ένα προάστιο της Κωνσταντινούπολης (σύνοδος Ιερείας) το 754, δεν έγινε με το σύστημα της Πενταρχίας και δεν είχε καμιά εκπροσώπηση Πατριαρχείων αλλά μόνο επισκόπων. Έτσι, έγινε ξεκάθαρο ότι οι Αυτοκράτορες παρέκαμπταν όλο το σύστημα λήψης αποφάσεων της Εκκλησίας που είχε εξελιχθεί τους προηγούμενους αιώνες, δημιουργώντας τις βάσεις για έναν πραγματικό καισαροπαπισμό.* Ευτυχώς, αυτά τα σχέδια δεν προχώρησαν.

6.3. Οι μοναχοί ως υπερασπιστές της ελευθερίας της Εκκλησίας

Στη Λαύρα του Αγίου Σάββα ο μοναχός Ιωάννης από τη Δαμασκό, γιος χριστιανού αξιωματούχου του χαλιφάτου, εξηγεί ότι:

- άρνηση να απεικονιστεί ο Χριστός σημαίνει άρνηση της πραγματικής του Ενανθρώπισης και άρνησης του ότι μπορεί η ύλη να ενωθεί με το Θεό
- η τιμή στην εικόνα μεταφέρεται σε τιμή προς το πρωτότυπο που απεικονίζει
- οι αυτοκράτορες δεν έχουν το δικαίωμα να αλλάζουν το περιεχόμενο της πίστης έξω από τη διαδικασία που η Εκκλησία έχει για να συζητά την αποστολικά παραδομένη διδασκαλία της.

Όταν πέθανε και ο διάδοχος του Κωνσταντίνου, Λέων Δ', η γυναίκα του, η αυτοκράτειρα Ειρήνη προετοίμασε και συγκάλεσε Σύνοδο στη Νίκαια το 787 που δικαίωσε τη θεολογία του Ιωάννη Δαμασκηνού και την τιμή των εικόνων. Τα χρόνια που ακολούθησαν, επειδή ο στρατός και επόμενοι αυτοκράτορες έβλεπαν τις παροδικές νίκες των Αράβων, πίστευαν ότι ο Θεός θα τους βοηθήσει αν ξανακαταδικάσουν τις εικόνες. Έτσι ξεκίνησε εκ νέου μια δεύτερη φάση της Εικονομαχίας, η οποία τελείωσε οριστικά με μίαν άλλη αυτοκράτειρα, τη Θεοδώρα, σύζυγο του Θεόφιλου. Όταν εκείνος πέθανε, η Θεοδώρα ανέλαβε τα ηνία και σε μια νέα σύνοδο το 843 δικαίωσε οριστικά τη Σύνοδο της Νικαίας, που αναγνωρίστηκε αργότερα ως Ζ' Οικουμενική Σύνοδος. Η Εκκλησία σε όλο τον χριστιανικό κόσμο, σε Ανατολή και Δύση, έδειξε ότι με τις διαδικασίες της, στις οποίες τον αποφασιστικό

Η Κυριακή της Ορθοδοξίας. Φορητή εικόνα, 16ος-17ος αιώνας, διά χειρός Εμμανουήλ Τζανφουνάρη. Τιμάται η Θεοδώρα και κατά κάποιον τρόπο όλες οι γυναίκες στο πρόσωπο της Παναγίας.

λόγο έχει η Πενταρχία των Πατριαρχών, συζητά και καθορίζει την πίστη της χωρίς να χρειάζεται την αυταρχική παρέμβαση των αυτοκρατόρων. Σημαντικό ρόλο στη δεύτερη φάση διαδραμάτισε εξάλλου η αντίσταση του Θεοδώρου Στουδίτου, ηγούμενου ενός ομίλου μοναστηριών γύρω από την ιστορική και φημισμένη μονή Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη.

Οι μοναχοί τώρα έπαιζαν έναν ακόμα πιο κεντρικό ρόλο στη ζωή της Εκκλησίας. Ήταν αυτοί που υπέστησαν τις πιο σκληρές διώξεις, κινητοποίησαν (με τα γράμματα του Θεοδώρου Στουδίτη) τον συνοδικό θεσμό, παρακάμπτοντας τον αυτοκράτορα που είχε δώσει δείγματα ασεβείας, και συνέχιζαν τη θεολογία, την παιδεία και την ευσέβεια και στα τρία κέντρα του χριστιανικού κόσμου (Λαύρα Αγίου Σάββα, Ρώμη, Μονή Στουδίου). Για τους λόγους αυτούς η μοναστική λατρεία που συνδύαζε στοιχεία από τη Λαύρα και την Κωνσταντινούπολη θα αποτελέσει το πρότυπο στην εξέλιξη της λατρείας στο εξής, το λεγόμενο Βυζαντινό Τυπικό.

Επίσης, πολλοί μοναχοί που τώρα δίδονταν όχι μόνο από τους Άραβες αλλά και τους εικονομάχους διοικητές έφευγαν στη Δύση, την Ελλάδα και τη Νότιο Ιταλία, διαδίδοντας και εκεί τη μοναστική πνευματικότητα, αναδεικνύοντας σημαντικούς αγίους καθώς και την τιμή εικόνων που μεταφέρονται κατά τις διηγήσεις συχνά θαυματουργικά σε έρημες, μέχρι τότε, περιοχές που τώρα γίνονται κέντρα λατρείας και ζωής (Κεντρική Ελλάδα, Άθως, Σικελία).

Οι μοναχοί στα μεγάλα κοινόβια θα συμβάλουν και στο κοινωνικό έργο και τον πολιτισμό με πλήθος δραστηριοτήτων, όπως τη λειτουργία νοσοκομείων ή αντιγραφικών εργαστηρίων στους επόμενους αιώνες μέχρι την Τουρκοκρατία.

Τέλος, οι μοναχοί που υποστήριζαν την ηθική ακεραιότητα και κανονική ανεξαρτησία της Εκκλησίας (οι λεγόμενοι «Ζηλωτές») καταδίκασαν την τακτική του κράτους να επιβάλλει με τη βία την Ορθοδοξία.

6.4. Οι εικόνες στην ιστορία της Εκκλησίας

Τοιχογραφία της Παναγίας της Αρακιώτισσας στην Κύπρο. Ο Χριστός εικονίζεται να φορά σκουλαρίκι, ως μονογενής και εκλεκτός, κατά την τοπική ενδυματολογική παράδοση και συνήθεια.

Μετά την Εικονομαχία οι εικόνες θα παίξουν μέχρι σήμερα πολύ σημαντικό ρόλο στην Εκκλησία, καθώς διατυπώνουν τη διδασκαλία της και διευκολύνουν με τις αισθήσεις και τη μνήμη την ευσέβεια και την κατανόηση της πίστης, σε όλους τους πιστούς μορφωμένους και απαιδευτους. Η εξέλιξη της εικονογραφίας επιτρέπει έναν διάλογο της θεολογίας με τα καλλιτεχνικά ρεύματα του παλαιού εθνικού κόσμου (π.χ. ελληνιστική τέχνη) και εκφράζει άμεσα την έξοδο της πίστης και της θεολογίας στον πολιτισμό κάθε τόπου και εποχής.

Αυτό συμβαίνει όχι μόνο στο Βυζάντιο, αλλά την ίδια εποχή και στην περιοχή των αρχαίων Ανατολικών Χριστιανών κυρίως στους Κόπτες και στο κράτος της Νουβίας η εικονογραφία εκφράζει το σύνδεσμο με το κοινό παρελθόν (π.χ. απεικονίζονται Κωνσταντινουπολίτες άγιοι, όπως ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος), την τοπική παράδοση (π.χ. επισκόπους με αιθιοπικά χαρακτηριστικά και τοπικούς ηγεμόνες) αλλά και τους πόθους για απελευθέρωση από το Ισλάμ. Αυτό φαίνεται σε πολλές απεικονίσεις σκηνών από τη Δευτέρα Παρουσία και την μέλλουσα κρίση από αυτή την εποχή.

Κείμενα-Εικόνες-Δραστηριότητες

Αριστερά: Η Μονή Παντοκράτορος (σημερινό Ζεϊρέκ Τζαμί) η οποία τον 12ο αι. επί Κομνηνών στέγαζε ένα από τα αρτιότερα νοσοκομεία του Μεσαίωνα, με «Κανονισμό» που σώζεται (φωτογραφία συγγραφέων). Δεξιά, ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, διά χειρός Δημητρίου Χατζηαποστόλου.

Ο Δαμασκηνός για την πραξικοπηματική ανάμειξη των αυτοκρατόρων στην εκκλησιαστική διδασκαλία

Δεν θα ανεχθούμε να φρονούν άλλοτε άλλα [για τις εικόνες] και να αλλάζουν με τον καιρό και η πίστη να γίνεται περιγέλως και διασκέδαση για τους μη χριστιανούς. Δεν θα ανεχθούμε την υποταγή σε βασιλικό διάταγμα, που επιχειρεί ν' ανατρέψει την παράδοση των πατέρων γιατί δεν είναι γνώρισμα ευσεβών βασιλέων να ανατρέπουν τους εκκλησιαστικούς θεσμούς.

Δεν είναι πατρικά αυτά. Γιατί είναι ληστρικά όσα γίνονται με τη βία και όχι με την πειθώ. Και μάρτυρας όλων αυτών είναι η δεύτερη σύνοδος της Εφέσου [449], που ως τώρα χαρακτηρίζεται με την επωνυμία ληστρική, επειδή εκβιάσθηκε από βασιλικό χέρι, όταν φονεύθηκε εκεί ο μακάριος [Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως] Φλαβιανός. Αυτά [η ορθοτόμηση της διδασκαλίας] είναι έργο των συνόδων και όχι των βασιλέων, όπως είπε ο Κύριος: «όπου συναχθούν δύο ή τρεις στο όνομά μου, βρίσκομαι εκεί, ανάμεσά τους». Ο Χριστός δεν έδωσε στους βασιλείς την εξουσία να δένουν και να λύνουν τις αμαρτίες, αλλά στους αποστόλους και στους διαδόχους τους και στους ποιμένες και διδασκάλους. «Ακόμα και αν άγγελος», λέει ο απόστολος Παύλος, «σας κηρύξει άλλο Ευαγγέλιο από εκείνο που παραλάβετε», τα παρακάτω [δηλ. το «ας είναι ανάθεμα»] ας τα αποσιωπήσουμε από επιείκεια περιμένοντας την επιστροφή τους [δηλαδή μετάνοια των βασιλέων]. Αν όμως δούμε ότι η διαστροφή τους είναι χωρίς επιστροφή, τότε θα προσθέσουμε και το υπόλοιπο, αλλά ας το απευχηθούμε κάτι τέτοιο.

Ιωάννη Δαμασκηνού, *Περί Εικόνων* Α' ββ, σε Ιω. Δαμασκηνού Έργα 3, μτφρ. Π. Παπαευαγγέλου (προσαρμογή) [ΕΠΕ], Θεσσαλονίκη 1990, 101-103.

Ο Θεόδωρος Στουδίτης για την εξόντωση των αιρετικών προς τον Θεόφιλο της Εφέσου

Πήρα στα χέρια μου το γράμμα που απέστειλε η αγιοσύνη σου στον αδελφό μας τον Αθανάσιο, και διαβάζοντάς το λυπήθηκα πολύ, πάτερ μου ιερώτατε [...]. Και ποιο είναι το σημείο που μας λύπησε; «Εμείς», λέγει, «δεν συμβουλευσαμε ούτε να θανατώνονται οι Μανιχαίοι [εννοείται η αίρεση των Παυλικιανών], ούτε να μη θανατώνονται. Αλλ' αν το είχαμε επιτρέψει, θα

Η εξουσία βασανίζει μοναχούς. Μινιατούρα από την Σύνοψη Ιστοριών ή Χρονικό του Ιωάννη Σκυλίτζη. Τα χρόνια της εικονομαχίας ήταν βίαια και πολλοί μοναχοί, ιδίως «γραπτοί», δηλαδή ζωγράφοι, τιμωρήθηκαν με κόψιμο των χεριών τους, για να μην μπορούν πια να ζωγραφίζουν. Μια ιστορία αντίστοιχη με το κάψιμο των βιβλίων.

κάναμε το μεγαλύτερο καλό». Τι λες, Θεοφιλέστατε; Ο Κύριος το απαγόρευσε αυτό στα Ευαγγέλια, όταν είπε: «Μην το κάνετε, γιατί συλλέγοντας τα ζιζάνια, μπορεί να ξεριζώσετε μαζί με αυτά και το σιτάρι· αφήστε τα μαζί μέχρι τον θερισμό». Και συ λες ότι είναι το μεγαλύτερο καλό να επιτραπεί αυτή η εκρίζωση; Και για το ότι με τα ζιζάνια υπονοούσε τους αιρετικούς, τους τότε δηλαδή και τους μεταγενεστέρους, δηλαδή όλους, να ακούσουμε τον Χρυσόστομο που το ερμηνεύει ακριβώς αυτό με τα εξής:

«Γιατί, λοιπόν, ο Δεσπότης απαγορεύει, λέγοντας, μήπως ξεριζώσετε μαζί με αυτά και το σιτάρι; Το έλεγε αυτό απαγορεύοντας πολέμους και αίματα και σφαγές· δεν πρέπει δηλαδή να σκοτώνει κανείς αιρετικούς, γιατί αλλιώς θα άρχιζε σ' όλο τον κόσμο ασταμάτητος πόλεμος»· και λίγο παρακάτω λέει: «Τι άλλο εννοούσε, όταν έλεγε “μήπως ξεριζώσετε μαζί με αυτά το σιτάρι” παρά αυτό, ότι “αν πρόκειται να σηκώσετε όπλα και να κατασφάξετε αιρετικούς, αναπόφευκτα θα σκοτωθούν μαζί και πολλοί από τους αγίους”», πράγμα που έγινε στα χρόνια μας [δηλ. με την εικονομαχία]· γιατί πράγματι και αίματα και σφαγές γέμισαν την οικουμένη μας και πολλοί από τους αγίους έφυγαν από τη ζωή μαζί τους· και ο λόγος του Κυρίου δεν διαψεύσθηκε, καθώς πολλοί το παραδέχονται.

Αλλά τί λέμε ότι δεν επιτρέπεται να σκοτώνουμε αιρετικούς; Ούτε καν να προσευχόμαστε στον Θεό εναντίον τους (να καταριόμαστε) μας έχει επιτραπεί· ας ακούσουμε πάλι τον Κύριο να λέγει προς τον άγιο Κάρπο, όπως μάς έχει παραδοθεί από τη φωνή του πανσόφου Διονυσίου: «Χτύπα εμένα, λοιπόν· διότι είμαι έτοιμος και πάλι να υποστώ πάθος για ανθρώπους που προσπαθούν να σωθούν, και θα μού ήταν αυτό αγαπητό, αν δεν επρόκειτο έτσι να αμαρτήσουν και άλλοι άνθρωποι. Ωστόσο, πρόσεξε αν σε συμφέρει να ανταλλάξεις την παραμονή κοντά στο Θεό και τους αγαθούς και φιλανθρώπους αγγέλους με την παραμονή στο λάκκο μαζί με τα φίδια». Βλέπεις, θεοσύνετε Πάτερ, τη θεία αγανάκτηση, επειδή προσευχόταν κατά των αιρετικών να πεθάνουν, και ότι αν επρόκειτο να παραμείνει με τέτοια διάθεση, θα έμελλε ο άγιος να καταδικασθεί; [...] Επιτρέπεται οι άρχοντες των σωμάτων, να τιμωρούν εκείνους που συνελήφθησαν σε σωματικά παραπτώματα [ποινικά αδικήματα], όχι όμως εκείνους που διέπραξαν ψυχικό παράπτωμα [συνειδήσεως]. Αυτό είναι αρμοδιότητα των αρχόντων των ψυχών, των οποίων τα εργαλεία της τιμωρίας είναι οι αφορισμοί και τα λοιπά επιτίμια.

Έτσι λοιπόν, δέσποτα, νομίζουμε εμείς οι ευτελείς· και μάλιστα, για να μιλήσω τολμηρά και με θάρρος είπαμε και στον μακαριώτατο Πατριάρχη μας ότι «η Εκκλησία δεν αγωνίζεται με το ξίφος» (και συμφώνησε), αλλά και στους Βασιλείς [23] που διέπραξαν τη σφαγή, στον πρώτο είπαμε ότι «του Θεού δεν του άρεσαν αυτοί οι φόνοι», στον δεύτερο, που απαιτούσε να συνηγορήσουμε στη θανάτωση, του είπαμε «πρώτα να κοπεί το κεφάλι μου παρά να συμφωνήσω με αυτό». Αυτά από εμάς τους αμαρτωλούς· εσείς δε, αγιώτατοι, αν διαβάσατε άλλο Ευαγγέλιο, το οποίο εμείς δεν γνωρίζουμε, έχει καλώς· αν όμως όχι, προσέξτε τί αποφαίνεται ο Απόστολος,

Θεοδώρου Στουδίτου, *Προς Θεόφιλο Εφέσου* (επιστ. 455, εκδ. Fatouros γραμμένη περίπου 821-826), μετάφραση.

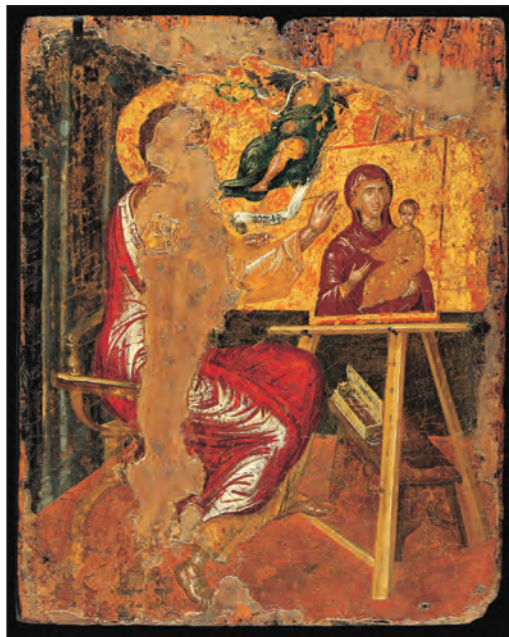
Η ιστορικότητα της σάρκωσης και της τέχνης

Η εικόνα του Θεανθρώπου είναι η μαρτυρία της πραγματικής σάρκωσής του κι όχι μιας φανταστικής. [...] Οι πρώτες εικόνες που εμφανίστηκαν την ίδια εποχή που εμφανίστηκε και ο χριστιανισμός είναι οι εικόνες του Χριστού και της Παρθένου. [...] Η ορθόδοξη Εκκλησία πάλεψε πάντοτε για την υπεράσπιση της λειτουργικής της τέχνης ενάντια στην εκκοσμίκευση. Με τη φωνή των συνόδων της, των ιεραρχών της, των πιστών της, αγωνιζόταν για την αγνότητα της λειτουργικής τέχνης καθώς και εναντίον των ξένων στοιχείων της κοσμικής τέχνης. Ας μην ξεχνάμε πως και η σκέψη στον χώρο της θρησκείας δεν ήταν πάντα κάποιου θεολογικού επιπέδου, όπως και η καλλιτεχνική δημιουργία δεν ήταν στο ύψος της αυθεντικής εικονογραφίας. Έτσι, δεν μπορούμε να θεωρούμε κάθε εικόνα, ακόμα κι αν είναι παλαιά και ωραία σαν αλάθητη αυθεντία και μάλιστα πολύ περισσότερο αν αυτή έχει γίνει σε περίοδο παρακμής όπως η δική μας. Μια τέτοια εικόνα μπορεί να συμφωνεί με τη διδασκαλία της Εκκλησίας ή όχι, μπορεί να παραπλανά αντί να διδάσκει. Δηλαδή η διδασκαλία της Εκκλησίας μπορεί να αλλοιώνεται από την εικόνα το ίδιο όπως και με τον λόγο. Γι' αυτό και η Εκκλησία πάλευε πάντοτε, όχι για την καλλιτεχνική ποιότητα της τέχνης αλλά για την αυθεντικότητά της, όχι για την ωραιότητά της αλλά για την αλήθεια της.

Λεωνίδας Ουσπένσκυ, *Η θεολογία της εικόνας στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, μτφρ. Σπύρος Μαρίνης (Αθήνα: Αρμός 1993), 13, 34 και 14.

Μαύρος, Κίτρινος και Κόκκινος Χριστός

Σήμερα στις χώρες της Αφρικής, της Ασίας και στους ιθαγενείς της Αμερικής συναντάμε ανάμεσα στους χριστιανούς πολλές απεικονίσεις, αλλά και εικόνες του Χριστού. Η μορφή Του, αλλά και το χρώμα της παραλλάσσουν από τόπο σε τόπο, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά στοιχεία των διαφόρων ιθαγενών φυλών. Η πρωτοβουλία για τις απεικονίσεις αυτές του Χριστού οφείλεται στους ντόπιους καλλιτέχνες, που με τον αυθορμητισμό τους θέλουν να παριστάνουν τον Χριστό σαν τους ανθρώπους του λαού τους ή της φυλής τους. Με άλλα λόγια, ωσάν να γεννήθηκε στον δικό τους χώρο. [...] Από άποψη θεωρίας έχουμε στη διάθεσή μας ένα εξαιρετο θεολογικό κείμενο, που έγγρα-

Ολόκληρη η εικόνα του El Greco.

Φορητή εικόνα του Χριστού από την Ορθόδοξη εκκλησία της Αλάσκας.

Μεταβυζαντινή Δέηση σε φορητή εικόνα με «αφρικανικά» χαρακτηριστικά. Κάποιοι αγιογράφοι πίστευαν ότι πίστευαν ότι μπορούσαν να δώσουν μεγαλύτερο ρεαλισμό απεικονίζοντας τα πρόσωπα έτσι. (Μουσείο εκκλησιαστικής τέχνης Πορταριάς, φωτογραφία αρχείου συγγραφέων).

ψε ο Μέγας Φώτιος,¹ στο οποίο υποστηρίζεται ότι δεν υπάρχει δογματικό κώλυμα να παριστάνεται η μορφή του Χριστού κατά τρόπο που να διαφέρει από τον συνηθισμένο, με την προϋπόθεση βέβαια να διαθέτει ή εικόνα τα βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία που τη συνιστούν.

Οι βασικές σκέψεις του κειμένου αυτού του ιερού Φωτίου είναι συνοπτικά οι εξής: Όπως το Ευαγγέλιο είναι γραμμένο σε διαφορετικές γλώσσες και με διαφορετικούς χαρακτήρες και επιπλέον προφέρεται διαφορετικά, αλλά ωστόσο είναι ένα και το αυτό, ανάλογα μπορεί να συμβαίνει και με τις εικόνες. [...] Ερχόμαστε τώρα στην παράσταση του ίδιου του Χριστού. Επειδή οι Έλληνες νόμιζαν ότι ο Χριστός φανερώθηκε στη γη με πρόσωπο όμοιο με το δικό τους και οι Ρωμαίοι πίστευαν ότι μοιάζει περισσότερο μ' αυτούς, οι δε Ινδοί πάλι ότι είχε τη δική τους μορφή και οι Αιθίοπες τη δική τους, ποιος είναι ο αληθινός Χριστός ανάμεσα σ' όλους αυτούς που νομίζει ο καθένας για δικό του; Η διαφορά στον τρόπο που εικονίζεται ο Χριστός δεν βλάπτει τη φύση και την αλήθεια της εικόνας. Κάθε τι που εικονίζεται δεν περιλαμβάνει μόνο το σχήμα του σώματος και το χρώμα της μορφής, αλλά επίσης και τη στάση που έχει ο εικονιζόμενος και την πράξη που επιτελεί και το ύφος

που εκφράζει, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αποτυπώνεται και το περιεχόμενο των επιγραμμάτων και τα διάφορα άλλα ωραία σύμβολα. [...] Μέσα δε από τα επιμέρους στοιχεία ανάγεται κανείς [...] στο πρωτότυπο [που] είναι και ο σκοπός της εικονουργίας.

Ηλία Βουλγαράκη, *Στιγμιότυπα από την Εποχή των Πατέρων* (Αθήνα: Αρμός, 1997), 115-117.

Αντιγνωμίες

Οργανώστε ένα debate με θέμα την αγιογραφία ενός ναού στην Αφρική. Πώς θα πρέπει να είναι αυτή η αγιογράφηση; Περιγράψτε την και αναπτύξτε επιχειρήματα.

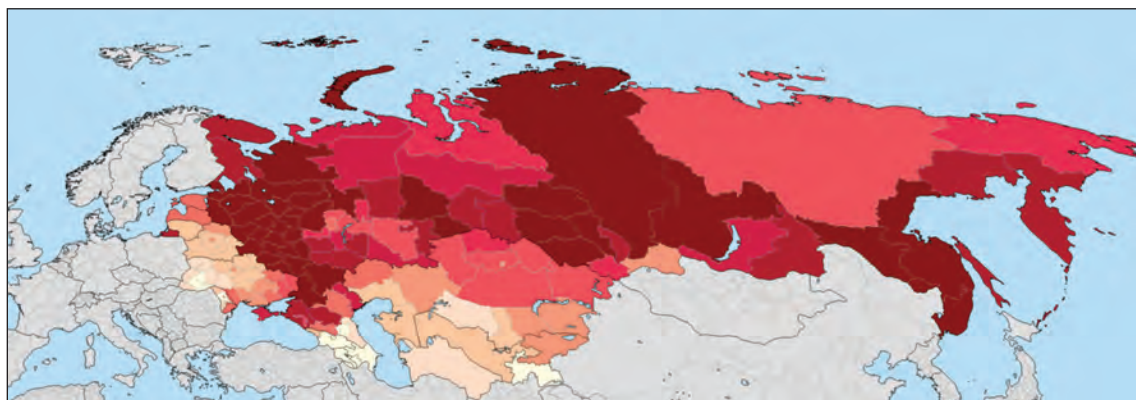
Δημιουργία στο σπίτι

Οι μαθητές είναι στελέχη ενός πρακτορείου προσκυνηματικού τουρισμού. Θέλουν να προσελκύσουν πελάτες για μια επίσκεψη στη Μέση Ανατολή και στα σπουδαία της χριστιανικά μνημεία και αξιοθέατα, γνωρίζοντας ότι πολλές εικόνες διασώθηκαν εκεί. Οργανώνουν παρουσίαση προτεινόμενου προγράμματος με χάρτες και φωτογραφίες. Λαμβάνουν υπόψη και τα μεταφορικά μέσα που έχουν στη διάθεσή τους. Συλλέγουν το υλικό τους και ετοιμάζουν την παρουσίαση. Στο τέλος (επόμενο μάθημα) κατακυρώνεται μία από όλες τις προσφορές μετά από ψηφοφορία.

(Προτείνεται και για δημιουργική εργασία).

1. Τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἔρωτ. ΣΕ' / PG 101,948C-952B.

7. Έξω από τη ρωμαϊκή οικουμένη. Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων

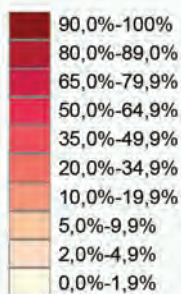

Από το 16ο αιώνα Ανατολικοί Σλάβοι εποίκησαν το μεγαλύτερο μέρος της Σιβηρίας, φτάνοντας μέχρι την Καμτσάτκα και το νησί Σαχαλίνη στον Ειρηνικό Ωκεανό. Η αποτύπωση της πληθυσμιακής συγκέντρωσης Ρώσων στον χάρτη αφορά την πρώην Σοβιετική Ένωση, λίγο πριν τη διάλυσή της το 1990. Δείτε και το ερμηνευτικό υπόμνημα στη συνέχεια.

7.1. Τα σλαβικά φύλα

Τα σλαβικά φύλα, εμφανίζονται στη ρωμαϊκή επικράτεια ιδίως από τον 6ο αι. Επανελημμένα πολιορκήσαν τη Θεσσαλονίκη αλλά και την ίδια την Κωνσταντινούπολη, όπως πολλά ιστορικά και αγιολογικά κείμενα καταγράφουν. Από τον 7ο αιώνα εγκαθίστανται σταδιακά σε όλη τη Βαλκανική μέχρι την Πελοπόννησο, σχηματίζοντας δικές τους κοινότητες, ασχολούμενοι με έργα ειρηνικά, οργανωμένοι με τη συμφωνία και κάποτε την προτροπή του αυτοκρατορικού θρόνου της Κωνσταντινούπολης σε Σκλαβηνίες.* Εκχριστιανίσθηκαν σταδιακά και έπαιξαν ιδιαίτερο ρόλο σ' όλη την κεντρική και ανατολική Ευρώπη.

Υπόμνημα

7.2. Κύριλλος και Μεθόδιος

Μετά τους λεγόμενους «σκοτεινούς αιώνες»,* με τους εξωτερικούς εκθρούς αλλά και τις οικονομικές έριδες, η αυτοκρατορία δείχνει να ανακάμπτει. Τον 9ο αιώνα εγκαίνιαζεται η ιεραποστολή προς τους Δυτικούς σλάβους, χάρη σε μια περίοδο καλής συνεργασίας του αυτοκρατορικού και του πατριαρχικού θρόνου, που τότε κατείχε ένας από τους σημαντικότερους λογίους Πατέρες της Εκκλησίας όλων των εποχών, ο ιερός Φώτιος (γεν. 820-892). Εξάλλου βρέθηκαν τα κατάλληλα από κάθε πλευρά πρόσωπα, γι' αυτό το έργο. Ήταν δύο αδελφοί από τη Θεσσαλονίκη: Ο φιλόσοφος και νομομαθής Κωνσταντίνος και ο μεγαλύτερος αδελφός Μεθόδιος

Οι Άγιοι Κύριλλος (Κωνσταντίνος ο Φιλόσοφος) και Μεθόδιος με τα λείψανα του Αγίου Κλήμεντα, τα οποία τα ανακάλυψαν στη Χερσώνα και τα έφεραν στη Ρώμη σε μια ύψιστη διπλωματική κίνηση. Η υπογραφή από τον ναό του Αγίου Κλήμεντα στη Ρώμη.

που ήξερε τις σλαβικές διαλέκτους, λόγω της στενής συναναστροφής του με μοναχούς σλαβικής καταγωγής, στον Όλυμπο της Βιθυνίας, το λεγόμενο όρος των μοναχών.

Το 862 ο ηγεμόνας της Μεγάλης Μοραβίας Ραστισλάβος ζήτησε από τον Βυζαντινό αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄ να στείλει ιεραποστόλους για τους Σλάβους υπηκόους του. Ήδη δρούσαν εκεί ιεραπόστολοι από τη Γερμανία που όμως δίδασκαν στα λατινικά. Την εποχή εκείνη διαδεδομένη ήταν η αίρεση της τριγλωσσίας.* Προφανώς οι υπολογισμοί του Ραστισλάβου ήταν συνάμα διπλωματικοί.

Ήθελε την προστασία του Βυζαντίου.

Πράγματι, τον επόμενο χρόνο με αυτοκρατορική βούλα και την ευλογία του Πατριάρχη Φωτίου οι αδελφοί Κωνσταντίνος και Μεθόδιος φθάνουν στη Μοραβία έχοντας συντάξει το γλαγολιτικό αλφάβητο και μαζί γραμματική και συντακτικό, αλλά και τον πρώτο σλαβικό αστικό κώδικα στα ρωμαϊκά πρότυπα και μεταφράσεις, με ευαγγελικά και άλλα λειτουργικά αναγνώσματα.

Οι αδελφοί βρήκαν εμπόδιο κυρίως τους Φράγκους επισκόπους. Άλλοτε βρήκαν την υποστήριξη της Ρώμης, άλλοτε όμως όχι. Ο Κωνσταντίνος εκάρη μοναχός στη Ρώμη με το όνομα Κύριλλος λίγο

Η εγχάρακτη γραφή σε λίθινη επιγραφή της Baška, περί το 1100, ένα από τα αρχαιότερα και γνωστότερα μνημεία γλαγολιτικής γραφής. Η γραφή που ανέπτυξε ο Κωνσταντίνος/Κύριλλος ήταν η γλαγολιτική, ενώ αργότερα οι μαθητές του έφτιαξαν ένα πιο απλοποιημένο σύστημα γραφής, την οποία ονόμασαν προς τιμήν του «κυριλλική».

πριν τον θάνατό του το 869, και ο Μεθόδιος χειροτονήθηκε στη Ρώμη αρχιεπίσκοπος Παννονίας, έζησε και έδρασε μέχρι το 885, αφήνοντας μια πλούσια πνευματική κληρονομιά.

7.3. Συνέπειες, διάδοχοι και Βούλγαροι

Επί Φωτίου, πριν την αναχώρηση των Κυρίλλου και Μεθοδίου για τη Μοραβία, ο ηγεμόνας των Βουλγάρων Βόρις Α΄ δέχθηκε τον χριστιανισμό, αλλά προέβαλε υπερβολικές απαιτήσεις για το κράτος του, που τελικά μετριάστηκαν. Συνάμα, η Ρώμη από την πλευρά της επεδίωκε την εξάρτηση της Βουλγαρίας. Αυτή η διεκδίκηση συνέβαλε στο λεγόμενο Σχίσμα επί Φωτίου του 867, που πάντως δεν διήρκεσε πολύ. Ο χριστιανισμός ρίζωσε βαθιά στη Βουλγαρία επί του Συμεώνος Α΄ (864-927), ο οποίος αγαπούσε ιδιαίτερα τον μοναχισμό.

Η ιεραποστολή στη Βουλγαρία ενισχύθηκε από τους μαθητές του Μεθοδίου, μετά την εκδίωξή τους από την Κεντρική Ευρώπη. Πληροφορίες για το έργο τους έχουμε από τον βίο του Οσίου Κλήμη που έγινε επίσκοπος Οχρίδας.

Η μάχη του Κουλίκοβο, έργο του Ι.Γ. Μπλινόβ.

7.4. Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων και η Εκκλησία της Ρωσίας

Μετά το βάπτισμα της Όλγας, της πρώτης Ρωσίδας ηγεμόνας που δέχτηκε τον χριστιανισμό ο εγγονός της Βλαδίμηρος (980-1015) επίσης δέχτηκε το βάπτισμα και πήρε γυναίκα του την πριγκίπισσα Άννα την Πορφυρογέννητη, που έφερε μαζί της στοιχεία του βυζαντινού πολιτισμού. Ο λαός βαφτίστηκε στον ποταμό Δνείπερο το 988. Η ίδια πολιτική συνεχίστηκε και από τον γιο του Βλαδимиру Ιαροσλάβο. Σταδιακά ο λαός των Ρως, και μαζί του κι ο χριστιανισμός παίρνουν τον δρόμο προς τον Βορρά ειδικά με την επιδρομή των Μογγόλων το 1240 στο Κίεβο και την κατάκτησή του. Λαϊκοί έποικοι και ασκητές αναζητούν νέους τόπους, που σταδιακά αναδεικνύονται σε νέα κέντρα ιεραποστολής. Τον 14ο αιώνα ακμάζουν τόσο ο μοναχισμός όσο και η ιεραποστολή, ειδικά μετά τη νίκη επί των Μογγόλων κατά τη μάχη του Κουλίκοβο το 1380, ενώ ο ηγεμόνας Ιβάν Γ΄ ο Μέγας (ή Τρομερός) το 1462 οριστικοποίησε την ανεξαρτησία της Ρωσίας από τις ταταρομογγολικές ορδές και η χώρα απέκτησε νέου επιπέδου οργάνωση.

Η πτώση της Κωνσταντινούπολης επέδρασε και στη Ρωσία, η οποία στερήθηκε την επαφή με τους Έλληνες θεολόγους και λογίους, και συνομιλεί πια κυρίως με τη Δύση. Οί Έλληνες όμως δεν έλειψαν τελείως. Σημαντικοί ήταν ο άγιος Μάξιμος ο Γραικός, οι αδελφοί Λειχουήδες, ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Νικηφόρος Θεοτόκης κ.ά. Από την άλλη, η Ρωσία απέκτησε ηγεμονική θέση στους Ορθοδόξους. Το 1589 εγκαίνιαζεται η πατριαρχική περίοδος κα-

Ο άγιος Ιννοκέντιος Βενιαμίνος, ισαπόστολος της Αλάσκας (1797-1879, μνήμη 31 Μαρτίου).

θώς ιδρύεται το Πατριαρχείο Ρωσίας με έγκριση του Οικουμενικού θρόνου και συναίνεση των λοιπών πατριαρχών της Ανατολής.

Από τον 15ο αι. η Ρωσία οργανώνει ιεραποστολές, νοτιοανατολικά στην περιοχή του Βόλγα, αλλά και στη Σιβηρία καθώς και σε όλη την ανατολική Ασία. Τιθασεύει μια τεράστια έκταση, ενώ συνάμα υπηρετεί την πολυγλωσσία με μεταφράσεις της θείας Λειτουργίας. Έρχεται αντιμέτωπη με φυλές που διατηρούν τα παραδοσιακά τους ανιμιστικά θρησκευτά* και δεν επιθυμούν την αφομοίωση, ενώ άλλες επηρεάζονται από το Ισλάμ ή τον ινδουισμό και τον βουδισμό.

Αργότερα, ο ισχυρός ηγέτης Μέγας Πέτρος (1682-1725), θέλοντας να ελέγξει απολύτως την Εκκλησία κατήργησε τον πατριαρχικό θεσμό, αντικαθιστώντας τον με πολυπρόσωπη σύνοδο. Η Μεγάλη Αικατερίνη (1762-1796) ακολούθησε επίσης τα δυτικά πρότυπα και επιχείρησε την υποταγή της Εκκλησίας στην πολιτική εξουσία, παράδοση που ρίζωσε και στους με-

ταγενέστερους αιώνες. Όμως, η ιεραποστολική δραστηριότητα, έχοντας ερείσματα και στις εξερευνητικές και επεκτατικές διαθέσεις των τσάρων, συνεχίζει να αναπτύσσεται προς ανατολάς φθάνοντας μέχρι και την Αλάσκα.

Ναταλία Κλιμόβα, Ο Αντρέι Ρουμπλιόφ ζωγραφίζει την Αγία Τριάδα.

7.5. Η κληρονομιά του χθες σήμερα

Ποικίλα ρεύματα συνθέτουν τη ρωσική θεολογία και πραγματικότητα. Μια αντίθεση συνδέεται με την ιδέα της άσκησης και του υλικού πλούτου, με πρωταγωνιστές τον Ιωσήφ Βολοκαλάμσκ (1439-

1515, εορτή 9 Σεπτεμβρίου) που υπερασπιζόταν την ισχύ και τον πλούτο των μοναστηριών, και τον Νείλο Σόρσκυ (1443-1508, εορτή 9 Ιουνίου) που επέμενε στο ιδανικό της πτωχείας και της άσκησης. Μια άλλη, κυρίαρχη αντίθεση που κορυφώθηκε τον 19ο αι. μέχρι τις παραμονές της Ρωσικής επανάστασης είναι οι δυτικόφιλοι και οι σλαβόφιλοι. Οι πρώτοι θαυμάζοντας την πρόοδο των δυτικών χωρών είχαν τις ρίζες τους ήδη στη στάση του Μεγάλου Πέτρου και βρήκαν την κύρια έκφρασή τους στο πρόσωπο του Βλαντίμιρ Σολοβιόφ (1853-1900) ή σε λογοτέχνες όπως ο Νικολάι Τσερνισέφσκι (1828-1889) κ. ά. Οι δεύτεροι αναζητούσαν τις ρίζες τους και αποθέωναν τον σλαβικό πολιτισμό και τη «ρώσικη ψυχή» με ηγέτες τους Αλεξέι Στεπάνοβιτς Χομιακόβ (1804-1860) και Ιβάν Κιριγιέφσκι (1806-1856).

Η Ρωσία δεν ξεχώρισε τόσο για τη συστηματική θεολογία της, αλλά έδωσε πολύ σπουδαίους ασκητές και αγίους καθώς και ιεραποστόλους αγίους, κάποιοι εκ των οποίων μάλιστα μαρτύρησαν. Τα παγωμένα εδάφη και οι αχανείς εκτάσεις απαιτούσαν ένα πραγματικά ηρωικό πνεύμα από τους εργάτες του Ευαγγελίου. Ότι και να σκεφτόταν η πολιτική εξουσία σε μια λογική επέκτασης και κυριαρχίας, οι ιεραπόστολοι και οι ασκητές έδιναν τον δικό τους αγώνα στο πνεύμα του Ευαγγελίου.

Παρότι το Πατριαρχείο Μόσχας ιδρύθηκε και πάλι το 1917, η Ρωσική Επανάσταση ανέκοψε την πρόοδο του ιεραποστολικού έργου, και οδήγησε πολλές φορές σε διώξεις και γενικευμένη στέρηση της θρησκευτικής ελευθερίας. Από την άλλη όμως έδωσε νέα πνευματικότητα και νέα θεολογική επίγνωση στο σώμα της Εκκλησίας, όπου δεν έλειψαν και οι νεομάρτυρες κατά τον 20ό αιώνα. Ιδιαίτερη έξαρση έλαβαν οι διώξεις κατά τα χρόνια του Στάλιν, όχι μόνο κατά των πιστών αλλά και κάθε ανθρώπου γενικότερα που έπεφτε στη δυσμένεια του καθεστώτος,

Όμως, η αντιεκκλησιαστική πολιτική μετριάστηκε ενόψει του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και της ανάγκης για εθνική και παλλαϊκή ενότητα και αντίσταση στους ναζιστές εισβολείς.

Πολλοί λόγιοι της Ρωσίας και ευγενείς, ανάμεσά τους φιλόσοφοι και θεολόγοι, κατέφυγαν στη Δύση, μετά το 1917. Εκεί, συνομιλώντας με τη δυτική κοινωνία, συνέβαλαν στην ανανέωση της θεολογίας και την έκαναν γνωστή. Είναι η περίφημη «γενιά του '30» της Ρωσικής διασποράς,* που επέδρασε στη Δύση και κατ' επέκταση σε όλο τον κόσμο.

Μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος το 1990, η Εκκλησία προσπάθησε να αναδιοργανωθεί. Η διάλυση της ΕΣΣΔ* το 1991 και οι αποσχίσεις πολλών κρατών από την πρώην Ένωση οδήγησαν και σε αυτοκεφαλίες Εκκλησιών, με τελευταία και πιο οδυνηρή για τη Μόσχα την περίπτωση της Ουκρανίας, που οδήγησε σε σχίσμα, ελπίζουμε προσωρινό, του Ρωσικού από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Παράλληλα, ο νέος καταστατικός χάρτης του 2000, ιδίως το κεφ. 1 § 3, γεννά σήμερα νέα προβλήματα, καθώς η Μόσχα προσκαλεί τους Ορθόδοξους Ρωσικής καταγωγής σε κάθε χώρα του κόσμου να υπαχθούν στη δικαιοδοσία της, ανατρέποντας την έννοια της εκκλησιαστικής τάξης αλλά και της ίδιας της τοπικής Εκκλησίας, με την παρέμβαση σε ξένες δικαιοδοσίες και την εδραίωση του εθνοφυλετισμού* ως κριτήριο για τη διοίκηση και τη διαμόρφωση της ζωής της Εκκλησίας.

Κείμενα-Εικόνες-Δραστηριότητες

Η επιστολή του Ραστισλάβου προς τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄

Αν και ο λαός μας απομακρύνθηκε από την ειδωλολατρία και τώρα τηρεί τον χριστιανικό νόμο, εντούτοις δεν έχουμε κανένα τέτοιο δάσκαλο, ο οποίος θα μπορούσε να εξηγήσει στην γλώσσα μας τη χριστιανική πίστη, ώστε και οι άλλες χώρες όταν το δουν να μπουν σε άμιλλα μαζί μας. Στείλε μας λοιπόν, κύριε, τέτοιον επίσκοπο και δάσκαλο, διότι από εσάς εξέρχεται πάντα καλός νόμος σε όλες τις χώρες.

Βίος Κυρίλλου, 14, μτφρ. Ιωάννη Αναστασίου, *Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ* 12 (1967), 141 [118-148] (προσαρμογή στη δημοτική).

Ερώτηση: Τι ακριβώς ζητάει ο Ραστισλάβος από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄ και που εντοπίζει τη διαφορά με άλλους ακατάλληλους ιεραποστόλους που είχαν μέχρι τότε δεχθεί;

Η ανεκτίμητη προσφορά στους Σλάβους των Κυρίλλου και Μεθοδίου

Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε το μέγεθος της προσφοράς των δύο αδελφών, πρέπει να αναλογιστούμε τι ήταν η σλαβική γλώσσα την εποχή εκείνη. Μια φτωχή γλώσσα που εξυπηρετούσε τις ανάγκες της καθημερινής ζωής στη διοίκηση, στη γεωργία, στην κτηνοτροφία.

Ερώτηση: Κατά τη γνώμη σας, η θρησκεία, μέσω της ιεραποστολικής δράσης στο πνεύμα του αγίου Φωτίου και των Κυρίλλου και Μεθοδίου, συνέβαλε στην ειρήνη, τη συνεργασία και την ευημερία στη συγκεκριμένη ιστορική φάση; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

Τοιχογραφία από τη μονή της Ρίλας στη Βουλγαρία. Ο ζωγράφος αποτυπώνει ταραχώδεις στιγμές της ιστορίας. Πολλές αντίστοιχες παραστάσεις σώζονται και σε βυζαντινά χειρόγραφα.

Μιχαήλ Σανκόβ. Το Βάπτισμα της Ρωσίας, 2003. Θετικό-αρνητικό: Ποια είναι η γνώμη σας σε σχέση με την απόφαση του Βλαδίμηρου για το βάπτισμα των Ρώσων. Τοποθετηθείτε θετικά ή αρνητικά και αιτιολογήστε τη γνώμη σας με μία πρόταση.

Ο άγιος Σέργιος του Ράντονεζ σε νεαρή ηλικία, με την αρκούδα που τον ακολουθούσε. Έργο του Μιχαήλ Νεστέροβ, 1892-1897. Γκαλερί Τρετιακόβ, Μόσχα.

Το λεξιλόγιό της ήταν πενιχρό και οι εκφραστικές της δυνατότητες περιορισμένες. Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός χτυπούσε δειλά τότε τις θύρες των Σλάβων, αλλά δεν μπορούσε να εισέλθει, γιατί δεν υπήρχε το κατάλληλο όργανο, δηλαδή ο γραπτός σλαβικός λόγος.

Δ.Β.Γ. [Δημήτριος Β. Γόνις], «Ανεκτίμητη Προσφορά στους Σλάβους», *Πάντα τα Έθνη* 15 (1985), 15 [15-17].

Μακροπρόθεσμα οφέλη από το έργο των δύο αδελφών

Εκατό σχεδόν χρόνια μετά την κοίμηση του Μεθοδίου το 989 η θεία πρόνοια άνοιξε νέους ορίζοντες για το έργο που άφησαν οι δύο αδελφοί και οι μαθητές τους. Το ρωσικό έθνος με επικεφαλής τον ηγεμόνα Βλαδίμηρο ασπάζεται τον χριστιανισμό. Και η ιεραποστολή αυτή ξεκινά από το Βυζάντιο. Η βυζαντινή Εκκλησία τότε ήταν σε θέση να χρησιμοποιήσει τη μέχρι τότε εμπειρία της, αλλά και ολόκληρο το υλικό που είχαν δημιουργήσει οι μαθητές των αγίων αδελφών στη Βουλγαρία. Ήδη μεγάλο τμήμα της χώρας αυτής από το 971 βρισκόταν στα χέρια των βυζαντινών. Έτσι η βυζαντινή ιεραποστολή μπορούσε και να επιστρατεύσει και βουλγάρους κληρικούς ως ιεραποστόλους και να χρησιμοποιήσει μεταφράσεις και πρωτότυπα παλαιοβουλγαρικά έργα. Μήπως κι αυτά δεν ήταν μια συνέχεια του έργου των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου και δεν ανήκε σ' όλη την Ορθοδοξία και σ' όλους τους Σλάβους;

Σπυρίδων Κοντογιάννης, «Οι μαθητές των δύο αγίων αδελφών», *Πάντα τα Έθνη* 15 (1985), 14 [12-14].

Από τη μεγάλη οικολογική παράδοση των Ρώσων ασκητών

Κατόπιν [ο όσιος Σεραφείμ του Σάρωφ] την οδήγησε στο σημείο που καθόταν προηγουμένως και αφού προσευχήθηκαν την έβαλε να καθήσει. Ξαφνικά όμως βγήκε από το δάσος η ίδια εκείνη αρκούδα. Πλησίασε τον όσιο και ξάπλωσε στα πόδια του. Η αδελφή άρχισε πάλι να τρέμει από τον φόβο της. Βλέποντας όμως τον όσιο να συμπεριφέρεται με την αρκούδα τελείως άφοβα, σαν με ήμερο αρνάκι, να βγάζει μάλιστα ψωμί από τον σάκο και να την ταΐζει με τα χέρια του, άρχισε λίγο λίγο να ξεθαρρεύει. Περισσότερο απ' όλα θαύμαζε το πρόσωπο του μεγάλου στάρετς*. Ήταν φωτεινό και χαρούμενο σαν πρόσωπο αγγέλου. Όταν πια συνήλθε εντελώς η αδελφή, της έδωσε ο όσιος ό,τι ψωμί είχε απομείνει.

- Τάισε τώρα κι εσύ την αρκούδα, της είπε.
- Φοβάμαι, μπάτουςκα, θα φάει και το χέρι μου.
- Όχι, αδελφή, δεν θα φάει το χέρι σου, πίστεψέ με.

Τότε εκείνη πήρε το ψωμί και τάισε την αρκούδα. Ένιωθε τόσο ευχαρίστηση, ώστε θα ήθελε να είχε και άλλο ψωμί για να την ταΐσει, γιατί το θηρίο με την ευχή του οσίου στεκόταν ήσυχο.

– Να θυμάσαι, αδελφή, είπε ο όσιος, ότι τον άγιο Γεράσιμο τον Ιορδανίτη τον διακονούσε λιοντάρι. Έτσι και τον πτωχό Σεραφεΐμ τον διακονεί μια αρκούδα. Και τα θηρία ακόμα μας υπακούουν. Εσύ όμως αποθαρρύνεσαι. Γιατί να χάνουμε το θάρρος μας;

Όσιος Σεραφεΐμ του Σάρωφ: Επιλογή και σύνθεσις από ρωσικές πηγές (Ωρωπός Αττικής: Ιερά Μονή Παρακλήτου 92002), 130.

Ερωτήσεις: Πώς περιγράφεται η σχέση του αγίου με τη δημιουργία και τη φύση; Με τη γυναίκα μοναχή; Με την προγενέστερη ασκητική παράδοση;

Από τις διδαχές του αγίου Σεραφεΐμ

Όταν θέλεις να κάνεις μια εργασία, η ακηδιά σε κάνει να την αφήσεις πριν καλά καλά την αρχίσεις. Εσύ όμως αγωνίσου με την προσευχή και σκύψε στη δουλειά σου με υπομονή. Τότε ο εχθρός, βλέποντας ότι προσεύχεσαι ειδικά γι' αυτό, απομακρύνεται, γιατί δεν θέλει να δίνει αφορμή για προσευχή. Ό.π., 351.

Από την ιστορία του εκχριστιανισμού της Αλάσκας

Ενώ οι εξερευνήσεις και η εκμετάλλευση επέφεραν σοβαρή δυσαρμονία στην παραδοσιακή κοινωνία του Κοντιάκ και των Αλεούτων της Αλάσκας κατά τι πρώτες δεκαετίες της επαφής με τους Ευρωπαίους, οι Ανατολικές Ορθόδοξες ιεραποστολές έφεραν μια κατανόηση του χριστιανισμού στην Αλάσκα που διευκόλυνε μια ταχύτατη σύνθεση παραδοσιακών και χριστιανικών πεποιθήσεων και γέννησε μια ιθαγενή Ορθόδοξη Εκκλησία μέσα σε λίγες δεκαετίες.

Michael Oleksa, *Orthodox Alaska: A Theology of Mission*, (Κρέστγουντ Ν.Υ.: St Vladimir's Seminary Press, 1998), 106 (μετάφραση των συγγραφέων).

Μετά την πώληση της Αλάσκας στις ΗΠΑ το 1867

Το 1887, είκοσι χρόνια μετά τη μεταβίβαση της κυριαρχίας, η Ορθόδοξη Ιεραποστολή λειτουργούσε 17 σχολεία με έναν ετήσιο προϋπολογισμό από 20.000 δολάρια από την Ιεραποστολική Εταιρεία [οργανισμό που ίδρυσε ο Ιννοκέντιος Βενιαμίνωφ]. Ενώ αυτή η υποστήριξη

Ψαρεύοντας σε ταραγμένα νερά. Ένας σοβαρο-κωμικός χάρτης της Ευρώπης, από τον Φρεντ Ρόουζ το 1899. Κάπως έτσι έβλεπαν οι Άγγλοι τους Ρώσους και άλλους λαούς και τις επεκτατικές τους διαθέσεις. Ας δούμε όμως και πώς έβλεπε ο σπουδαίος συγγραφέας Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι τους άλλους Ευρωπαίους.

ξαφνικά, και σε κάποιες περιπτώσεις με τρόπο καταστροφικό, σταμάτησε κατά τη Ρωσική Επανάσταση του 1917, τα σχολεία των Αλεούτων (ιθαγενών) συνέχισαν να λειτουργούν ανεπίσημα σε όλο τον νότο της Αλάσκας για 50 χρόνια ακόμα, αλλά όχι δίχως αντίπραξη ακόμα και διωγμό [από τη νέα διοίκηση και τους δυτικούς μισσιοναρίους].

Ό.π., 135-166.

Η ιδιαιτερότητα των Ρώσων. Μια ιδιαίτερη τοποθέτηση, μεταξύ σλαβόφιλων και δυτικόφιλων.

Ο χαρακτήρας του ρωσικού λαού έχει τόση ελάχιστη αναλογία με τον χαρακτήρα των άλλων λαών της νεότερης Ευρώπης, που οι Ευρωπαίοι δεν το κατάλαβαν ακόμα ως τα σήμερα. Ο Ρώσος ανακαλύπτει ενστικτωδώς το γνώρισμα της καθολικότητας, ακόμα και στις πιο έκδηλες ιδιομορφίες των άλλων λαών. Τις εναρμονίζει, τις συνταιριάζει με την ιδέα του. Ταυτόχρονα διακρίνουμε στον Ρώσο την ικανότητα να διατυπώνει την οξυδερκέστερη κρίση για τον εαυτό του, να κοιτάζει τον εαυτό του με το διαυγέστερο βλέμμα, αγνοώντας ολότελα κάθε είδος μεγαλαυχίας, που είναι τόσο επιζήμια για κάθε ελεύθερη δράση. Καθώς το αντιλαμβάνεστε μιλάμε γενικά για τον ρώσο άνθρωπο, συνολική έννοια της εθνικότητάς του. Αλλά ο Ρώσος μπορεί να εκφραστεί με κάθε γλώσσα ακόμα και στις αποχρώσεις της, σαν να ήταν η μητρική του γλώσσα — πράγμα που δεν συμβαίνει στους άλλους λαούς που βρίσκονται σε **κατάσταση εθνικής διάθεσης**.

Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι, «Κριτικά άρθρα», 3, στο *Ημερολόγιο ενός συγγραφέα*, μτφρ. Μίνας Ζωγράφου (Αθήνα: Σπ. Δαρεμάς, x.x.) 462-464 (προσαρμογή).

Τοποθετηθείτε απέναντι στο κείμενο. Συμφωνείτε ή διαφωνείτε και πού; Γιατί άραγε δεν μπορεί ο Ευρωπαίος να καταλάβει τον Ρώσο; Τι σημαίνει η τελευταία φράση «κατάσταση εθνικής διάθεσης» και πώς συνδέεται με τις ιδέες του διαφωτισμού και την αρχή του «έθνους-κράτους»; Με τι να συνδέεται η πολυγλωσσία των Ρώσων;

Στη χερσόνησο της Καμτσάτκας

Διανυκτέρευσα σε μια τρώγλη. Ένιωθα ασφυκτικά μέσα σ' εκείνη την υπόγεια τρύπα, τη σκοτεινή και κρύα. Ίσως να ήμουν ο μοναδικός χριστιανός που θα έκανε Χριστούγεννα σε μια παγωμένη έρημο, ανάμεσα σε ειδωλολάτρες. Για να μη με καταβάλει η θλίψη βγήκα έξω. Ξαφνικά όλη η βορειοανατολική πλευρά του ουρανού φωτίστηκε. Εμφανίστηκε το βόρειο σέλας. Οι πολύχρωμες ακτίνες του παιχνίδιζαν χαρούμενα στον σκοτεινό ορίζοντα και τον στόλισαν υπέροχα σχηματίζοντας ένα θαυμάσιο τόξο. Ήταν ένα μεγαλειώδες, φαντασμαγορικό σκηνικό. Με ανανεωμένη τη διάθεση και πλημμύρα εσωτερικής χαράς, άρχισα να διηγούμαι στους κοριάκους [ιθαγενής φυλή] την άγνωστη γι' αυτούς ιστορία της γεννήσεως του Κυρίου. Οι ακτίνες της χάριτος, που εκείνη τη χριστουγεννιάτικη νύχτα ήρθαν από τον ουρανό, έφτασαν ως την υπόγεια τρώγλη. Κι ακόμα πιο μέσα. Μέχρι τα βάθη των καρδιών των απλοϊκών κοριάκων, που φωτίστηκαν και αναγεννήθηκαν με το φως της πίστεως του Χριστού. Δεν πέρασε πολύς καιρός, και όλοι οι κάτοικοι εκείνου του κοριάκικου συνοικισμού βαπτίστηκαν και έγιναν Ορθόδοξοι χριστιανοί. Δεν θα ξεχάσω και την άλλη μεγάλη γιορτή της Ορθοδοξίας, το Πάσχα, που έκανα ανάμεσα στους λεπρούς, το 1908. Η μικρή παροικία των λεπρών, που οργάνωσα στις αρχές του αιώνα μας στην Καμτσάτκα, ήταν το πιο αγαπητό μου δημιούργημα. Οι λεπροί αποδιωγμένοι από τις οικογένειες, τα χωριά και τις πατρίδες τους ζούσαν απομονωμένοι σε μέρη έρημο και ακατοίκητα. Η αδελφή νοσοκόμα Α.Μ. Ουρούσοβα διακονούσε με συγκινητι-

κή αυτοθυσία τους λεπρούς. Δεν ήξερε τι θα πει ωράριο εργασίας, ανάπαυση, ύπνος, ψυχαγωγία. Είχε εκμηδενίσει τις προσωπικές της ανάγκες. Ήταν γι' αυτούς όχι νοσοκόμα, αλλά μητέρα και αδελφή και φύλακας άγγελος. Την αποκαλούσαν τρυφερά «αδελφή της ευσπλαχνίας».

Μητροπολίτου Νέστορος, *Αναμνήσεις από την Καμτσάτκα* (Ωρωπός: Ι.Μ. Παρακλήτου, 1993), 176-180 (προσαρμογή).

Το μάθημα του κομμουνισμού, το χρέος των χριστιανών

Οι χριστιανοί θα έπρεπε να ενδιαφερθούν με τον θρησκευτικό τους ζήλο για τις βασικές ανάγκες των ανθρώπων, της μεγάλης μάζας των ανθρώπων, αντί να προσποιούνται ότι τις περιφρονούν από τα ύψη της πνευματικότητάς τους. Γι' αυτούς ο κομμουνισμός είναι ένα μεγάλο μάθημα, μια έκκληση για ό,τι υπήρξε η διδασκαλία του Χριστού και των Ευαγγελίων, ό,τι υπήρξε το προφητικό στοιχείο του χριστιανισμού. Δύο αντίθετες αρχές μπορούν να ρυθμίσουν την οικονομική ζωή: η πρώτη καλεί το άτομο να ακολουθήσει το δικό του συμφέρον που ταυτίζεται τάχα με το συμφέρον του συνόλου και, κατά συνέπεια, της κοινωνίας, του έθνους, του κράτους. Αυτός είναι ο αστικός ορισμός της οικονομίας. Η άλλη αρχή λέγει, υπηρέτησε την κοινωνία, [...] και θα βρεις τότε ό,τι είναι απαραίτητο για τη ζωή σου. Ο κομμουνισμός, για να είμαστε δίκαιοι, επιβεβαίωσε αυτή τη δεύτερη αρχή, που φανερά ανταποκρίνεται –και μόνον αυτή– στον χριστιανισμό. Η βιοθεωρία που προτείνεται από την πρώτη δεν συμβιβάζεται με το χριστιανικό γράμμα ούτε καν με τη ρωμαϊκή αντίληψη για ιδιοκτησία.

Ν. Μπερδιάγιεφ, *Οι πηγές και το νόημα του ρωσικού κομμουνισμού*, μτφρ. Ε.Δ. Νιανιός (Θεσ/κη: Πουρναράς, x.x.), 266.

Χρονογραμμή ή επεξεργασία χάρτη.

Κατασκευάστε μια χρονογραμμή των βασικών γεγονότων και περιόδων της εξάπλωσης του χριστιανισμού στους σλάβους ή οργανώστε έναν χάρτη ιεραποστολικής ιστορίας.

Παιχνίδι ρόλων (συλλογικός ρόλος).

Χωριστείτε σε ομάδες. Η ομάδα σας υποδύεται τον ρόλο ενός ιθαγενούς στην Αλάσκα. Πώς νιώθει και τι σκέφτεται για τους ξένους που έρχονται, σε διαφορετικές ιστορικές φάσεις; [πρώτοι έμποροι, Ρώσοι ιεραπόστολοι, νέοι διοικητές και μισσιονάριοι μετά την πώληση της Αλάσκας].

Δημιουργική δραστηριότητα στο σπίτι:

Με τη βοήθεια βιβλιογραφίας και του διαδικτύου, μελετήστε τον βίο και την πολιτεία των αγίων: Σεραφεΐμ του Σάρωφ, Ιννοκέντιου Βενιαμίνωφ, Γερμανού Αλάσκας, Στεφάνου της Περμ, Νικολάι Κασάτκιν, Λουκά της Κριμαίας κ. ά.

8. Ανατολή και Δύση: Κοινό παρελθόν, χωριστό μέλλον;

Η πολιορκία και κατάληψη της Αντιόχειας κατά την Α΄ Σταυροφορία (1097-1098). Παράσταση από χειρόγραφο (περγαμνή) του 15ου αι., *Les Passages d'Outremer* του Sébastien Mamerot. Εθνική βιβλιοθήκη της Γαλλίας.

8.1. Ο Χριστιανισμός στη Δύση μετά το τέλος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας

Ο χριστιανισμός είχε διαδοθεί και έξω από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία σε άλλους λαούς. Ένας Γότθος μετέφρασε μεγάλο μέρος της Βίβλου στα γοτθικά, και όλες οι φυλές των Γότθων, που ήταν πρόγονοι των Γερμανών, έγιναν σταδιακά χριστιανοί. Ήταν, όμως, οπαδοί του Αρείου, γιατί έτσι γνώρισαν τον χριστιανισμό αλλά και γιατί τους επηρέαζαν οι ιεραρχικές τους αντιλήψεις για την οικογένεια που τις μετέφεραν στην κατανόηση του Θεού (θεωρούσαν δηλαδή ότι ο υιός δεν μπορούσε να είναι ισότιμος με τον πατέρα). Εξαίρεση απετέλεσαν οι Φράγκοι, στην περιοχή της σημερινής Γαλλίας που, με τον εκχριστιανισμό του βασιλιά τους Χλωδοβίκου (Κλόβις) το 499, ήταν από την πρώτη στιγμή σε κοινωνία με τον ορθόδοξο χριστιανικό κόσμο.

Ο ιεραπόστολος άγιος Βονιφάτιος βαπτίζει ειδωλολάτρες (επάνω) και πεθαίνει μαρτυρικό θάνατο κάτω (754). Κήρυξε κυρίως στην Κεντρική Γερμανία. Μικρογραφία από το λεγόμενο Ευχολόγιο της Φούντα, 11ου αιώνα. Κρατική Βιβλιοθήκη Bamberg, φωτογραφία από G. Barraclough, *The medieval papacy* (Λονδίνο 1975), 49.

Στα βρετανικά νησιά (Ιρλανδία, Αγγλία) ο χριστιανισμός διαδόθηκε με μοναστήρια που ίδρυσε ο άγιος Πατρίκιος στην Ιρλανδία κι ύστερα, όταν η ειδωλολατρία δυνάμωσε στην Αγγλία μετά το 450, Ιρλανδοί ιεραπόστολοι ξαναέφεραν πίσω τον χριστιανισμό ιδρύοντας εκεί μοναστήρια. Από κει έφυγαν ιεραπόστολοι μοναχοί, όπως ο άγιος Κολούμπα, και έφεραν στην ηπειρωτική Ευρώπη το Ευαγγέλιο σε όσους ειδωλολάτρες είχαν μείνει στη Γαλλία, την Ελβετία, ή στους Σάξωνες στη Βόρεια Γερμανία μέχρι το 800. Κάποιοι υπέστησαν και μαρτυρικό θάνατο. Από την περίοδο αυτή η Ρώμη αρχίζει να παίζει σημαντικό ρόλο ως φορέας και κληρονόμος της παράδοσης του αποστόλου Πέτρου και απομεινάρια ελληνορωμαϊκής παιδείας.

8.2. Εκκλησία και φεουδαρχία. Η λύση της ανύψωσης του παπικού θρόνου

Η νέα κοινωνία στη Δυτική Ευρώπη ήταν πολύ διαφορετική από εκείνη της αρχαιότητας. Δεν υπήρχαν ενιαία κράτη, και η γη ανήκε σε γαιοκτήμονες που την έπαιρναν από άλλους ανώτερους τους στη δύναμη και την ευγενική καταγωγή, με αντάλλαγμα να τους είναι πιστοί κυρίως στον πόλεμο. Οι άνθρωποι που δούλευαν στη γη, στις μεγάλες εκτάσεις που ονομάζονταν φέουδα, ανήκαν κατά κάποιον τρόπο εκεί. Τα φέουδα πουλιούνταν και αγοράζονταν ή κληρονομούνταν μαζί με τους ανθρώπους. Περιλάμβαναν κι ενορίες, επισκοπές και μοναστήρια. Έτσι, στην εκκλησιαστική ζωή άρχισαν να κυριαρχούν οικογένειες ευγενών, που εξέλεγαν επισκόπους συγγενείς τους, αντί οι επίσκοποι να εκλέγονται από συνόδους.

Σε πολλές περιοχές όμως προέκυψαν αντιδράσεις, και πολλοί άρχισαν να θεωρούν λύση, αυτό που πολλοί επίσκοποι στη Ρώμη επικαλούνταν ως αρχαία παράδοση: ότι ο επίσκοπος (πάπας) της Ρώμης έχει πνευματική εξουσία πάνω σε όλους. Αυτό τεκμηριώθηκε στη βάση πλαστών κειμένων, που παρουσιάστηκαν ως αρχαία, όπως η λεγόμενη Κωνσταντίνιος Δωρεά ή οι (ψευδο-)Ισιδώρειες Διατάξεις. Κατώτεροι επίσκοποι, ηγούμενοι και κληρικοί έλπιζαν ότι η εξουσία του πάπα θα τους σώσει από τις αυθαιρεσίες των φεουδαρχών. Οι ίδιοι οι πάπες προέβαλλαν αυτή την αξίωση, περιβάλλοντάς την με ευσεβείς προθέσεις. Για την Ανατολή, όμως παπικό πρωτείο ίσχυε μόνο μέσα στο πλαίσιο της Πενταρχίας των Πατριαρχών, καθώς εκεί ο πάπας Ρώμης αναγνωριζόταν ως «πρώτος μεταξύ ίσων» αλλά για τη Δύση. Μετά τον 8ο αιώνα οι πάπες, αποξενωμένοι από τους βυζαντινούς εικονομάχους αυτοκράτορες, στράφηκαν για πολιτική προστασία στους Φράγκους που αφού απέκρουσαν τους Άραβες (732) έγιναν η μεγαλύτερη πολιτική δύναμη της Ευρώπης με τη δυναστεία των Καρολιδών και τον Καρλομάγνο. Από τότε το πολιτιστικό, πολιτικό και γλωσσικό χάσμα προστέθηκε στην κεντρική αυτή εκκλησιολογική διαφορά περί «πρωτείου». Και κάθε φορά που η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία προσπαθούσε να λύσει εσωτερικά της προβλήματα, τόνιζε τον παπικό θεσμό και το αρνητικό αποτέλεσμα αυτού το εισέπραττε κατεξοχήν η Ανατολή.

Η πιο σημαντική κρίση παρουσιάστηκε τον 9ο αιώνα όταν οι πάπες της Ρώμης επιχείρησαν να αναμειχθούν στην εκλογή του Πατριάρχη Φωτίου το 861 και στη διεκδίκηση του εκχριστιανισμού των Βουλγάρων. Ο Φώτιος κατήγγειλε το παπικό πρωτείο καθώς και διαφορές στη θε-

Φρέσκο του 13ου αι. που απεικονίζει τον Μ. Κωνσταντίνο να δωρίζει στον πάπα Σιλβέστρο τη «δωρεά», δηλαδή έγγραφο με το οποίο υποτίθεται πως του παραχωρούσε το πρωτείο έναντι όλων των επισκόπων. Το 1440, ο Λορέντζο Βάλλα, ένας ανθρωπιστής μελετητής και καθολικός ιερέας, απέδειξε ότι το έγγραφο αυτό ήταν αποτέλεσμα πλαστογραφίας.

ολογία και τη λατρεία που άρχιζαν τότε να παίρνουν έκταση, με κυριότερη την προσθήκη στο Σύμβολο της Πίστεως της φράσης «και εκ του Υιού» (*filioque*) στο άρθρο περί της εκπόρευσης του Πνεύματος από τον Πατέρα. Πρόκειται για μια παλιά διδασκαλία που είχε διατυπωθεί από το 589 σε σύνοδο στην Ισπανία. Όμως, τώρα φαινόταν να το αποδέχεται και η Ρώμη και οδηγούσε στην υποτίμηση του Αγίου Πνεύματος.

Τελικά η διάσταση (το λεγόμενο «Σχίσμα επί Φωτίου») θεραπεύθηκε με τη Σύνοδο του 879 που θεωρείται η τελευταία μεγάλη Σύνοδος Ανατολής και Δύσεως που επαναβεβαίωσε το Σύμβολο της πίστεως στην αρχική του μορφή και διακήρυξε και την οικουμενικότητα της συνόδου της Νικαίας του 787. Όμως, το πρόβλημα θα επέστρεφε.

8.3. *Μέγα Σχίσμα, Σταυροφορίες και το απόγειο του παπισμού.*

Μετά το 1000 μια ομάδα Νορμανδών καταλαμβάνουν τη βυζαντινή Νότια Ιταλία. Πολλοί Χριστιανοί εκεί ήταν δίγλωσσοι, και η περιοχή εξελίχθηκε σε πεδίο αντιπαράθεσης Ελλήνων και Λατίνων. Την ίδια εποχή ένα μοναστήρι στη Νότια Γαλλία (η μονή Κλουνύ) ξεκινά έναν αγώνα αποκάθαρσης της εκκλησίας διακηρύσσοντας για μια ακόμα φορά την υπέρτατη μοναρχία του Πάπα, σε μια εποχή που και οι ίδιοι οι Πάπες ήταν πiónια των φεουδαρχικών οικογενειών. Ο αγώνας αυτός έφερε αργότερα σε σύγκρουση τους πάπες με τους Γερμανούς αυτοκράτορες (Αγώνας περί Περιβολής, 1075-1122). Σ' αυτό το κλίμα, αντιπροσωπεΐα Δυτικών επισκόπων που πήγε στην Κωνσταντινούπολη για να συζητήσει για τη Νότια Ιταλία, κατέληξε να καταθέσει έγγραφο αφορισμού εναντίον του πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριου και των συνεργατών του στις 16 Ιουλίου 1054, θεωρώντας τους αιρετικούς. Φυσικά, η κίνηση αυτή προκάλεσε αντίστοιχη καταδίκη της Κωνσταντινούπολης.

Αριστερά: Ο άγιος Πέτρος με στολή πάπα στο απόγειο της κυριαρχίας του παπισμού, σε άγαλμα του 14ου αιώνα. Το τριπλό στέμμα συμβολίζει την εξουσία επί ουρανίων, επιγείων και καταχθονίων.

Το επεισόδιο απέκτησε σημασία όταν ο πάπας Ουρβανός Β΄ το 1095 δέχθηκε αίτημα του βυζαντινού αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού να του στείλει μισθοφόρους για να διώξει τους Σελτζούκους. Σε κήρυγμά του μάζεψε, έναν απροσδόκητα μεγάλο στρατό Ευρωπαίων ευγενών για να απελευθερώσει τους Αγίους Τόπους από το Ισλάμ, με σύμβολο τον Σταυρό. Η Α΄ Σταυροφορία, όπως και οι επόμενες που θα ακολουθούσαν, πέτυχαν τελικά το αντίθετο απ' αυτό που επεδίωκε ο Ουρβανός: παρέσυραν και τους πάπες στα σχέδια των πολέμαρχων να εγκαθιδρύσουν διά της βίας χριστιανικά βασίλεια στη Μέση Ανατολή που καταδίωξαν τους Μουσουλμάνους, σάρωσαν τους εκκλησιαστικούς θεσμούς των παλαιών Ορθόδοξων Πατριαρχείων που ήταν ήδη εκεί και έσπειραν προκατάληψη απέναντι στους «σχισματικούς Έλληνες». Στο τέλος (με μερική ευθύνη, πάντως, και των ίδιων των τότε βυζαντινών αυ-

τοκρατόρων) κατέλαβαν και την Κωνσταντινούπολη, το 1204, την οποία λεηλάτησαν, διαμελίζοντας τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Το Σχίσμα του 1054 εξελίχθηκε σε πόλεμο ανάμεσα στη Χριστιανική Ανατολή και τη Δύση, που σημάδεψε τις σχέσεις τους μέχρι σήμερα. Κάθε προσπάθεια προσέγγισης βαρυνόταν και καθοδηγούνταν από πολιτικές προτεραιότητες. Γι' αυτό και στην Ανατολή την πρωτοβουλία για ενωτικές συζητήσεις είχαν οι αυτοκράτορες και ακολουθούσε η Εκκλησία.

Στη Δύση, όμως, φάνηκε για ένα σύντομο διάστημα ότι ο πάπας έγινε ο αδιαμφισβήτητος πνευματικός αλλά και πολιτικός κυρίαρχος ολόκληρου του τότε κόσμου: φορολογούσε τα βασίλεια και αποφάσιζε μόνος του για όλη την Εκκλησία και στην Ανατολή.

Πίνακας σημαντικών γεγονότων στην εξέλιξη του Δυτικού Χριστιανισμού

500-800	Ιεραπόστολοι-ασκητές διαδίδουν το Ευαγγέλιο από τη Βρετανία στην ηπειρωτική Ευρώπη (Κολούμπα, Βίλιμπρορντ, Βονιφάτιος)
754	Ο πάπας στρέφεται στους Φράγκους για προστασία
867	Σύγκρουση μεταξύ πατριάρχου Φωτίου και πάπα Νικολάου
879	Τελευταία μεγάλη Σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη με συμμετοχή όλων και επικύρωση του «Πιστεύω» στην αυθεντική του μορφή
1054	Αφορισμός της παπικής αντιπροσωπείας εναντίον του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μιχαήλ Α΄ Κηρουλαρίου – Μέγα Σχίσμα
1089	Α΄ Σταυροφορία – αρχή έμπρακτης σύγκρουσης Ανατολής-Δύσης
1204	Άλωση Κωνσταντινουπόλεως από Σταυροφόρους – απόγειο παπισμού
1170	Ίδρυση Τάγματος Δομηνικανών
1223	Έγκριση Τάγματος Φραγκισκανών
1309-1377	Μεταφορά πάπα στην Αβινιόν της Γαλλίας

8.4. Η κριτική απέναντι στην παπική κυριαρχία και το τέλος της

Η άνευ προηγουμένου κυριαρχία του παπικού θρόνου δεν έμεινε χωρίς κριτική μέσα στην ίδια τη Δυτική Εκκλησία. Πνευματικοί άνθρωποι που έγιναν μοναχοί για να δείξουν ως μέσον ευαγγελισμού την απόλυτη πτωχεία μέσα από επαιτεία (ζητιανιά), δημιούργησαν τα λεγόμενα κηρυκτικά τάγματα, με γνωστότερο το τάγμα των Φραγκισκανών και τον ιδρυτή του Φραγκίσκο της Ασίζης. Τα τάγματα αυτά (σύνδεσμοι δηλαδή μοναστηριών με ίδιο κανονισμό και ενιαία διοίκηση) διαφοροποιούνταν από τα παλαιότερα που έδιναν έμφαση στην εργασία (Βενεδικτινοί,* Κιστερσιανοί* κ.ά.) και με την επαιτεία αποτελούσαν ένα είδος έμπρακτης κριτικής απέναντι στον πλούτο και τον παποκεντρισμό.* Ταυτόχρονα, λαϊκές κινήσεις μέσα στην Εκκλησία, όπως οι λεγόμενοι Πτωχοί Καθολικοί,* και άλλες που καταδικάστηκαν επισήμως, όπως οι Καθαροί* και οι Βάλδιοι* στη Βόρεια Ιταλία και τη Νότια Γαλλία ζητούσαν ηθική καθαρότητα από τον κλήρο, ενώ θεωρούσαν τους εκκλησιαστικούς θεσμούς και τον παπισμό αιτία κάθε κακού.

Το τέλος, όμως, της κυριαρχίας του παπισμού δεν θα έρθει από την κριτική: θα έρθει παραδόξως από τον πλούτο που οι εθνικές μοναρχίες μάζεψαν λόγω των σταυροφοριών, με την ανάπτυξη του εμπορίου και των νέων γνώσεων που ήρθαν από την Ανατολή. Στο τέλος, μετά το 1300 η Γαλλική μοναρχία «αιχμαλωτίζει» τον πάπα, καθώς αυτός μετακομίζει για ένα διάστημα από τη Ρώμη στην Αβινιόν (1309-1377, η λεγόμενη «Βαβυλώνεια αιχμαλωσία»). Ξεσπούν σχίσματα και αντιδράσεις και ο παπικός θρόνος χάνει τη θέση που είχε στις συνειδήσεις των πιστών στη Δύση.

Κείμενα-Εικόνες-Δραστηριότητες

Η αποστολή του αγίου Κολούμπα στους Πίκτους, το 563. Μεταστρέφοντας τον βασιλιά Μπρούντε (αλλιώς Μπραϊντέι). Τοιχογραφία του William Brassey Hole (1870). Scottish National Portrait Gallery, Εδιμβούργο.

Η ιεραποστολή του αγίου Κολούμπα στη Βρετανία

Το 563 η Αϊόνα [νησί στη ΒΔ Βρετανία στα όρια της Σκωτίας] εισήλθε στο χριστιανικό σκηνικό. Τη χρονιά εκείνη αποβιβάστηκε στο νησί ο άγιος Κολούμπα συνοδευόμενος κατά την παράδοση από δώδεκα συντρόφους. Ο Κολούμπα (περ. 521-597) ήταν Ιρλανδός βασιλικής γενιάς, που επέλεξε τον δρόμο της μοναστικής και ιεραποστολικής διακονίας. Σύμφωνα με το συναξάρι του, αυτό που ζήτησε από τον Θεό ως «αντίδωρο» της αφιέρωσής του, ήταν αγνεία, σοφία και δύναμη για οδοιπορία. [...] Ο Κολούμπα και οι ακόλουθοί του έφτιαξαν μοναστήρι το οποίο αναδείχτηκε σε ένα από τα σπουδαιότερα χριστιανικά κέντρα για τρεις σχεδόν αιώνες (6ο-8ο) και το κυριότερο ορμητήριο ιεραποστόλων μοναχών, οι οποίοι πραγματοποίησαν μια αληθινή ευαγγελική εποποιία, αρχικά δρώντας ανάμεσα στους Πίκτους της Βόρειας Σκωτίας και στη συνέχεια διατρέχοντας τη Βρετανία, περνώντας στην Ευρώπη, φτάνοντας μέχρι τη Γερμανία και τη Ρωσία. [...] Με το μοναστήρι της Αϊόνα δεν είναι συνδεδεμένο μόνο το όνομα του ιδρυτή και πρώτου ηγουμένου του, του αγίου Κολούμπα, αλλά και άλλων μαθητών και επιγόνων του, όπως του αγίου Αντομνάν (περ. 627-704), ο οποίος υπήρξε ο ένατος ηγούμενος και βιογράφος του Κολούμπα, του αγίου Κέννεθ (περ. 525-600), του αγίου Κέντιγκερν (κοιμ. περ.

612), του αγίου Έϊνταν (περ. 636) κ.ά., όλων χρωσμένων με σημαντική ιεραποστολική δράση. Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι αυτά τα πρόσωπα ανήκουν στη χορεία των αγίων της Ορθόδοξης Εκκλησίας, όντας μέλη της Εκκλησίας πριν από το σχίσμα Ανατολής και Δύσης (1054).

Θ. Ν. Παπαθανασίου και Ε. Ταμαρέση-Παπαθανασίου, *Δρόμοι Κελτών Δρόμοι Σαξώνων* (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 2002), 20-23. (επιλογή αποσπασμάτων από τους συγγραφείς).

Μοναχισμός και Ξενιτεία στη Βρετανία

Η μεγαλειώδης εικόνα ενός μοναχού που στέκει στην πλήρη ενός ιρλανδικού κούραχ [κανό τύπου πιρόγας επενδεδυμένο με δέρμα] προσευχόμενος, εκτεθειμένος στον αέρα και στα κύματα, ή μάλλον στην ανάσα του θανάτου, παραδομένος εκούσια στο θέλημα του Θεού, είναι ίσως η πιο χα-ρακτηριστική και αντιπροσωπευτική εικόνα της Κελτικής ψυχής. Με έναν ξένο, παρεπίδημο και εσταυρωμένο, αρχίζει η ιστορία της εκκλησίας στην Ιρλανδία: Ο Πατρίκιος «οδηγούμενος από το Πνεύμα», εγκαταλείπει την πατρίδα και τα πολιτικά του δικαιώματα για να γίνει «ἐν Χριστῷ δοῦλος σ' έναν ξένο λαό». Ο Κέλτης και ο Βυζαντινός μοναχός είναι ξένοι σε τούτο τον κόσμο και προσκυνητές, όπως όλοι οι πατέρες τους, κατά μίμηση του Αβραάμ. Ο μοναχός εγκαταλείπει τις άμαξες –σύμβολο ισχύος και ευημερίας– και αγαπά τα πλοία, σύμβολα της αποταγής και παραδόσεως στα χέρια του Θεού. Στην περίπτωση της Ιρλανδίας η έξοδος αυτή σημαίνει αρχικώς και στέρηση από κάθε νομική προστασία, εφόσον τα δικαιώματα ή προνόμια που απορρέουν από την κοινωνική τάξη ισχύουν μόνο εντός των ορίων των μικρών βασιλείων. Δεν υπάρχει ταύτιση μοναχικής ιδιότητας και ιερατικού αξιώματος, και το Κελτικό μοναστήρι, παρά το ιεραποστολικό του πνεύμα δεν στοιχεί με τον μοναστικοποιημένο κλήρο που καθιερώνει στη Δύση ο ιερός Αυγουστίνος. Αντίθετα προς τη ζωή του Βενεδικτίνου μοναχού, ο Κέλτης επιζητά και επιδιώκει σταδιακά την απόσυρση από όλα τα κοσμικά πράγματα με σκοπό τη θεωρία του Θεού. «Έχω ακούσει – λέει ο Ιρλανδός– πώς, όσο δεινός κι αν είναι κάποιος στο να χαράζει την κρύα πέτρα, όσο εκπαιδευμένος κι αν είναι στη χρήση του τσεκουριού, όσο μελωδική κι αν είναι η υμνωδία του, εάν δεν μελετά, είναι νωθρός». Μετά τη λατρεία, τα βιβλία αποτελούν αγαπητό εντρύφημα των Κελτών, και η μελέτη είναι οργανικά ενταγμένη στο καθημερινό πρόγραμμα. Όχι ως διανοητική απασχόληση, αλλά ως πνευματική άσκηση, ως καλλιέργεια πίστεως και εμβάθυνση στα θεία μυστήρια. Αυτό ισχύει όχι λιγότερο για τους ερημίτες. Η σπουδή –που σημαίνει πρωτίστως σπουδή των Γραφών– δίνει ζωή στον πνευματικό άνθρωπο. Ακολουθεί τον ψαλμό, αλλά αυτή διασώζει και στον ψαλμό την πνευματική λειτουργία του. Η εργασία έχει ασκητικό περιεχόμενο και νόημα, και δεν αποσκοπεί στην εξωτερική παραγωγικότητα. Είναι μέρος του πνευματικού αγώνα που αρχίζει με την Ξενιτεία και προάγει το αίσθημα της σταθερότητας και ευσέβειας. Γι' αυτό και ο Κολουμπάνος ζητά από τον μοναχό να ακολουθεί την κοπιώδη απασχόληση και ολιγοϋπνία.

Χρυσόστομου Κουτλουμουσιανού ιερομοναχού, *Οι Εραστές της Βασιλείας: Συνάντηση Κελτικού και Βυζαντινού Μοναχισμού* (Άγιον Όρος: Ι.Μ. Κουτλουμουσιού, 2009), ανθολόγηση και συρραφή από τους συγγραφείς με τη σειρά από τις σελίδες 22, 24, 25, 31, 144, 113, 140-141 και 142-143.

Ο άγιος Κολούμπα ή Κολουμπάνος (μνήμη 9 Ιουνίου). Φορητή ορθόδοξη εικόνα του Aidan Hart.

Γραμματόσημο με τον άγιο Κολούμπα μέσα στο κούραχ.

Επιστολή σταυροφόρων αρχηγών στον πάπα μετά την κατάληψη της Αντιόχειας το 1098.

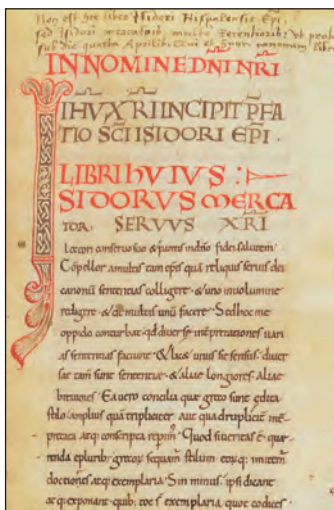
Τι λοιπόν μοιάζει να είναι πιο σπουδαίο σε όλη την οικουμένη από το να έρθεις εσύ, που είσαι ο πατέρας και η κεφαλή της χριστιανικής θρησκείας, στην αρχική και πρώτη πόλη όπου χρησιμοποιή-θηκε το όνομα χριστιανός [δηλ. την Αντιόχεια] και να φέρεις εις πέρας για λογαριασμό σου τον πόλεμο που είναι δικός σου; Γιατί έχουμε νικήσει τους Τούρκους και τα έθνη, αλλά δεν γνωρίζουμε πώς να καταβάλουμε τους αιρετικούς, τους Γραικούς και τους Αρμενίους, καθώς και τους Σύρους Ιακωβίτες. Σε ικετεύουμε λοιπόν διακαώς, αγαπητέ μας πατέρα, να έρθεις εσύ, ο πατέρας και αρχηγός μας, στην πόλη που είναι δικιά σου και να καθίσεις εσύ, που είσαι ο βικάριος του Αγίου Πέτρου, στο θρόνο του και να δεις εμάς τους υπάκουους γιους σου να πράττουμε παντού το αγαθό. Και έτσι θα μπορέσεις με την εξουσία σου και τη δύναμή μας, να ξεριζώσεις και να καταστρέψεις όλες τις αιρέσεις, όποιες λογής και αν είναι.

Α. Παπαδάκη και J. Meyendorff, *Η Χριστιανική Ανατολή και η άνοδος του παπισμού: Η Εκκλησία από το 1071 ως το 1453*, μτφρ. Στ. Ευθυμιάδης (Αθήνα:Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2003), 146.

Τοποθετηθείτε απέναντι στο κείμενο και γενικότερα στο ζήτημα της μισαλλοδοξίας.

Η κατάσταση τον 13ο αιώνα, όταν αναδείχθηκαν τα τάγματα των Δομινικανών και των Φραγκισκανών

Η εποχή κατά την οποία εμφανίζονται τα επαιτικά τάγματα είναι μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και καθοριστική περίοδος για τη Δύση, μιας και τότε διαμορφώνονται τα βασικά συστατικά της δυτικοευρωπαϊκής πολιτισμικής και θρησκευτικής ταυτότητας. Σύμφωνα με τους ιστορικούς

Το πλαστό χειρόγραφο με τις λεγόμενες Ισιδώρειες διατάξεις, εκ των υστέρων κατασκευασμένους κανόνες που υποστήριζαν την ανωτερότητα του πάπα σε όλη την Εκκλησία, οι οποίοι πρωτοεμφανίσθηκαν την εποχή της ανόδου της φεουδαρχίας.

των ιδεών, ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του δυτικού Μεσαίωνα μεταξύ του 10ου και του 13ου αι., ήταν η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού και κατ' επέκταση της αγροτικής παραγωγής. Ταυτόχρονα, άρχισαν να αναπτύσσονται οι πόλεις, που άλλαξαν ριζικά τη φεουδαρχική δομή της μεσαιωνικής κοινωνίας, η οποία μέχρι τότε στηριζόταν στον τριμερή διαχωρισμό των ανθρώπων σε ιερείς, πολεμιστές και αγρότες. [...] Την εποχή αυτή, η ηγεσία της δυτικής Εκκλησίας θέτει σε εφαρμογή το όραμα μιας ενεργού εμπλοκής του παπισμού στο πεδίο των πολιτικών και στρατιωτικών αντιπαραθέσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών ηγεμονιών. Πράγματι, το όραμα αυτό γίνεται πραγματικότητα κατά την παπική θητεία του Ιννοκέντιου του Γ' (1198-1205), [που] προέβαλε περισσότερο από οποιονδήποτε προκάτοχο του το αίτημα της απόλυτης υπεροχής της παπικής έδρας τόσο σε εκκλησιαστικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο, ώστε ο πάπας να φέρεται έκτοτε ως ο απόλυτος και ανώτατος νομοθέτης, δικαστής της Εκκλησίας καθώς και μοναδικός διαχειριστής της πνευματικής της εξουσίας.

Παναγιώτη Αρ. Υφαντή, «Τα επαιτικά τάγματα της Δύσης, Ο βιβλικός τους χαρακτήρας και η σχέση τους με τον Ανατολικό μοναχισμό», στο ιδίου, *Η αγιότητα του μαρτυρίου και η μαρτυρία της αγιότητας* (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 2009), 160-162 (επιλογή αποσπασμάτων από τους συγγραφείς).

Φραγκίσκος και πάπας Ιννοκέντιος Γ΄

Ο αντισυμβατικός τρόπος με τον οποίο ο Φραγκίσκος κατανοούσε και κυρίως βίωνε το Ευαγγέλιο δεν αφορούσε μόνο τους κοινωνικούς κανόνες, αλλά και τον καθωσπρεπισμό των εκκλησιαστικών ή των στενά νοούμενων ηθικών πλαισίων της θρησκευτικής συμπεριφοράς. Όταν επισκέφθηκε τη Ρώμη προκειμένου να λάβει την παπική έγκριση του πρώτου Κανόνα για το ολιγομελές ακόμη Τάγμα των Ελασσόνων αδελφών, ο πάπας Ιννοκέντιος ο Γ΄, «αφού παρατήρησε προσεκτικά από τη μία πλευρά αυτό τον αδελφό με το περίεργο ένδυμα, την αξιοκαταφρόνητη όψη, τα μακριά γένια, τα απεριποίητα μαλλιά, τα μαύρα και κρεμασμένα φρύδια, και από την άλλη πλευρά εκείνο το αίτημα που του παρουσίαζε, τόσο σκληρό και ανέφικτο σύμφωνα με την κοινή λογική, τον περιφρόνησε μέσα στην καρδιά του και του είπε: “Πήγαινε, αδελφέ να ζήσεις με τους χοίρους, με τους οποίους μοιάζεις παρά με τους ανθρώπους. Λοιπόν, κυλίσου μαζί τους στη λάσπη και αφού γίνεις κήρυκός τους, δώσε σ’ αυτούς τον Κανόνα που έχεις συντάξει”». Σύμφωνα με άλλους βιογράφους που παραδίδουν το γεγονός, χρειάστηκε η θεία επέμβαση για να πειστεί ο ποντίφικας σχετικά με τον ένθεο ζήλο του αλλόκοτου επισκέπτη. Η αντισυμβατικότητα του χριστιανικού ήθους του Φραγκίσκου φαίνεται επίσης από την περιφρόνησή του απέναντι σε κάθε είδους ιδιοκτησία, από τη ρητή απαγόρευσή του προς τους μαθητές του να μην αγγίζουν χρήματα, και από την αποκήρυξη οποιασδήποτε μορφής εξουσίας εντός του Τάγματος, ακόμη και της πνευματικής.

Παναγιώτης Υφαντής, «Εισαγωγή», σε Αγίου Φραγκίσκου της Ασίζης, Άπαντα (Αθήνα: Μαΐστρος, 2009), 24-25, (επιλογή των συγγραφέων).

Ο άγιος Φραγκίσκος προσευχόμενος. Έργο του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου (El Greco).

Καταγραφή και ταξινόμηση: Διαβάζοντας το κείμενο «Μοναχισμός και Ξενιτεία...», γράψτε στο τετράδιό σας 10 λέξεις που σας έρχονται στον νου και εκφράζουν σκέψεις ή συναισθήματα. Γράψτε επίσης τις δραστηριότητες ενός μοναχού, και ταξινομήστε τες με σειρά σπουδαιότητας.

Παιχνίδι ρόλου: Δύο μαθητές αναπαριστούν τον διάλογο του μοναχού Φραγκίσκου με τον πάπα Ιννοκέντιο Γ΄, ενώ στη συνέχεια το σύνολο της τάξης ανιχνεύει τις σκέψεις του. (ΒΘ 6)

Δημιουργία στο σπίτι: Βρείτε περαιτέρω πληροφορίες και κατασκευάστε έναν χάρτη με μοναστήρια στα βρετανικά νησιά ή (εναλλακτικά) έναν πίνακα δυτικών αγίων μέχρι το Σχίσμα.

9. Νέοι χρόνοι, νέοι κόσμοι, νέες ιδέες

Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας, Άγιο Όρος.

9.1. Ο κόσμος από τον 14ο αιώνα και μετά. Ύστερος Μεσαίωνας και Ύστερο Βυζάντιο.

Από το 1300 και μετά στη Δύση σταματούν οι επιδρομές, ενισχύονται τα εθνικά βασίλεια, αλλά και οι πόλεις και το εμπόριο. Όμως, παρουσιάζεται κλιματική αλλαγή προς το ψυχρότερο και επιδημία πανώλης, που τρομοκρατεί και εξοντώνει τους πληθυσμούς. Ασυντόνιστες εξεγέρσεις αγροτών και τεχνιτών στρέφονται κατά της φορολόγησης. Στην Ανατολή ασιατικές φυλές, Μογγόλοι και Τούρκοι, επικρατούν σταδιακά στις χώρες που είχαν κύριο στοιχείο τους την Ορθόδοξη πίστη (Κίεβο, Βαλκάνια, Μικρά Ασία). Αναπτύσσονται εμπορικά δίκτυα στην Ανατολική Μεσόγειο και κυκλοφορούν γνώσεις και ιδέες μαζί με την αντίσταση στις επεκτατικές τάσεις δυτικών δυνάμεων. Ο παπισμός καταρρέει. Ακόμη και μετά την επιστροφή του πάπα από την Αβινιόν το 1377, δεν θα διορθωθούν τα πράγματα. Θα υπάρξουν δύο πάπες (σε Αβινιόν και Ρώμη), δημιουργώντας το λεγόμενο Παπικό Σχίσμα, μέχρι τα μέσα του 15ου αιώνα, που απαξιώνει τελείως τον παπικό θεσμό.

Και στην Ανατολή, όμως, η ανάπτυξη οικογενειών ευγενών, πολύπλοκης ιεραρχίας παλατιανών υπαλλήλων και σχολών από τον 11ο αιώνα, όπου διδάσκουν σημαντικοί φιλόσοφοι και λόγιοι, όπως Μιχαήλ Ψελλός, ο Ιωάννης Ιταλός κ.ά., οδηγούν σε στροφή στην κλασική παιδεία και

κυρίως στην πλατωνική φιλοσοφία, κάτι που θα δημιουργήσει μια αμφισβήτηση της απλότητας του Ευαγγελίου. Η Εκκλησία με οδηγό το Πατριαρχείο επιδιώκει απλώς και μόνο να περιορίσει αυτή την αναζήτηση και δεν προχωρεί σε δημιουργική συνάντηση μαζί της, όπως έκαναν οι μεγάλοι Πατέρες, από τον 4ο έως τον 7ο αιώνα. Η μόνιμη Σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη (η λεγόμενη Ενδημούσα) θυμίζει πολύ αυτοκρατορικά συμβούλια. Ο κατακερματισμός του Βυζαντίου μετά το 1204 ανοίγει τον δρόμο για ανεξάρτητες εκκλησιαστικές αρχές στον Πόντο, τους Βουλγάρους, τους Σέρβους και την Ήπειρο.

9.2. *Ανάγκη για προσωπική λύτρωση*

Από τα παραπάνω ξεκινά μια στροφή σε μια πιο προσωπική και ουσιαστική αναζήτηση της σωτηρίας που δεν μπορεί στη Δύση να εμπνεύσει ο καταρρακωμένος παπισμός. Αλλά το φαινόμενο εμφανίζεται και στην Ανατολή. Στην Αγγλία ο καθηγητής Ιωάννης Ουίκλιφ διδάσκει ότι κεφαλή της Εκκλησίας είναι ο Χριστός και όχι ο Πάπας, οι χριστιανοί πρέπει να διαβάζουν τη Βίβλο στη γλώσσα τους, και καλλιεργεί ύμνους που δίνουν έμφαση στο όνομα του Ιησού Χριστού. Σε άλλες χώρες πολλοί κηρύττουν τη μυστική ένωση με τον Θεό.

Στο ίδιο πλαίσιο στην Ανατολή, αλλά μέσα από τη βαθιά και αδιάκοπη τροφοδοσία με την ασκητική εμπειρία και γραμματεία, θα υπάρξει μια όμοια, αλλά πολύ διαφορετική στην ποιότητα εξέλιξη. Εξέχοντες μοναχοί, με πρώτο τον πεπαιδευμένο αγιορείτη Γρηγόριο Παλαμά, θα καταπολεμήσουν τόσο τον πλατωνισμό όσο και τον θεολογικό συντηρητισμό. Με βάση την ασκητική εμπειρία της «θέας του Θεού», θα φτιάξουν μια ανανεωμένη «δογματική», ένα σύνολο δογματικών εννοιών, που κάνει προσιτό στον καθένα (και όχι μόνο στους μοναχούς) πώς πρέπει να εννοήσει και να εκζητήσει την ένωση με τον Θεό. Εδώ αποφεύγονται οι διπλές παγίδες: ο πιστός ούτε μπορεί να ταυτιστεί με τον άπειρο Θεό, όπως δίδασκαν οι πλατωνιστές στην Ανατολή και οι μυστικιστές στη Δύση, ούτε όμως είναι αδύνατη η προσέγγισή Του, όπως φαινόταν να πιστεύουν οι σχολαστικοί θεολόγοι της Δύσης. Αυτή ήταν η θεολογία του Ησυχασμού, που την πολέμησαν τόσο πλατωνιστές (Βαρλαάμ Καλαβρός, Νικηφόρος Γρηγοράς), όσο και συντηρητικοί θεολόγοι (Γρηγόριος Ακίνδυνος, πατριάρχης Ιωάννης ΙΑ΄ Καλέκας). Δικαιώθηκε όμως πανηγυρικά σε συνόδους στην Κωνσταντινούπολη το 1341, 1347 και 1351, που δεν πέρασαν απαρατήρητες, όπως σύνοδοι προηγούμενων αιώνων. Αντίθετα, πλήθος ανθρώπων και έργων αφιερώθηκαν στον Ησυχασμό, που απετέλεσε ένα συ-

Λεπτομέρεια ανάγλυφης σαρκοφάγου, λαξευμένης σε μάρμαρο, 1270. Αποτυπώνει τη δέσποινα της Ηπείρου Θεοδώρα και τον γιο της Νικηφόρο. Βρίσκεται στον νάρθηκα του Ι.Ν. Αγίας Θεοδώρας στην Άρτα.

Άγιος Γρηγόριος, διά χειρός Δημητρίου Χατζηπαποστόλου.

μπληρωματικό κομμάτι στην τριαδολογία και χριστολογία της θεολογίας των κλασικών Πατέρων και καθόρισε την Ορθόδοξη θεολογία ως ιδιάζον χαρακτηριστικό της.

Ο Ησυχασμός δίδασκε ότι, όπως στον Ιησού Χριστό οι δύο φύσεις είχαν αντίστοιχες ενέργειες, έτσι γενικά και η θεία Ουσία (κοινή στην Αγία Τριάδα) έχει την αντίστοιχη θεία ενέργεια που δημιουργεί, συντηρεί και σώζει τον κόσμο με άξονα την Ενανθρώπηση. Έτσι, ο κόσμος και ο άνθρωπος μετέχουν προοδευτικά όλο και περισσότερο στην ενέργεια του Θεού και ενώνονται μ' εκείνη – αλλά όχι με την Ουσία του Θεού που θα δημιουργούσε Πανθεϊσμό.* Η μετοχή αυτή δεν γίνεται με το νου και τις γνώσεις (κυρίως των μαθηματικών), όπως έλεγαν οι πλατωνιστές, αλλά με την εργασία των εντολών του Ευαγγελίου, την αγάπη προς τον πλησίον και την άσκηση. Οι ησυχαστικές απόψεις ενέπνευσαν μια δημιουργική αφομοίωση της θεολογίας στην πράξη κι έναν χριστιανικό ανθρωπισμό που φαίνεται περισσότερο ακόμα σε μαθητές του Γρηγορίου Παλαμά, όπως τον Νικόλαο Καβάσιλα. Αν και ο ησυχασμός θα χτυπηθεί από τα επερχόμενα δεινά στην Ανατολή, θ' αποτελέσει ένα θεμέλιο πνευματικότητας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

9.3. Η συνοδική κίνηση και οι πάπες στη νέα πραγματικότητα

Στη Δύση αναπτύσσεται στο μεταξύ η άποψη ότι οι πάπες δεν μπορούν να κυβερνούν μόνοι τους την Εκκλησία αλλά μαζί μ' ένα σώμα επισκόπων, περίπου όπως ο Πέτρος μαζί με τους υπόλοιπους αποστόλους. Έτσι, αναπτύσσεται η λεγόμενη «συνοδική κίνηση», που υπερασπίζεται τη σύγκληση συνόδων ανεξάρτητα από την πρόθεση του πάπα και αναπτύσσει τρόπους για το πώς θα γίνονται αυτές οι σύνοδοι. Οι πάπες, ανάμεσα σε άλλα, στράφηκαν και στους Ορθόδοξους, θεωρώντας ότι κάποιοι προσέβλεπαν σε μια σύνοδο για Ένωση, ήδη από παλιότερα, αλλά τώρα είχαν να αντιμετωπίσουν και τον άμεσο Οθωμανικό κίνδυνο.

Όψη της σύγχρονης Φλωρεντίας με τα μνημεία της.

Η σύνοδος αυτή που έγινε αρχικά στη Φεράρα και κατόπιν στη Φλωρεντία ήταν η μεγαλύτερη συνάντηση Ανατολής και Δύσεως μετά τον 9ο αιώνα, αλλά δυστυχώς η πολιτική πίεση εμποδίζει την επίλυση των θεολογικών και εκκλησιολογικών προβλημάτων που τέθηκαν. Τελικά, η ορθόδοξη αντιπροσωπεία υπέγραψε κείμενο που έδινε τη δυνατότητα στους πάπες να μιλούν για Ένωση με τους όρους τους, και να επιχειρήσουν να πείσουν λίγο αργότερα και τους Αρχαίους Ανατολικούς χριστιανούς να ενωθούν κι εκείνοι. Ωστόσο, κάποιοι Ορθόδοξοι (με πρωτεργάτη τον μητροπολίτη Εφέσου Μάρκο Ευγενικό) δεν υπέγραψαν, κι αυτό έδειχνε την αντίθεση μεγάλου μέρους της Ορθόδοξης Εκκλησίας σε μια εκβιαστική και όχι γνήσια Ένωση. Η αντίθεση αυτή προς τη βεβαρημένη με το κατακτητικό της παρελθόν Δύση θα μεγαλώσει με την πολιτική αποκλεισμού των υπόδουλων μετά το 1453 Ορθόδοξων από τα τεκταινόμενα στην Ευρώπη, που θα ακολουθήσουν οι Οθωμανοί Σουλτάνοι, και η Σύνοδος της Φεράρας Φλωρεντίας θα αποκηρυχθεί. Υπέρμαχοι πάντως της Ένωσης, που εγκαθίστανται στη Δύση (όπως ο πρώην Μητροπολίτης Νικαίας Βησσαρίων), θα προσπαθήσουν από κει που βρίσκονται να βοηθούν τον υπόδουλο ελληνισμό τροφοδοτώντας την παιδεία του.

Παράλληλα, οι πάπες προσπάθησαν να ανταγωνισθούν τη νέα κοινωνία του πλούτου και του αναγεννησιακού πνεύματος, χτίζοντας εντυπωσιακά παλάτια, ναούς ή βιβλιοθήκες. Όμως, αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να αυξήσει το κοσμικό τους πνεύμα, τη διαφθορά και τη μανία για πλούτο.

Ο άγιος Μάρκος ο Ευγενικός (1392-1444),
μνήμη 19 Ιανουαρίου.

9.4. Ο Χριστιανισμός στον Νέο Κόσμο

Ο κόσμος δεν άλλαζε μόνο ποιοτικά αλλά επεκτεινόταν και γεωγραφικά. Οι Πορτογάλοι και οι Ισπανοί εγκαταστάθηκαν σε νέες χώρες – στην Αφρική και την Ασία οι πρώτοι, στην αμερικανική ήπειρο οι δεύτεροι (1492). Μαζί τους έφεραν καθεστώς επιβολής της χριστιανικής πίστης συνοδευόμενο από εκμετάλλευση και καταπίεση των ντόπιων πληθυσμών. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δεν ήθελε να συγκρουσθεί με τις μεγάλες μοναρχίες, όταν όμως σημαντικοί ιεραπόστολοι, κυρίως των επαιτικών-κηρυκτικών ταγμάτων, αλλά κι ενός καινούριου, των Ιησουϊτών* προσπάθησαν να δείξουν την άλλη πλευρά του Ευαγγελίου που είναι η προστασία των αδυνάτων (στην Αμερική) και ο ελεύθερος διάλογος με τις ντόπιες θρησκείες και παραδόσεις (στην Ιαπωνία και την Κίνα) παρουσιάσθηκε μια αντίθεση μέσα στην ίδια τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία που κρατάει μέχρι σήμερα. Από τους τόσο αμφιλεγόμενους στην Ευρώπη Ιησουϊτες οι Φραγκίσκος Ξαβιέ (1506-1552) και Ματτέο Ρίτσι (1552-1610) έκαναν σημαντικά ανοίγματα και μεταφράσεις του Ευαγγελίου στα ιαπωνικά και τα κινέζικα.

Στη Λατινική Αμερική το Ευαγγέλιο ενέπνευσε και αντιαποικιακούς αγώνες ενάντια στους Ισπανούς και στη σύμμαχή τους εκκλησιαστική ιεραρχία. Μέχρι σήμερα η ερμηνεία του Ευαγγελίου ως απευθυνόμενου όχι απλά στους οικονομικά φτωχούς, αλλά στους αδυνάτους κάθε μορφής, απετέλεσε μια ιδιαίτερη σχολή σκέψης, τη λεγόμενη «θεολογία της απελευθέρωσης».

Κείμενα-Εικόνες-Δραστηριότητες

Στην Ανατολή

Κείμενο Αγιορειτικού Τόμου

Ο άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης (930-1000, μνήμη 5 Ιουλίου), κτήτωρ της Ι.Μ. Μεγίστης Λαύρας (963). Ο πρώτος που οργάνωσε τον κοινοβιακό μοναχισμό στο Άγιο Όρος και θεωρείται ο ιδρυτής της Αθωνικής Πολιτείας.

Αυτά που μέχρι τώρα είναι γενικά παραδεκτά και απ' όλους κοινά αναγνωρισμένα και φανερά κηρυσσόμενα δόγματα ήταν για το Μωσαϊκό νόμο μυστήρια, που προβλέπονταν εν Πνεύματι μόνο από τους προφήτες. Έτσι και τα υπεσχημένα στους αγίους αγαθά του μελλοντικού αιώνα είναι μυστήρια της ευαγγελικής πολιτείας που δίνονται σε και προορώνται από τους αξιωμένους διά του πνεύματος να βλέπουν – και μάλιστα κι απ' αυτούς περιορισμένα, ως είδος αρραβώνα.

Αλλά όπως κάποιοι από τους τότε Ιουδαίους, που δεν άκουγε με ευλάβεια τους προφήτες οι οποίοι έλεγαν τον Λόγο και το Πνεύμα του Θεού συναΐδια και προαιώνια, θα έκλινε τ' αφτιά του θεωρώντας ότι ακούει λόγια απαγορευμένα στην ευσεβεία κι αντίθετα στη φρασεολογία που παραδέχονται οι ευσεβείς δηλαδή τη φράση «ο Κύριος είναι ο Θεός σου, ο Κύριος είναι ένας», έτσι και τώρα πιθανόν να πάθει όποιος δεν ακούει με ευλάβεια τα μυστήρια του Πνεύματος που γνωρίζονται μόνο από τους καθαρμένους για την αρετή.

Ωστόσο, όπως πάλι η έκβαση εκείνων των προφητειών [στην ΠΔ] έδειξε ότι αυτά που ήταν τότε μυστήρια τελικά ήταν σύμφωνα με τα φανερά και πιστεύουμε τώρα σε Πατέρα, Υιό και άγιο Πνεύμα, θεότητα τριουπόστατη, μια φύση απλή, ασύνθετη, άκτιστη, αόρατη, απερινόητη, έτσι και τα μυστήρια του μέλλο-

ντος αιώνας που θα αποκαλυφθεί στον κατάλληλο καιρό του, με την άφραστη φανέρωση του σε τρεις τέλειες υποστάσεις ενός Θεού, θα φανούν σε όλους σύμφωνα με τα μέχρι τώρα φανερά. Πρέπει να έχουμε όμως και τούτο στο νου μας, ότι δηλαδή αν και φανερώθηκε το τριουπόστατο της θεότητας στα πέρατα της γης, λίγο πιο ύστερα, χωρίς βεβαίως να θίγει καθόλου τον όρο της μοναρχίας [του Θεού], όμως οι προφήτες εκείνοι το ήξεραν με ακρίβεια και προτού εκπληρωθεί το πράγμα και γινόταν παραδεκτό από όσους πείθονταν σ' αυτούς. Με τον ίδιο, λοιπόν, τρόπο δεν αγνοούμε την ταύτιση της ομολογίας τόσο των ανοικτά κηρυττομένων όσο και των προορωμένων στους εν Πνεύματι αξίους. Απ' αυτούς άλλοι είναι μυημένοι με προσωπική εμπειρία, όσοι για χάρη της ευαγγελικής ζωής εγκατέλειψαν την ιδιοκτησία των χρημάτων και τη δόξα των ανθρώπων και τις ακάθαρτες ηδονές των σωμάτων, κι όχι μόνο αυτό αλλά βεβαίως κι αυτή την παραίτηση με την υποταγή στους πιο προχωρημένους στην κατά Χριστόν ωρίμαση (γιατί ασχολούμενοι ήσυχια και αμέριμνα με τον εαυτό τους και τον Θεό ξεπέρασαν τον εαυτό τους με ειλικρινή προσευχή και έφθασαν μέχρι τον Θεό λόγω της μυστικής ένωσης με Αυτόν πέρα από τον νου κι έτσι μυήθηκαν στα πέρα από τον νου. Άλλοι πάλι [μυήθηκαν] με τον σεβασμό, την πίστη και τη στοργή προς τους άνδρες εκείνους [τους ασκητές]».

Σημείωση: Ο Αγιορειτικός Τόμος είναι μια διακήρυξη υπογεγραμμένη από 20 ηγούμενους και μοναχούς του Αγίου Όρους και τον επίσκοπο Ιερισσού στο τέλος. Συντάχθηκε από τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά το 1340. Αποτελεί μια δυ-ναμική συλλογική έκφραση των βασικών θέσεων του Ησυχασμού απέναντι στις επιθέσεις του Βαρλαάμ Καλαβρού για αίρεση και καινοτομίες στην πίστη.

Δραματοποίηση με βάση το κείμενο: Φανταστείτε ότι έχετε την ευθύνη της σύνταξης του τόμου. Συνεννοηθείτε με τα άλλα μέλη της ομάδας σας, «συνασκητές» και «θεολόγους ησυχαστές». Τι νομίζετε ότι πρέπει να περιλαμβάνει ο Τόμος. Σε ποια θεολογικά ζητήματα πρέπει να απαντά, ποιους αποστομώνει και τι να τεκμηριώνει; Λειτουργήστε ελεύθερα στο πλαίσιο του ρόλου σας.

Περαιτέρω εργασίες για το Άγιο Όρος (προτείνονται και για δημιουργική εργασία): Αναζητήστε έναν χάρτη του Αγίου Όρους και επισημάνετε τις μονές, τις σκήτες και τα κελιά. Αναζητήστε φωτογραφίες κάθε μοναστηριού και δημιουργήστε ένα φωτοκολλάζ πάνω στον χάρτη (ηλεκτρονικά ή σε μεγάλο μέγεθος για την τάξη). Δημιουργήστε στην άκρη του χάρτη υπόμνημα με τον τρόπο διοίκησης του Αγίου Όρους σήμερα, μετά από ιστοξερευνήση.

Ο ρόλος που έπαιζε το Άγιο Όρος εξηγεί και τη θέση του στις νέες απαιτήσεις του 14ου αιώνα:

Η σημασία της ίδρυσης του Αγίου Όρους

Ο Άθως, με την ίδρυση της Λαύρας και, κατά το παράδειγμά της, των άλλων μεγάλων μοναστηριών, γίνεται το πνευματικό κέντρο των Βαλκανίων, ανάλογο με τον Κυμινά και τον Όλυμπο, και αποκτά διεθνή ακτινοβολία. Από τον 10ο αι. βρίσκονται εδώ Ίβηρες (965, 979, 980), Αμαλφίνοι (981) και άλλοι δυτικοί, πιθανότατα εκχριστιανισμένοι Σλάβοι. Από το τέλος του αιώνα ή τις αρχές του 11ου έρχονται σ' επαφή με την αθωνική πολιτεία οι Ρως, κι έπειτα οι Βούλγαροι. Στην αυτοκρατορική αυτή πολιτική ανταποκρίνεται επίσης ο τύπος του κοινοβίου με την ολιγαρχική αυστηρά ιεραρχημένη οργάνωση που επικρατεί στον Άθω ύστερα από την ίδρυση της Λαύρας. Είναι ακόμα εδώ χαρακτηριστικό ότι στη διαμόρφωση και διατύπωση του νέου μοναστικού ιδεώδους έπαιξε πιθανότατα σημαντικό ρόλο το κωνσταντινουπολίτικο μοναστήρι του Στουδίου, που από παλιά βρισκόταν στο κέντρο της θρησκευτικής, πνευματικής αλλά και πολιτικής ζωής της αυτοκρατορίας. [...] Η αυτοκρατορική πολιτική, της οποίας οι στόχοι παραμένουν σταθεροί από τον 9ο ως τα μέσα περίπου του 11ου αι. και στην οποία ο Άθως κατέχει κεντρική θέση, είχε φέρει τα αποτελέσματά της. Στη γενική οικονομική ανάπτυξη που χαρακτηρίζει την περίοδο αυτή, για πρώτη φορά το βαλκανικό τμήμα της αυτοκρατορίας αρχίζει να παίζει σημαντικό ρόλο. Για πρώτη φορά παρατηρείται ένα είδος ισορροπίας ανάμεσα στο ανατολικό και το δυτικό της τμήμα, κάποια ισορροπηση επίσης ανάμεσα στους διαφόρους τομείς της οικονομίας, τον αγροτικό, τον βιοτεχνικό, τον εμπορικό, και στην εξισορροπητική αυτή τάση έχει συμβάλει κατά πολύ η ίδρυση και εξέλιξη των μεγάλων μοναστηριών του Άθω, που είναι μαζί πνευματικά κέντρα και μεγάλες επιχειρήσεις, αγροτικές, βιοτεχνικές, εμπορικές. Η επέκταση στον βαλκανικό χώρο των κέντρων αυτών της πνευματικής ζωής, που αρχίζει τον 9ο αι., συνεχίζεται ως τον 11ο και κορυφώνεται στους μετέπειτα αιώνες. Ας σημειωθεί προς το παρόν ότι ο ελληνισμός είναι στην περιοχή αυτή περισσότερο παρών και η αναγεννώμενη Δύση βρίσκεται στα σύνορά της.

Νίκος Σβορώνος, *Η σημασία της ίδρυσης του Αγίου Όρους για την ανάπτυξη του ελλαδικού χώρου* (Άγιον Όρος: Πανσέληνος, 22008), 57-62 (επιλογή).

Σπύρος Παπαλουκάς, *Αρσανάς του Αγίου Όρους*.

Στην Ευρωπαϊκή Δύση

Από τη λατρευτική πρακτική της Δύσης

Γ' αυτό κάθε πρόσωπο που ακούει το δοξασμένο όνομα του Ιησού, ειδικά στην τέλεση της θείας Λειτουργίας, πρέπει να γονατίζει βαθιά στην καρδιά του και να χτυπά το στήθος σκύβοντας το κεφάλι. Πρέπει να ακούει τη θεία ακολουθία με έντονη παρουσία του νου και πρέπει να προσφέρει ευσεβή προσευχή.

Χειρόγραφο που απεικονίζει ιερέα να μεταφέρει τη θεία κοινωνία σε ασθενή.

Απόσπασμα από του William Pagula, *Oculus sacerdotis* (λειτουργικό εγχειρίδιο του 1320, Αγγλία). Το παράθεμα από R. Lutton, «Love this Name that is IHC»: *Vernacular Prayers, Hymns and Lyrics to the Holy Name of Jesus in Pre-Reformation England* στο E. Salter/H. Wicker (επιμ.), *Vernacularity in England and Wales c. 1300-1550* (Τερνχάουτ: Brepols, 2011), 132, μετάφραση συγγραφέων.

Μη σε ταραίζει τίποτα

Μη σε ταραίζει τίποτα
Μη σε τρομάζει τίποτα
Όλα περνούν
Ο Θεός ποτέ δεν αλλάζει
Η υπομονή
Τα πάντα πραγματώνει
Όποιος έχει τον Θεό
Δεν στερείται τίποτα
Μόνο ο Θεός αρκεί

Τερέζα (αγία Θηρεσία) της Άβιλα (1515-1582)
Μετάφραση από τα ισπανικά: Τάσος Ψάρρης

Η σκοτεινιασμένη νυχτιά της ψυχής

Μια νυχτιά σκοτεινιασμένη
γεμάτη αγάπη και αγωνία
ω εσύ μοίρα ευτυχισμένη!
βγήκα κρυμμένη στις νύχτας τη γωνία
από ένα σπίτι γεμάτο ησυχία.

Μέσα στη χαρούμενη νυχτιά
στα κρυφά, αθέατη ακτίδα
με τα μάτια σφαλιχτά
με μοναδικό φως και πυξίδα
της καρδιάς την πύρινη ελπίδα.

Με οδήγησε με σιγουριά
μεγαλύτερη από της μέρας το φως
σ' εκείνου την αγκαλιά
εκείνου που μου ήταν τόσο γνωστός
σ' έναν τόπο που ήταν κενός.

Άγιος Ιωάννης του Σταυρού (1542-1591)
Μετάφραση από τα ισπανικά: Τάσος Ψάρρης

(Σ.τ.Επιμ.): Το ποίημα (απόσπασμα) είναι το πιο γνωστό και φημισμένο ποίημα του αγίου Ιωάννη του Σταυρού, μια αλληγορία με αναφορά στο Άσμα Ασμάτων.

Ερώτηση: Πώς εκφράζεται στη δυτική τέχνη η ιδέα για «μυστική ένωση με τον Θεό»;

Ο Παγκόσμιος άνθρωπος. Έργο της αγίας Χίλντεγκαρντ της Μπίνγκεν (1078-1179), διδασκάλου της καθολικής Εκκλησίας και θρησκευτικής ηγέτιδος του 12ου αι., προδρόμου μεταγενέστερων εξελίξεων.

Πάπες της Αναγεννήσεως

Νικόλαος Ε΄ (1447-1455) θεμελιώνει τη Βατικανή Βιβλιοθήκη (1451)

Σίξτος Δ΄ (1471-1484), κατασκευάζει την περίφημη Capella Sixtina

Ιννοκέντιος Η΄ (1484-1492) θεμελιώνει το ανάκτορο Belvedere

Αλέξανδρος ΣΤ΄ (**Rodrigo Βοργιάς**, ο πιο διεφθαρμένος 1492-1503) φέρνει περίφημους ζωγράφους στο παπικό ανάκτορο, εγκρίνει ίδρυση Πανεπιστημίων σε Σκωτία και Ισπανία

Λέων Ι΄ (1513-1521) χρηματοδοτεί τη νέα Βασιλική του Αγίου Πέτρου με έσοδα από συγχωροχάρτια (λυσίποινα).*

Πιέτρο Περούτζινο, *Καπέλα Σιξτίνα*

Θετικό-Αρνητικό. Τι γνώμη έχετε; Ανήκετε στους υπερασπιστές ή στους επικριτές και υπερασπιστές της πολιτικής του παπικού θρόνου από την περίοδο της Αβινιόν έως την Αναγέννηση (διαφθορά, πλουτομανία από τη μια, αλλά και πολιτιστική ανύψωση από την άλλη);

Στον Νέο Κόσμο

Σαν ήρθαν οι Ισπανοί

Οι Ισπανοί ήρθαν στο νησί Σαν Ζουάν και στη Ζαμάικα –που ήταν φυτείες με οπωροφόρα δέντρα και κυψέλες– το έτος 1509 με τον ίδιο σκοπό και την ίδια πρόθεση, όπως πήγανε και στο νησί Εσπανιόλ. Έκαναν και ενεργήσανε τις μεγάλες προσβολές και αμαρτήματα που έχω πει και πρόσθεσαν και άλλες αγριότητες πολύ μεγάλες και αξιοσημείωτες. Σκότωσαν, πυρπόλησαν, έψησαν, έριξαν ανθρώπους σε άγρια σκυλιά. Έπειτα καταπίεσαν, βασάνισαν και ταπεινώσαν τους επιζώντες, στα ορυχεία και σε άλλες εργασίες, μέχρι την εξάντληση και τον αφανισμό όλων αυτών των δυστυχισμένων αθώων. Σ' αυτά τα δυο νησιά υπήρχαν περισσότερες από διακόσιες χιλιάδες ψυχές, μάλλον νομίζω ένα εκατομμύριο, και σήμερα δεν έχουν απομείνει παρά διακόσια άτομα στο καθένα. Όλοι χάθηκαν χωρίς πίστη και χωρίς μετάληψη.

[...] Οι χριστιανοί πήραν από τους Ινδιάνους όλο το καλαμπόκι που είχαν για να τραφούν αυτοί και τα παιδιά τους. Κι έτσι, πέθαναν περισσότεροι από είκοσι ως τριάντα χιλιάδες Ινδιάνοι. [...] Κάθε χριστιανός είχε τα χωράφια του και ζούσε από τη φτωχή τροφή των Ινδιάνων. Οι χριστιανοί πήραν από τους Ινδιάνους τη γη που τους ανήκε, τα κτήματα που τους ζούσαν. Μ' αυτόν τον τρόπο οι Ισπανοί είχαν στη διάθεσή τους όλους τους Ινδιάνους, άντρες, γέρους, γυναίκες και παιδιά, και τους ανάγκαζαν να τους υπηρετούν νύχτα και μέρα, χωρίς διακοπή. Ακόμα και τα παιδιά. [...] Εξάντλησαν και καταπίεσαν κόσμο και κόσμο σ' αυτήν την επαρχία και αυτοί ήταν η αιτία για τόσους που πέθαναν πρόωρα. Τους έβαζαν να μεταφέρουν σανίδες και ξύλα ως το λιμάνι, σε μήκος τριάντα λεύγες, για να κατασκευαστούν πλοία. Τους έστελναν να ψάξουν για μέλι και κηρί στα δάση, και τους κατάτρωγαν τ' αγρίμια. Έγκυες γυναίκες, όπως και λεχώνες, τις φόρτωναν, σαν να ήταν κτήνη. Και το εξακολουθούν ακόμα.

Βαρθολομαίος ντε λας Κάζας, *Η καταστροφή των Ινδιάνων*,
μτφρ. Πηνελόπη Μαξίμου (Αθήνα: Στοχαστής, 1999).

Ο Βαρθολομαίος ντε λας Κάζας ανήκει σε μια παράδοση Ρωμαιοκαθολικών μοναχών από διάφορα τάγματα που προσπαθούσαν να υπερασπισθούν τους ιθαγενείς από τους κατακτητές και τους δουλεμπόρους οργανώνοντας τους σε φυλασσόμενες αυτόνομες περιοχές στη Λατινική Αμερική. Μια τέτοια προσπάθεια δραματοποιεί και η ταινία «The Mission» (του Roland Joffé το 1986). **Τοποθετηθείτε απέναντι στο κείμενο.**

Δημιουργία στο σπίτι: Κατασκευάστε έναν εννοιολογικό χάρτη σε αντιστοίχιση με τις μείζονες ιστορικές εξελίξεις.

10. Μεταρρύθμιση και οι πολύπλευρες συνέπειές της

Ferdinand Pauwels, Η θυροκόλληση των 95 θέσεων του Λουθήρου στον Καθεδρικό Ναό της Βιτενβέργης το 1517. (Έργο του 1872).

Καθώς οι πάπες του 15ου αιώνα ανταγωνίζονταν τους αναγεννησιακούς πρίγκιπες, η κριτική εναντίον τους, που είχε ξεκινήσει ενωρίτερα, αποκορυφώθηκε κυρίως στη βορειότερη Ευρώπη, στρεφόμενη όχι μόνο κατά της παπικής εξουσίας, αλλά γενικότερα εναντίον της δυνατότητας του κλήρου, των αγίων ή της Παναγίας να μεσολαβούν στη σωτηρία, εναντίον της μαγικής αντίληψης περί μυστηρίων, της λατινικής γλώσσας, κλπ. Αυτά τα διατύπωσαν πρόσωπα σε διάφορες περιοχές μετά τις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα, χωρίς να είναι σε συνεννόηση ή καν σε απόλυτη συμφωνία μεταξύ τους. Επικράτησε, όμως, να θεωρείται από κοινού ως κίνηση της Μεταρρύθμισης.

10.1. Λούθηρος, Ζβίγγλιος, Καλβίνος: οι ιδέες τους και οι αντιδράσεις

Ο γερμανός αυγουστινιανός* μοναχός Μαρτίνος Λούθηρος (1483-1546) προβληματίστηκε για το πώς ο ίδιος ο Χριστός δικαιώνει και σώζει τον άνθρωπο. Θεώρησε ότι η δικαίωση συμβαίνει μόνο επειδή ο άνθρωπος πιστεύει σ' Εκείνον, κι όχι γιατί του μετρά και του καταλογίζει αρκετά καλά έργα, όπως έλεγε η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Όταν κάποιος δομηνικανός* μοναχός περιόδευσε στη Γερμανία για να πουλήσει συγχωροχάρτια (λυσίποινα),* ο Λούθηρος τοιχοκόλλησε ένα κείμενο 95 θέσεων στο ναό των Αγίων Πάντων στην πόλη Βίτενμπεργκ, τη μέρα της

πανηγύρεως (30 Οκτωβρίου 1517). Αυτή θεωρείται συμβολικά η αρχή της Μεταρρύθμισης. Το κείμενο βρήκε απροσδόκητα μεγάλη αποδοχή. Στην αρχή ο πάπας απαξίωσε να ασχοληθεί, τελικά καταδίκασε τον Λούθηρο το 1521. Όμως, τόσο η υποστήριξη συγκεκριμένων ηγεμόνων της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, όσο και η πρόσφατη τότε εφεύρεση της τυπογραφίας διέδωσαν το έργο του Λούθηρου πολύ περισσότερο από κείμενα παλαιότερων μεταρρυθμιστών. Λουθηρανικές (με χρησιμοποιούμενο και τον όρο «Ευαγγελικές») κοινότητες, κυριάρχησαν εκτός από τη Γερμανία και στη Βόρεια Ευρώπη. Ο Λούθηρος επέμεινε ότι μόνο η Αγία Γραφή είναι πηγή της πίστης και όχι η παράδοση της Εκκλησίας. Εκπόνθησε τη σημαντικότερη μετάφραση της Βίβλου στα ομιλούμενα γερμανικά. Συνομήλικος του Λουθήρου με φιλογολική κυρίως παιδεία, αλλά ριζοσπαστικότερος, με διάθεση να συγκρουσθεί και με βία κατά της παπικής απολυταρχίας στην Ελβετία ήταν ο Ούλριχ Ζβίγγλιος (1484-1531), που δίδασκε την ατομική προσέγγιση στην Αγία Γραφή, τον συμβολικό χαρακτήρα της θείας Ευχαριστίας και τη σημασία που είχε η αόρατη Εκκλησία των εκλεκτών. Ο Ζβίγγλιος εισήγαγε τη Μεταρρύθμιση στη Ζυρίχη το 1523.

Λίγο μεταγενέστερος ήταν και ο Γάλλος Ιωάννης Καλβίνος (1509-1564) που, μετά τις σπουδές του, πήγε στη Γενεύη και οργάνωσε την πόλη από το 1541 με βάση τις θεολογικές του ιδέες, στη λογική επιστροφής στην αρχέγονη χριστιανική κοινότητα. Η Αποκάλυψη του Θεού που θεμελιώνει τη γνώση Του από τον άνθρωπο, δεν μπορεί κατά τον Καλβίνο να προέρχεται από διδασκαλίες ανθρώπων που έχουν διαμορφωθεί με την παράδοση, ή τη ρωμαϊκή και επισκοπική γενικότερα εξουσία. Ο Καλβίνος απέρριψε την ύπαρξη επισκόπων και αποστολικής διαδοχής ως μεταγενέστερες εφευρέσεις. Οργάνωσε έτσι τις τοπικές κοινότητες με εκλεγμένους αξιωματούχους (πρεσβυτέρους) με ποιμαντική, διδακτική, ιερατική και κοινωνική λειτουργία. Πίστευε ότι το Βάπτισμα και η θεία Ευχαριστία οδηγούν στη σωτηρία με συμβολικά στοιχεία (όπως το ψωμί και το κρασί) που μεταδίδουν όμως τη χάρη, ενεργοποιούμενα με το κήρυγμα, τη μελέτη της Αγίας Γραφής και την (αυστηρή) χριστιανική ζωή, καθώς υπενθυμίζουν το έργο του Ιησού Χριστού. Πίστευε στον «απόλυτο προορισμό», δηλαδή ότι ο Θεός μόνον γνωρίζει ποιους έχει προορίσει για να σωθούν, αλλά όλοι απλά πρέπει να υπακούν στον Νόμο Του. Σ' αυτό, όπως και στο θέμα των επισκόπων και της συμβολικότητας της Θείας Ευχαριστίας, διέφερε αποφασιστικά από τον Λούθηρο, ήταν πιο κοντά στον Ζβίγγλιο, αλλά δεν είχε τη ριζοσπαστικότητα εκείνου. Οι Καλβινιστές («Πρεσβυτεριανοί» ή, αλλιώς, «Μεταρρυθμισμένοι») εξαπλώθηκαν κυρίως στην Κεντρική Ευρώπη (Ελβετία, Γερμανία, Τσεχία, Ολλανδία), στη Γαλλία (γνωστοί ως Ουγενότοι), απ' όπου διώχθηκαν σκληρά, και στη Σκωτία. Σύντομα οι κινήσεις αυτές συνέταξαν κείμενα πίστεως που χρησίμευαν ως μέσο ορατής ενότητας μεταξύ τους. Τέτοια συμβολικά κείμενα είχαν οι Λουθηρανοί την Αυγουσταία Ομολογία και ορισμένα άλλα, οι Καλβινιστές την Κατήχηση της Χαϊδελβέργης.

Η πορεία της καθολικής λίγκας κατά των Ουγενότων στο Παρίσι το 1590 (8ος Ανωνύμου καλλιτέχνη του 16ου αι., Musée Carnavalet, Παρίσι).

10. 2. Μεταρρύθμιση στην Αγγλία

Στην Αγγλία ο βασιλιάς της Ερρίκος Η΄ Τυδώρ (1509-1547), μολονότι είχε τοποθετηθεί εναντίον του Λουθηρανισμού, αποκέρυξε την εξουσία του πάπα επειδή δεν του έδινε διαζύγιο. Ανακήρυξε λοιπόν τον εαυτό του κεφαλή της Εκκλησίας στην Αγγλία (1534). Ακολούθησε η δημιουργία συμβολικών κειμένων, όπως το Κοινό Ευχολόγιο και τα λεγόμενα 39 Άρθρα, που εμφάνιζαν τη Μεταρρύθμιση στην Αγγλία ως κάτι ιδιαίτερο, γι' αυτό ονομάστηκε Αγγλικανισμός. Διατηρούσε τελετουργικά στοιχεία από τον Ρωμαιοκαθολικισμό, αλλά σε θέματα σωτηρίας είχε περισσότερο καλβινιστικά χαρακτηριστικά. Η βασίλισσα Ελισάβετ Α΄ υποστήριξε τη Μεταρρύθμιση, αλλά οι προσπάθειες των βασιλέων Ιακώβου Α΄ και Καρόλου Α΄ Στούαρτ να ευνοήσουν τον Ρωμαιοκαθολικισμό τις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα οδήγησε σε εμφύλιο πόλεμο (επανάσταση των Πουριτανών, οπαδών δηλαδή της ακραίας αστηρότητας του Πρεσβυτεριανισμού το 1642). Σ' αυτές τις συνθήκες εκτελέστηκε ο βασιλιάς Κάρολος το 1649 και επικράτησε δικτατορία έως το 1660.

Jennie Augusta Brownscombe (1914), Η πρώτη γιορτή των Ευχαριστιών από πουριτανούς θρησκευτικούς μετανάστες στο Πλύμουθ της Νέας Αγγλίας, το 1621. Περί τους 20.000 ανθρώπους χρειάστηκε να μεταναστεύσουν στην Αμερική λόγω θρησκευτικών διώξεων στην Αγγλία.

Από το 1620 Αγγλικοί και Πουριτανοί μεταναστεύουν στην Αμερική, όπου συνεχίζουν τις διαμάχες ανάμεσά τους. Η σύγκρουση αλλά και οι προσπάθειες για συμβιβασμό διαμόρφωσαν την ιδιαιτερότητα του χριστιανισμού του αγγλοσαξωνικού κόσμου: Μέσα από θεσμούς ατομικής αντιπροσωπευτικότητας, όπως το Κοινοβούλιο, καταλήγει να βλέπει την αντανάκλαση της αυθεντίας του Θεού μέσα στο κράτος – αλλά όχι μέσω συ-

γκεκριμένων κοινοτήτων, Εκκλησιών ή παραδόσεων. Με όλα τα παραπάνω, η ενότητα της Εκκλησίας, και άρα και η σωτηρία μέσα από την ένταξη σ' αυτήν, αντικαθίστανται από την ατομική προσέγγιση στην Αποκάλυψη του Θεού και στο έργο Του. Οι εξελίξεις αυτές οδηγούν στη νεωτερικότητα* μαζί με τις μεγάλες επιστημονικές ανακαλύψεις, όπως το ηλιοκεντρικό σύμπαν και ο νόμος της βαρύτητας (Κοπέρνικος, Νεύτωνας κ.ά.)

Πλήθος κινήσεων φτωχών αγροτών και ξεπεσμένων ευγενών βρήκαν την ευκαιρία στη Γερμανία, ήδη από τις πρώτες στιγμές της Μεταρρύθμισης, να διεκδικήσουν με τη βία την εκκλησιαστική περιουσία, με αποτέλεσμα να τους πολεμήσουν οι ευγενείς και να τους αποκηρύξει τελικώς και ο Λούθηρος. Είναι ο λεγόμενος πόλεμος των Χωρικών του 1525 με χιλιάδες θύματα. Σ' αυτό το κλίμα επανέρχονται οι φόβοι για επικείμενο τέλος του κόσμου, και η προέλαση των Οθωμανών θεωρείται μέχρι τη Γερμανία πρόδρομος του Αντιχρίστου.

10.3. Πόλεμοι και διώξεις.

Πολλές κινήσεις που ζητούν συνειδητή χριστιανική ζωή και επανάληψη του Βαπτίσματος (Βαπτιστές, Αναβαπτιστές, Μενονίτες), ή φώτιση από το Άγιο Πνεύμα και απλή, έμπρακτη

χριστιανική αγάπη χωρίς πολλή θεολογία (πιετισμός*) και αρκετές άλλες, διώκονται. Άλλοτε όμως και οι ίδιες εξεγείρονται και ασκούν με τη σειρά τους βία σε πολλές περιπτώσεις. Τελικά μεταναστεύουν στην Αμερική για να συνυπάρξουν σ' ένα νέο μοντέλο σχέσεων χριστιανισμού και κρατικής εξουσίας: τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Τον 18ο αι. μεγάλη διάδοση είχε η κίνηση μικρών κύκλων πιστών που μελετούν την ηθική συμπεριφορά τους με βάση την Αγία Γραφή και κείμενα χριστιανικής πνευματικότητας υπό τον John Wesley (1703-1791) στην Αγγλία. Ονομάστηκαν Μεθοδιστές και είχαν μεγάλη διάδοση στην Αμερική.

Όλες αυτές οι κινήσεις θα ξεκινήσουν τον 19ο αιώνα διομολογιακή* συνεννόηση για την ιεραποστολή, σ' ένα ενθουσιαστικό κλίμα νέων προσδοκιών για το τέλος του κόσμου. Η διαδικασία κορυφώνεται στο ιεραποστολικό συνέδριο του Εδιμβούργου το 1910, αλλά έχει και συνέχεια, ιδίως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτές οι προσπάθειες θα θέσουν τα θεμέλια μιας αμοιβαίας συνεννόησης και συνεργασίας. Μετά τον Β' Παγκόσμιο και με αντιπολεμικά αισθήματα να κυριαρχούν ιδρύεται το 1948 το Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών.

Γενική άποψη του Α' Παγκόσμιου Ιεραποστολικού Συνεδρίου στο Εδιμβούργο της Σκωτίας (1910).

10.4. Αντιδράσεις του Ρωμαιοκαθολικισμού, στάση των Ορθοδόξων

Ο Ρωμαιοκαθολικισμός αντέδρασε με μια σειρά κινήσεων αυτοκάθαρσης, όπως με μεγάλη Σύνοδο στο Τριδέντο (1545-1563 με διαλείμματα) όπου με τη βοήθεια της σχολαστικής* σκέψης συστηματοποίησε τη διδασκαλία του, αναδιοργανώθηκε διοικητικά για μεγαλύτερο έλεγχο στο κήρυγμα και την ιεραποστολή, και δημιούργησε εκπαιδευτικούς θεσμούς. Αυτό και πάλι περισσότερο έπληξε την Ορθόδοξη Εκκλησία από την οποία απαιτήθηκε η πλήρης εφαρμογή των αποφάσεων της Φεράρας-Φλωρεντίας, ιδίως σε περιοχές που οι Ορθόδοξοι ήταν μειονότητα σε καθολικές μοναρχίες, όπως την Πολωνολιθουανική Ομοσπονδία. Τον 16ο και 17ο αι. Ρωμαιοκαθολικοί και Διαμαρτυρόμενοι συγκρούστηκαν χωρίς έλεος (π.χ. σφαγή Νύχτας του Αγίου Βαρθολομαίου, στις 24 Αυγούστου 1572 στη Γαλλία).

Στο μεταξύ οι Ορθόδοξοι προσεγγίσθηκαν από την πρώτη στιγμή από Λουθηρανούς θεολόγους της Τυβίγγης, ώστε ο Λουθηρανισμός να αποκτήσει διαπιστευτήρια γνησιότητας από την αρχαία παράδοση της Ανατολής. Όμως, οι συναντήσεις και η αλληλογραφία τελικά απογοήτευσαν τους Ορθόδοξους, που αδυνατούσαν να παρακολουθήσουν τις απαντήσεις της Μεταρρύθμισης σε ερωτήματα άγνωστα στην Ανατολή, όπως π.χ. η έννοια της δικαίωσης. Εξάλλου ενοχλούσε η απόρριψη του ρόλου των αγίων, της παράδοσης, της αποστολικής διαδοχής κλπ. καθώς και το ότι οι Λουθηρανοί δεν έδειχναν καμία κατανόηση στα θέματα που απασχολούσαν τους Ορθόδοξους (*filioque*, χρήση αζύμων). Στη συνέχεια οι Ορθόδοξοι ανάλογα με τη συγκυρία σε άλλα θέματα θα συμφωνούν με τους Λουθηρανούς (π.χ. παπικό πρωτείο) και σε άλλα (παράδοση, αποστολική διαδοχή) με τους Ρωμαιοκαθολικούς.

Κείμενα-Εικόνες-Δραστηριότητες

Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιερεμίας Β' (Τρανός, 1536-1595), έργο του 19ου αι.

Στην τελευταία του απάντηση στους Γερμανούς θεολόγους (1581) ο Πατριάρχης Ιερεμίας Β' αντικρούει μερικές ακόμα διδασκαλίες τους και τους παρακαλεί να μην του ξαναγράψουν για διάλογο αλλά μόνο «φιλίας ένεκα»:

Και την επίκληση στους αγίους τη θεωρείτε μάταιη και αρνείστε τις εικόνες τους, τα σεπτά λείψανα και την προσκύνηση λαμβάνοντας αφορμή από την Εβραϊκή πηγή. Και αθετείτε και την εξομολόγηση κι ακόμα τον ισάγγελο μοναστικό τρόπο ζωής. Κι εμείς σας λέμε γι' αυτά ότι τα θεία κείμενα δεν τα ερμήνευσαν τέτοιοι θεολόγοι σαν κι εσάς· ούτε ο θείος Χρυσόστομος ή άλλος από τους μακάριους και αληθινούς εκείνους θεολόγους παρασύρθηκαν απλά σαν από κανένα χείμαρρο. Αλλά αυτός ο ίδιος και οι θείοι άνδρες μαζί του γεμάτοι από Πνεύμα Άγιο και επιτελώντας παράδοξα θαύματα, ζωντανοί και πεθαμένοι, ερμήνευσαν όπως ερμήνευσαν και αφού αποδέχθηκαν τέτοιες παραδόσεις ως αναγκαίες και ευσεβείς τις μετέφεραν διαδοχικά μέχρι σ' εμάς. Και μερικά απ' αυτά τα φυλάει και η Πρεσβυτέρα Ρώμη και τα παραδέχεται μαζί μ' εμάς. Από πού λοιπόν

εσείς, σκεφτήκατε καλύτερα κι απ' την παλιά κι από τη νέα Ρώμη κι αφήσατε αυτά που λένε οι αληθινοί θεολόγοι και νομίζετε τα δικά σας για προτιμότερα;

Επιστολή Ιερεμία, Acta et scripta theologorum Wirtembergensium..., Βιττεμβέργη 1584, 368-369, μτφρ. συγγραφέων.

Ερώτηση: Που εστιάζει ο πατριάρχης Ιερεμίας ο Β' την τελευταία απάντησή του προς τους Λουθηρανούς θεολόγους;

Αριστερά:
Μαρτίνος Λούθηρος.
Έργο του Λούκας Κράναχ του πρεσβυτέρου (1529).

Δεξιά:
Ουλρίκος Ζβίγγλιος (1484-1531). Έργο του Χανς Άσπερ (1531).

Χιλιαστικές αντιλήψεις (αντιλήψεις ότι έρχεται η βασιλεία του Θεού πάνω στη γη) σε ηπειρωτική Ευρώπη, Αγγλία και Αμερική τον 17ο αι.

Ο ίδιος ο Λούθηρος και ο Ζβίγγλιος, αν και πίστευαν ότι ζούσαν στους έσχατους καιρούς και έβλεπαν τον Αντίχριστο στο πρόσωπο του πάπα, απέρριπταν τις χιλιαστικές αντιλήψεις για έναν κυριολεκτικό παράδεισο πάνω στη γη. Όμως, ανάμεσα σ' αυτούς που έδιναν πιο ριζοσπαστικό χαρακτήρα στη Μεταρρύθμιση ο Χιλιασμός ήταν βαθιά ριζωμένος. Αναβαπτιστές σαν τον Μέννο Σίμονς [1496-1561], που έχει ακόμα οπαδούς σε ΗΠΑ και Αγγλία [σ. τους λεγόμενους Μεννονίτες], ενθάρρυναν τους πιστούς να περιμένουν ειρηνικά την επιστροφή του Χριστού. Άλλοι, ωστόσο, όπως ο Τόμας Μίντσερ ήταν λιγότερο υπομονετικοί και πιο μαχητικοί καλώντας άντρες και γυναίκες να γκρεμίσουν τους αθέους και να επιταχύνουν τον ερχομό της τελικής ημέρας. [...] Στην Αγγλία την εποχή της Ελισάβετ Α' με τη συντριβή της ισπανικής αρμάδας το 1588 είχε διαδοθεί η πίστη ότι η Αγγλία μπορεί να είναι το εκλεκτό έθνος του Θεού. Όμως, το γεγονός ότι ο Ιάκωβος Α' και ο Κάρολος Α' απέτυχαν να αγκαλιάσουν πλήρως τον Προτεσταντισμό μαζί με τις βαθιές κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που πέρασε το έθνος υπό τον Ιάκωβο οδήγησε πολλούς Πουριτανούς να πιστέψουν ότι η κρίση του Θεού καταπάνω τους δεν θα αργήσει. Επίσης, υπήρχε και μια δόση χιλιασμού στην αποστολή των λεγόμενων Προσκυνητών Πατέρων το 1620 να ιδρύσουν μια νέα κοινωνία στην άλλη μεριά του Ατλαντικού καθώς το κήρυγμα του Ευαγγελίου σε όλα τα έθνη θεωρούνταν από την Αγία Γραφή προϋπόθεση για τον ερχομό του Χριστού.

A. Bradstock, «Millenarianism in the Reformation and English Revolution», στο St. Hunt (επιμ.), *Christian Millenarianism* (Λονδίνο: Hurst and Company 2001), 80-81, 84 (μετάφραση συγγραφέων).

Ερωτήσεις:

- 1) Πώς μεταφράζονταν οι χιλιαστικές αντιλήψεις των μεταρρυθμιστών σε στάση ζωής; Τι τάσεις διακρίνονται;
- 2) Ποια εικόνα στο κείμενο του κεφαλαίου αναφέρεται στην αποστολή των λεγόμενων Προσκυνητών Πατέρων;
- 3) Παρατηρήστε και την παρακάτω εικόνα. Πώς συνδέεται με τα γεγονότα της περιόδου στην Αγγλία;

Αριστερά: Επιχρωματισμένη ηλεκτρονικά λεπτομέρεια χαρακτηριστικού που αναπαριστά το κρέμασμα «μαγισσών» στον λόφο του Πεντλ (Pendle) το 1612, μετά από «δίκη». Είναι εντυπωσιακό ότι το κυνήγι μαγισσών συνδέεται στην κοινή συνείδηση με τον Μεσαίωνα, αλλά βρήκε την κορύφωσή του στην Αγγλία του 17ου αι. καθώς και στον Νέο Κόσμο, όπου μεταφέρθηκαν κάποιες πρακτικές του παλαιού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν ο κατατρεγμός και η εξόντωση των Ινδιάνων της Βορείου Αμερικής, όπως υποδηλώνει ήδη η δεύτερη εικόνα με την άφιξη των προσκυνητών στο Plymouth Rock το 1620. Λιθογραφία των Currier & Ives.

Αριστερά: Ιωάννης Καλβίνος. Έργο ανωνύμου περί το 1550.

Μέση: Έρασμος του Ρόττερταμ. Έργο του Χανς Χόλμπαϊν του νεωτέρου (1523). Κατεξοχήν εκπρόσωπος του ουμανιστικού (ανθρωπιστικού) κινήματος και ένα από τα μεγαλύτερα πνεύματα της εποχής του, συμπορεύθηκε με τον Λούθηρο αρχικά, αλλά διαφοροποιήθηκε ήδη από το 1525, διαφοροποιούμενος στο ζήτημα της ελευθερίας της βουλήσεως.

Δεξιά: Φίλιππος Μελάγχθων (1497-1560). Έργο του Λούκας Κράναχ του πρεσβυτέρου (1529). (Συνιστά δίπτυχο με την προσωπογραφία του Λουθήρου που λεπτομέρειά της εικονίζεται στην προηγούμενη σελίδα). Λόγιος και ελληνιστής, φίλος του Λουθήρου ήταν ο κατεξοχήν συγγραφέας των επιστολών προς το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως από πλευράς Λουθηρανικής και συντάκτης της Αυγουσταίας Ομολογίας.

Ερώτηση: Το γεγονός ότι όλα τα πορτρέτα των πρωταγωνιστών της Μεταρρύθμισης είναι περίπου σύγχρονά τους, τι λέει για την απήχυσή τους στην εποχή τους;

Ιδιαίτερες θέσεις του Καλβίνου

Κατά τον Καλβίνο η Αγία Γραφή είναι η ύψιστη αυθεντία και η μοναδική πηγή της αλήθειας. Η άποψη αυτή διαφέρει από τη διδασκαλία του Λουθήρου γιατί υποστηρίζεται με ριζοσπαστικό τρόπο, αφού τα κείμενα της Αγίας Γραφής θεωρούνται υπαγορεύσεις του Αγίου Πνεύματος. Κατά συνέπεια η Αγία Γραφή δεν είναι μόνο το μέσο διά του οποίου ομιλεί ο Θεός, αλλά αποτελεί και μια συγκεκριμένη και απαρασάλευτη πραγματικότητα για τον έλεγχο κάθε χριστιανικής διδασκαλίας και πράξεως. Επειδή οι αλήθειες σ' αυτήν διατυπώθηκαν με την υπαγόρευση του Αγίου Πνεύματος, δεν μπορεί να γίνει διάκριση Παλαιάς και Καινής Διαθήκης. Γι' αυτό και η ηθική της Παλαιάς Διαθήκης είναι υποχρεωτική. [...] Ενδιαφέρουσα είναι επίσης και η διδασκαλία του Καλβίνου για τον διπλό απόλυτο προορισμό. Ο Θεός προόρισε και προέβλεψε και την πτώση του Αδάμ. Ενεργεί και το καλό και το κακό, αλλά δεν είναι αίτιος του κακού, γιατί βρίσκεται πέρα από κάθε αιτιότητα και από κάθε φυσικό νόμο. Η σταυρική θυσία του Χριστού έγινε μόνο για τους προορισμένους εκλεκτούς της βασιλείας Του. Μόνο αυτοί πήραν τα δώρα της χάριτος. Το σύνολο των εκλεκτών και προορισμένων για τη σωτηρία αποτελεί την κοινωνία της αόρατης Εκκλησίας. Σ' αυτή λοιπόν την Εκκλησία που διακρίνεται από την ορατή, ανήκουν μόνο οι εκλεκτοί και μάλιστα όσοι υπήρξαν προορισμένοι για τη σωτηρία από την αρχή του κόσμου

Νίκος Ματσούκας, *Ο Προτεσταντισμός* (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1995), 75 και 76.

Υπογραμμίστε ή κυκλώστε τις λέξεις που θεωρείτε κλειδιά για την κατανόηση του καλβινισμού.
Έντεχνος συλλογισμός

Ηγέτες των Αναβαπτιστών εκτελούνται από οπαδούς του Ζβιγγλίου με πνιγμό στον ποταμό Limmat της Ζυρίχης (Χρονικό Bullinger του Heinrich Thomann, 1605. Κεντρική Βιβλιοθήκη της Ζυρίχης. Φωτογραφικό αντίγραφο από το αρχείο των συγγραφέων).

Παρατηρήστε προσεκτικά τις δύο εικόνες. Τι συμβαίνει εδώ; Ποιος είναι ο θύτης και ποιο το θύμα; Γράψτε 5 λέξεις που σας έρχονται στον νου παρατηρώντας τις εικόνες.

Αναλογιστείτε και όσα μάθατε στο μάθημα για τις θρησκευτικές συγκρούσεις των χρόνων αυτών. Αποτυπώστε τις σκέψεις σας σε μια σύνοψη παραγράφο ή συζητήστε τις στην ομάδα σας.

Δημιουργική δραστηριότητα:
Κατασκευάστε έναν εννοιολογικό χάρτη με ιδέες, πρόσωπα, αντιλήψεις σχετικά με τη Μεταρρύθμιση.

Δημιουργία στο σπίτι

Γράψτε σε δύο στήλες: α) τι οραματίζονταν οι μεταρρυθμιστές και β) πώς τους έβλεπαν οι άλλοι.

Αναβαπτιστές βγάζουν και καταστρέφουν Εσταυρωμένο γιατί κατά τη γνώμη τους είναι ειδωλολατρία. Το δημοτικό Συμβούλιο της Ζυρίχης τους καταδικάζει σε εξορία θεωρώντας την πράξη ακραίο φανατισμό. (Από το ίδιο χρονικό).

Αριστερά:
Η πόρτα των Αγίων Πάντων, του Καθεδρικού ναού της Βιτενβέργης, όπου ο Λούθηρος θυροκόλλησε τις θέσεις του στις 31 Οκτωβρίου του 1517.

Δεξιά:
Γελοιογραφία της εποχής που παρουσιάζει τον Λούθηρο ως τέρας με 7 κεφάλια.

11. Μετά το Βυζάντιο. Χριστιανική παράδοση και νεωτερικότητα

Τάσος (Αναστάσιος Αλεβίζος, 1914-1985). Στο έργο περίφημου χαρακτήρα εικονίζονται σκηνές της αγροτικής ζωής στην ελληνική ύπαιθρο, σε μια τεχνοτροπική συνάντηση της βυζαντινής τέχνης με τον μοντερνισμό.

11.1. Η Εκκλησία στην Οθωμανική αυτοκρατορία

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης στις 29 Μαΐου 1453 δημιούργησε στην Ανατολική Μεσόγειο ένα ενιαίο κράτος των Οθωμανών Τούρκων (ένα νέο Χαλιφάτο) στο οποίο, όμως, όσοι δεν ήταν μουσουλμάνοι έπρεπε να οργανωθούν σε ξεχωριστές κοινότητες ανάλογα με τη θρησκεία τους. Εκεί φορολογούνταν ανεξάρτητα από το εισόδημα με κεφαλικό φόρο, δεν μπορούσαν να καταλάβουν δημόσιες θέσεις ή να φέρουν όπλα ή να ανήκουν στην ανώτερη τάξη των μεγαλογαιοκτημόνων-στρατιωτικών (τιμαριούχων) και γενικότερα υφίσταντο πολλές διακρίσεις. Είχαν όμως δυνατότητα για μια στοιχειώδη εσωτερική οργάνωση, με απονομή δικαίου σε οικογενειακά, κληρονομικά κλπ. θέματα από τις εκκλησιαστικές αρχές (επισκοπές, ενορίες), και με νομική εκπροσώπηση για τα φορολογικά από τις κοινότητες. Τα μοναστήρια θεωρητικά ήταν προστατευμένα, με αναπαλλοτρίωτη την περιουσία τους, και απετέλεσαν κέντρα πνευματικής στήριξης των πιστών.

Σ' αυτό το πλαίσιο η Εκκλησία και ειδικά ο Οικουμενικός Πατριάρχης (με βάση διατάγματα των Σουλτάνων, που όμως δεν τηρούνταν πάντα) είχε τον αποφασιστικό λόγο και έγινε ο πραγματικός στυλοβάτης του Γένους. Με την κατάργηση και της χωριστής εκκλησιαστικής αρχής των Σέρβων το 1766, το Πατριαρχείο έμεινε το μόνο κέντρο διοίκησης και εκπροσώπησης των Ορθοδόξων προς την Υψηλή Πύλη. Ο Πατριάρχης αποτελούσε την κορυφή του συνόλου των πρεσβυγενών* (των παλαιών δηλαδή) Πατριαρχείων, για τα οποία φρόντιζε και τα οποία αντιπροσώπευε στο Σουλτάνο. Σταδιακά αναπτύχθηκαν μόνιμοι μηχανισμοί συνεργασίας του Πατριάρχη με την Πατριαρχική Σύνοδο.

Παράλληλα, οι Τούρκοι Σουλτάνοι φρόντισαν να ευνοήσουν την αντίθεση των Ορθοδόξων στην επεκτατική Δύση. Οι Ορθόδοξοι αποκήρυξαν τη Σύνοδο της Φεράρας/Φλωρεντίας σε Σύνοδο το 1484, ενώ η Δύση έγινε ακόμα πιο επιθετική από τη στιγμή που, για να καταπολεμήσει τη Μεταρρύθμιση, απαίτησε την πλήρη υποταγή των Ορθοδόξων που ζούσαν σε κράτη υπό ρωμαιοκαθολική εξουσία, όπως στην Πολωνολιθουανική Κοινοπολιτεία ή στις λατινοκρατούμενες περιοχές της Ανατολής. Έτσι, πολλοί Πατριάρχες αναγκάζονταν να δίνουν διμέτωπο αγώνα εναντίον και των Ρωμαιοκαθολικών και του Ισλάμ (των Οθωμανών). Σε αυτό το πολε-

μικό κλίμα η παρακολούθηση από τους Ορθόδοξους των εξελίξεων στη Δύση (Μεταρρύθμιση, Αντιμεταρρύθμιση, επαναστάσεις, ανακαλύψεις) ήταν πολύ δύσκολη. Η παιδεία στην Ανατολή είχε χτυπηθεί καθώς οι περισσότεροι μορφωμένοι μαζί με χειρόγραφα είχαν φύγει για τη Δύση ήδη πριν την Άλωση. Πολλοί σπούδαζαν με πολλές δυσκολίες στην Ιταλία (Πάδουα, Ρώμη) και μετέφεραν κάποια νέα από εκεί στην Ανατολή, ενώ ευτυχώς από ενωρίς κατασκευάστηκαν και ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία.

Πολύ γρήγορα το Πατριαρχείο φρόντισε να καλύψει τα κενά στην παιδεία συστήνοντας στις Μητροπόλεις να ιδρύσουν κατά το δυνατόν σχολεία (1593). Πολλές ενορίες και αργότερα κοινότητες και ιδιώτες-ευεργέτες που πλούτισαν, ίδρυσαν τότε στοιχειώδη και πότε ανώτερα, εξοπλισμένα σχολεία, που επέτρεψαν στους υπόδουλους (παρά τις πολλές δυσκολίες που δημιουργούσε η Οθωμανική πολιτική κατά καιρούς) να επανακτήσουν την πολιτιστική τους συνέχεια και ταυτότητα.

11.2. Μεταρρύθμιση και Αντιμεταρρύθμιση στην Ανατολή

Μέχρι τις αρχές του 17ου αιώνα σημαντικοί Πατριάρχες όπως ο Ιερεμίας Β΄ (1572-79, 1580-84, 1587-95) ή ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Μελέτιος Πηγάς (1590-1601) προσπαθούν να οργανώσουν τους Ορθοδόξους κυρίως απέναντι στον προσηλυτισμό* της Ρωμαιοκαθολικής Αντιμεταρρύθμισης. Τότε ανακηρύσσεται και το Πατριαρχείο Μόσχας (από τον Πατριάρχη Ιερεμία το 1589 και με την συναίνεση των υπολοίπων Πατριαρχών σε Συνόδους το 1590 και 1593). Ο ίδιος Ιερεμίας αλληλογραφεί μαζί με συμβούλους του θεολόγους σε τρεις γύρους (1573-1581) συζητήσεων με Γερμανούς θεολόγους από την Τυβίγγη, οι οποίοι προσπαθούν να προσεταιριστούν τους Ορθόδοξους χωρίς αποτέλεσμα.

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα αρχίζει η αργή αποδυνάμωση του Οθωμανικού κράτους. Ο ανεπιός του Μελετίου Πηγά Πατριάρχης Αλεξανδρείας και κατόπιν Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος Α΄ Λούκαρις (1620-1638, με μικρά διαλείμματα έξωσης από τον θρόνο), φοβισμένος από την αδιάστακτη πολιτική της ρωμαιοκαθολικής δυναστείας της Πολωνίας (που επέβαλε την Ένωση στους Ορθοδόξους με τη μορφή της Ουνίας στη Σύνοδο του Μπρεστ το

Λεπτομέρεια από έργο με θέμα την Άλωση του λαϊκότεροπου ζωγράφου Θεόφιλου (1870-1934).

Εικόνα από τον γάμο του Μωάμεθ του κατακτητή. Πρώιμος 15ος αι., χειρόγραφο Gr. 516, fol. 2v, Εθνική Μαρκεζινή Βιβλιοθήκη Βενετίας.

Κύριλλος Λούκαρις. Προσωπογραφία από άγνωστο καλλιτέχνη, Γενεύη 1632.

1596 και που ο Κύριλλος την έζησε προσωπικά), αποφάσισε –μαζί με άλλες πρωτοβουλίες, όπως πρόσκληση του Αριστοτελιστή δασκάλου Θεόφιλου Κορυδαλλέα στην Πατριαρχική Σχολή, ίδρυση του πρώτου τυπογραφείου στην Ανατολή, μετάφραση της Βίβλου στην καθομιλουμένη– να προσεταιρισθεί προτεσταντικές δυνάμεις (Αγγλία και κυρίως Ολλανδία) για να σταματήσει την εισόδου των ρωμαιοκαθολικών στο αδύναμο και διεφθαρμένο Οθωμανικό κράτος. Σ' αυτό το κλίμα εμφανίσθηκε Ομολογία πίστεως με τ' όνομά του με έντονα καλβινιστικά στοιχεία (1629). Παρά τον μαρτυρικό του θάνατο από τους Τούρκους το 1638, με υποκίνηση Γάλλων ρωμαιοκαθολικών, πολλοί στην Ορθόδοξη Εκκλησία φοβήθηκαν μιαν άκριτη στροφή της ορθόδοξης διδασκαλίας στον καλβινισμό και έσπευσαν να καταδικάσουν το συγκεκριμένο κείμενο με νέα κείμενα (Ομολογίες), όπως των Πέτρου Μογίλα και Δοσιθέου Ιεροσολύμων, που επικυρώθηκαν σε συνόδους (Κωνσταντινούπολης-Ιασίου 1642, Ιεροσολύμων 1672).

Έκτοτε και παρά τις μεγάλες δυσκολίες της η ορθόδοξη θεολογία προσπαθεί να λειτουργήσει εκλεκτικά, κρίνοντας πολλές προτεσταντικές ή ρωμαιοκαθολικές θέσεις, χρησιμοποιώντας επιχειρήματα του ενός εναντίον του άλλου με κείμενα, προπαγανδιστικά φυλλάδια ή ιστορικά έργα, που κάθε χριστιανική ομάδα χρησιμοποιεί εναντίον των υπολοίπων. Στην ίδια ατμόσφαιρα ξεσπά και πόλεμος μεταξύ Ορθόδοξων και Ρωμαιοκαθολικών για τη διεκδίκηση της κυριότητας και προστασίας των προσκυνημάτων των Αγίων Τόπων παρά την αδιάκοπη κανονική παρουσία του Ορθοδόξου Πατριαρχείου στην Παλαιστίνη. Αργότερα, στις αρχές του 19ου αιώνα η Ανατολή θα κατακλυσθεί και από τις προσηλυτιστικές προσπάθειες προτεσταντικών «Εταιρειών» ιεραποστόλων. Ταυτόχρονα, και η αντίσταση στο Ισλάμ συνεχίζεται με την ανάδειξη νεομαρτύρων, που πεθαίνουν διακηρύσσοντας την πίστη τους στον Χριστό.

Jean Huber, Δείπνο των φιλοσόφων (1772).

11.3. Χριστιανισμός και Διαφωτισμός

Το ίδιο διάστημα (17ος αιώνας) στην Ευρώπη γίνονται μεγάλες επιστημονικές ανακαλύψεις στις φυσικές επιστήμες (π.χ. ηλιοκεντρικό σύμπαν). Εξάλλου, οι θρησκευτικοί πόλεμοι, που μάλιστα εκφυλίζονται και σε ωμό και βίαιο αγώνα πολιτικής επικράτησης άσχετο από θρησκείες (όπως στον Τριακονταετή Πόλεμο), πείθουν ότι οι θρησκείες

καλλιεργούν τη μυθική σκέψη, μεγαλώνουν τη δεισιδαιμονία και την ανωριμότητα στην κοινωνία και πρέπει από κρατική να γίνουν ατομική υπόθεση. Τα έθιμα και η παράδοση πρέπει να κριθούν από την απροκατάληπτη κριτική σκέψη. Είναι η αρχή του κινήματος του Διαφωτισμού και της νεωτερικής σκέψης που θα επικρατήσει στην Αγγλία, και λίγο αργότερα στις νεοεμφανιζόμενες (1776) ΗΠΑ και στην ηπειρωτική κεντρική και βόρεια Ευρώπη (Γαλλία, Γερμανία, Ελβετία κλπ.). Όλες οι μορφές και ομολογίες του χριστιανισμού στη Δύση βρίσκονται σε άμυνα απέναντι στη νεωτερικότητα.

Στον ορθόδοξο χώρο ο Διαφωτισμός ήρθε είτε από το ίδιο το κράτος αυταρχικά, όπως στη Ρωσία, όπου ο τσάρος Μέγας Πέτρος κατήγγειλε το Πατριαρχείο Μόσχας και το μετέτρεψε σε μια Σύνοδο-υπηρεσία του κρατικού μηχανισμού (1721), είτε από τους εκκλησιαστικούς ηγέτες και στοχαστές που αρχικά πάντρεψαν χριστιανικά αιτήματα ανύψωσης της ηθικής, της παιδείας, του πολιτισμού με το Ευαγγέλιο. Παραδείγματα με μεγάλη σημασία για τα ελληνικά και τα ρωσικά γράμματα είναι ο φυσικός φιλόσοφος και κατόπιν επίσκοπος στη Ρωσία Νικηφόρος Θεοτόκης (1751-1800), ο πολυμαθής Ευγένιος Βούλγαρης (1716-1806) που εισήγαγε στα ελληνικά τον όρο «ανεξιθρησκία» κ.ά. Είναι η αρχή του λεγόμενου Νεοελληνικού Διαφωτισμού στην Ανατολή με ανάλογες μορφές και στους Σέρβους και τους Βουλγάρους. Μετά τη Γαλλική Επανάσταση, όμως, το 1789 και ειδικά την εκτέλεση των βασιλέων το 1793, το Πατριαρχείο αντέδρασε στα αιτήματα πολιτικού φιλελευθερισμού γιατί φοβόταν για το ποιος θα διευθύνει τις τύχες του αφυπνιζόμενου Ελληνισμού και πώς θα αντιδράσει το παρακμάζον αλλά επικίνδυνα αυταρχικό οθωμανικό καθεστώς. Πολλοί κληρικοί, όμως, όλων των βαθμίδων στρατεύθηκαν με λόγους και έμπρακτα σε απελευθερωτικά κινήματα αξιολογώντας ως πρώτιστα Ευαγγελικό χαρακτηριστικό το αίτημα για ελευθερία.

11.4. Από τον οικουμενικό βυζαντινό χριστιανισμό στις εθνικές Εκκλησίες

Η νεωτερική σκέψη επικράτησε τελικά και στην Ανατολή με την αρχή της εθνικής συγκρότησης και αυτοδιάθεσης που έδωσε στον ορθόδοξο χριστιανισμό μια νέα θέση στην κοινωνία, αυτή του παράγοντα εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας, με τίμημα, όμως, τα προβλήματα που θα ανέκυπταν μεταξύ των Ορθοδόξων. Καθώς οι Έλληνες πολεμούν για την ανεξαρτησία τους (1821-1830) και συγκροτούν ένα ανεξάρτητο ελληνικό βασίλειο, διεκδικούν και μια ανεξάρτητη εκκλησιαστική δικαιοδοσία κατά την παλαιά αρχή: «Τα εκκλησιαστικά πράγματα συνηθίζεται να προσαρμόζονται στις πολιτικές συνθήκες». Στην αρχή αυθαίρετα και κατόπιν με ανακήρυξη από το Πατριαρχείο (1850) οι Έλληνες και κατόπιν οι Σέρβοι (1879), οι Βούλγαροι (μονομερώς 1868, επισήμως 1945), οι Ρουμάνοι (1885) και αργότερα οι Πολωνοί (1924), Αλβανοί (1937), Τσέχοι και Σλοβάκοι (1998), Γεωργιανοί (1918, οριστικά 1990) οργανώνονται σε ανεξάρτητες αυτοκέφαλες Εκκλησίες ή νεώτερα Πατριαρχεία μέσα σε εθνικά κράτη που βασίζονται στις αρχές της δημοκρατίας, της ανεξιθρησκίας, της αντιπροσωπευτικότητας, περνώντας όμως πρώτα από το καμίνι των εθνικιστικών συγκρούσεων μεταξύ τους τουλάχιστον μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο – συγκρούσεις που οδήγησαν σε καταδίκη του Εθνοφυλετισμού* από μεγάλη Πατριαρχική Σύνοδο το 1872.

Μετά και από περιπετειώδεις παρεμβάσεις των κρατών στα των διοικήσεων των Εκκλησιών, αυτές σήμερα σε μεγάλο βαθμό αυτοδιοικούνται και στην περίπτωση της Εκκλησίας της Ελλάδος αυτό γίνεται με τον Καταστατικό της Χάρτη, που είναι νόμος του Κράτους από το 1977 (με κάποιες μεταγενέστερες τροποποιήσεις).

Κείμενα-Εικόνες-Δραστηριότητες

Κείμενο συμβολαίου ανάθεσης διδασκαλίας από αδελφότητα στο Λβοβ (Λβιβ) Πολωνολιθουανίας (σήμερα Ουκρανίας) στον Έλληνα επίσκοπο Αρσένιο Ελασσόνας (+1625) να διδάξει στο σχολείο που ίδρυσε η αδελφότητα. Ο ίδιος συνομολογεί:

Έργο του Κώστα Γραμματόπουλου, για παλιό σχολικό βιβλίο.

Να διδάξει τα παιδιά τους πρώτον την άνω φιλοσοφία, τον φόβο του Θεού, όπως είπε ο Χριστός «Ζητείτε πρώτον την βασιλείαν του Θεού και ταύτα πάντα προστεθήσεται υμίν». Δεύτερον την πρέπουσα αγάπη και ευλάβεια προς τους γονείς τους και όλους τους μεγαλύτερους και αδελφούς κατά το Ευαγγέλιο του Χριστού. Τρίτον τη μελέτη των ελληνικών γραμμάτων και της διαλέκτου. Γι' αυτό εντελλόμαστε προς τους γονείς των παιδιών να έχουν προθυμία στο Διδασκαλείο, ώστε πρόθυμα να στέλνουν τα παιδιά τους στο Διδασκαλείο κάθε μέρα χωρίς να λοξοδρομούν και να μην περνούν τον καιρό τους μέχρι το βράδυ με ραθυμία και αμέλεια...

Ιω. Αναστασίου, Ανθολόγιο Πηγών Εκκλησιαστικής Ιστορίας, τ. Β' (Θεσσαλονίκη 1981), 283, απόδοση συγγραφέων.

Δημιουργική εργασία: Εμπνευστείτε από το παραπάνω κείμενο και συντάξτε το δικό σας συμβόλαιο εκπρο-

σωπώντας την κοινότητα που προσλαμβάνει δάσκαλο ή την αδελφότητα (όμιλο, σύλλογο) που συντηρεί εκκλησία ή πολιτιστικό ίδρυμα.

Κύριλλος Λούκαρις, η προσπάθεια

Ημπορούσι να ειπούν οι λατίνοι: χειρότεροι είσθε εσείς οι ανατολικοί παρά ημάς, διατί βασιλείαν δεν έχετε, διά την υπερηφάνειάν σας την επήρην ο Θεός, δεύτερον ιερωσύνην δεν έχετε, διατί την αγοράζετε από τους Τούρκους, τρίτον μάθημα και σοφίαν δεν έχετε, αμή είσθε δούλοι και έχετε τους Τούρκους επάνω εις τα κεφάλια σας, τα οποία όλα σάς τα έδωκεν ο Θεός διά το να μη υποτάσσησθε της εκκλησίας της παλαιάς Ρώμης, και με όλον τούτο δεν παύετε να γυρεύετε την ταλαιπωρίαν σας, αμή ακόμα εμάς τόσον καταφρονάτε και διασύρετε... [Τι απαντάμε:] Πώς η ανατολική Εκκλησία να είναι κακά καταστ[ρ]εμένη δεν το αρνούμεθα. Αλήθεια βασιλείαν δεν έχομεν, ότι έτζη ηθέλησε να μας παιδεύση ο Θεός διά τας αμαρτίας οπού κάμομεν, όχι διατί δεν υποτασσόμεθα τω Πάπα. Είναι πολλάί βασιλείαι την σήμερον οπού τον Πάπαν όχι μόνο δεν τον υποτάσσουνται, αμή εις τα έθνη τον κηρύττουσι διά Αντίχριστον [...] όμως [...] με τούτο όλον ευτυχούσι. [...] Όσον πως δεν έχομεν σοφίαν και μαθήματα αλήθεια είναι, αμή ας μετρήσουν δύο πράγματα οι Λατίνοι. Πρώτον ότι τον καιρόν τον παλαιόν όσον η σοφία επολιτεύετον εις την Ελλάδα τους λατίνους οι Έλληνες είχαν διά βαρβάρους. Και τώρα αν εβαρβαρώθημεν ημείς και εκείνοι εσοφίσθησαν παράξενον δεν είναι· η πτωχεία και η αφαι-

ρεσις της βασιλείας μας το έκαναν και ας έχωμεν υπομονή. Δεύτερον, ας λογιόσουν ότι αν δεν έχωμεν σοφίαν εξωτέραν έχομεν χάριτι Χριστού σοφίαν εσωτέραν και πνευματικήν η οποία στολίζει την ορθόδοξόν μας πίστιν. [...] Αν είχε βασιλεύσει ο Τούρκος εις την Φραγκίαν δέκα χρόνους, χριστιανούς εκεί δεν εύρισκες· και εις την Ελλάδα τώρα τριακοσίους χρόνους ευρίσκεται και κακοπαθούσιν οι άνθρωποι και βασανίζονται διά να στέκουν εις την πίστιν τους και λάμπει η πίστις του Χριστού.

Λόγος του 1616, παράθεμα από Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Κύριλλος Λούκαρις, Τεργέστη 1907, (ανάτ. Περιοδικού *Νέα Ημέρα*) 25-26.

Κύριλλος Λούκαρις: Η άποψη ενός σύγχρονου Ιησουΐτη ερευνητή

[Ο Λούκαρις] μελέτησε τρία ολόκληρα χρόνια τα δόγματα και τότε του φάνηκε ότι η γραμμή των μεταρρυθμιστών ανταποκρινόταν περισσότερο στη διδασκαλία του Χριστού, γι' αυτό δεν δεχόταν πλέον δίπλα στην Αγία Γραφή την Παράδοση ως δεύτερη, ισότιμη πηγή αποκάλυψης (αυτό όμως ούτε η Ρώμη ούτε η Σύνοδος του Τριδέντου το είχαν υποστηρίξει ποτέ κατ' αυτόν τον τρόπο). Έπειτα εκθέτει το πώς ο ίδιος αντιλαμβάνεται τα θεολογικά ζητήματα των μεταρρυθμιστών από τη σκοπιά του Καλβίνου: απορρίπτει την τιμή των εικόνων εφόσον εκφυλίζεται σε ειδωλολατρία και εξαίρει τη μοναδική μεσιτεία του Χριστού σε αντίθεση προς τη λατρεία των αγίων.

G. Rodskalsky, *Η ελληνική θεολογία επί Τουρκοκρατίας 1453-1821*, μτφρ. π. Γ. Δ. Μεταλληνός (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2005), 223. [Το κείμενο είναι γραμμένο από τη σκοπιά ενός Ιησουΐτη, καθολικού μοναχού].

Κύριλλος Λούκαρις: Απολογία προς την αδελφότητα του Αβιβ

Να ξέρετε αγαπητά τέκνα της Μετριότητός μας ότι εμείς επειδή ποτιστήκαμε με το γάλα της ευσεβείας και ανατραφήκαμε με τα ορθόδοξα δόγματα, γι' αυτό ακολουθούμε πάντα την ορθή διδασκαλία της Μητέρας μας Ανατολικής Εκκλησίας. Ως τέτοιους μας αναγνώρισαν αληθινοί ποιμένες, εννοώ τον Μελέτιο εκείνο τον μέγα και τους συντρόφους του, και μας εξέλεξε ο ίδιος στον πατριαρχικό θρόνο της Αλεξανδρείας, θρόνο για τον οποίο ποτέ κανείς δεν βρέθηκε να τον κατηγορήσει για διαστροφή η παρέκκλιση από τα ορθά δόγματα της Εκκλησίας. [...] Και πάλι σας ζητώ να διαπιστώσετε την ευσεβεία μας μετά από τόσες χειροτονίες αρχιερέων, στους οποίους δεν επέθετα τα χέρια, αν προηγουμένως δεν ομολογούσαν ενώπιον Θεού και Εκκλησίας να τηρούν απαρσάλευτο το ιερό Σύμβολο και τις επτά Οικουμενικές άγιες Συνόδους. [...] Αλλά οι τυφλοί προς το φως παλεύουν να μας βρουν ελάττωμα, κατηγορώντας μας για καλβινισμό και αίρεση, φανερώνοντας τη δική τους κακή προαίρεση και σε όλους πόσο πονηροί και αμαθείς είναι. Γιατί αυτοί γι' άλλα σχεδίαζαν να μας εμποδίσουν και γι' άλλα να μας κάνουν υπόλογους, αλλά μάταια κοπιάζουν προσκρούοντας στον Θεό και την αλήθεια».

Παράθεμα, από Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, *Απολογία Κυρίλλου του Λουκάρεως*, Ιεροσόλυμα 1905 (ανάτ. Περιοδικού *Νέα Σιών*, τ. 2), 22-23 (γλωσσική προσαρμογή συγγραφέων).

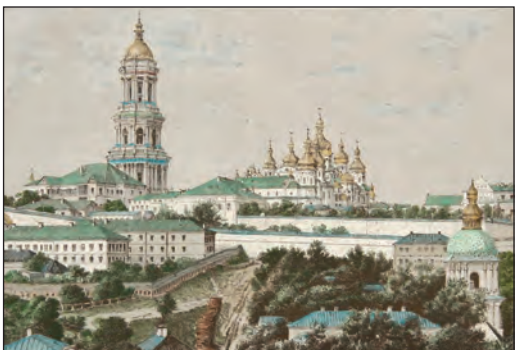

Στις 27 Ιουνίου 1638 ο άγιος Κύριλλος οδηγήθηκε σε μαρτυρικό θάνατο (πνιγμό) με διαταγή του Σουλτάνου Μουράτ Δ'. Την ίδια μέρα εορτάζεται η μνήμη του. Στην εικόνα, ψαράς ανασύρει τον δολοφονηθέντα άγιο Κύριλλο.

Δημιουργική δραστηριότητα:

Σκεφτείτε τα παραπάνω κείμενα, καθώς και όσα μάθατε στο μάθημα. Είτε ατομικά, είτε σε ομάδες, φανταστείτε ότι είστε ο Κύριλλος Λούκαρις και τηρείτε προσωπικό ημερολόγιο. Ποιες μύχιες σκέψεις και προβληματισμούς καταγράφετε μέσα;

Για τον Πέτρο Μογίλα και την Ομολογία

Η Πετσέρσκαγια Λαύρα κοντά στο Κίεβο, γκραβούρα του 1876.

Η επίδραση της Μεταρρυθμίσεως στη δυτική Ρωσία ήταν μόνο προσωρινή. Γρήγορα επεκράτησε η αντίθετη τάση: ένας ενθουσιασμός για το ρωμαϊκό πρότυπο. Η σημασία της μεταβολής εκφράζεται από τη μορφή του περίφημου μητροπολίτου Κιέβου Πέτρου Μογίλα, του οποίου η ιστορική επίδραση ήταν αποφασιστική. [...] Υπήρχε μια κάποια ανεξήγητη αντίφαση στη μορφή του Πέτρου Μογίλα. Οδήγησε την Εκκλησία της δυτικής Ρωσίας έξω από την απελπιστική της κατάσταση και την παρακμή από την οποία είχε υποφέρει τόσο πολύ χάρη στη Σύνοδο της Βρέστης. Χάρη στον Μογίλα αυτή πήρε νομική υπόσταση μέσα στη Δημοκρατία της

Πολωνίας. Αλλά η όλη οικοδομή την ίδια στιγμή ανοικοδομήθηκε μ' ένα καινούργιο και ξένο πνεύμα, ένα λατινικό πνεύμα. [...] Ο Πέτρος Μογίλας πρόσφερε επίσης μιαν αναμφισβήτητη, αλλά διφορούμενη υπηρεσία, με την ίδρυση του Κολλεγίου του Κιέβου. Γιατί ήταν ένα λατινικό σχολείο. Τούτο δεν ήταν μόνο ένας «εκλατινισμός» της γλώσσας, των εθίμων και της θεολογίας, αλλ' ήταν επίσης ένας «εκλατινισμός» της όλης θρησκευτικής ψυχολογίας. Έτσι αυτή η ίδια η ψυχή του λαού για μια ακόμα φορά εκλατινίσθηκε. Και, αρκετά παράξενο, όλα αυτά συνέβαιναν εν ονόματι του πιο φανατικού εθνικού και πολιτικού αγώνα κατά της Ρώμης και της Πολωνίας. [...] Δεν ήταν μόνος στον κρυπτορωμαιοκαθολικισμό του. Εξέφραζε μάλλον το πνεύμα της εποχής του. Το βασικό και πιο πολύ εκφραστικό μνημείο της εποχής του είναι η καλούμενη «Ορθόδοξος Ομολογία». [...] Προφανώς γράφτηκε αρχικά στα λατινικά και σ' αυτή την αρχική μορφή παρατηρεί κανείς μια πολύ ισχυρότερη επίδραση των λατινικών προτύπων παρότι στην οριστική μορφή που πήρε μετά την κριτική αναθεώρηση που υπέστη στις συνόδους του Κιέβου (1640) και του Ιασίου (1642).

Γ. Φλωρόφσκυ, *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας*, μτφρ. Π. Πάλλης (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1979), 190-192.

Η αρχή της αυτοκεφαλίας ως συνέπεια της αρχής της αυτοδιάθεσης κατά τον Θεόκλητο Φαρμακίδη

Το Ελληνικό Έθνος διακηρύττοντας από την αρχή της ενδοξοτάτης του επανάστασης ενώπιον Θεού και ανθρώπων την πολιτική του αυτονομία και ανεξαρτησία, απέδειξε ταυτόχρονα, σύμφωνα με το δικαίωμα που είχε απ' εαυτού του [...] και την εκκλησία του αυτοκέφαλη και ανεξάρτητη. Γιατί και ο σκοπός του ιερού αυτού αγώνα ήταν όχι μόνο η πολιτική αλλά και η εκκλησιαστική αυτονομία και ανεξαρτησία. Αλλά σ' ό,τι έπραξε το ελληνικό έθνος δεν χρειαζόταν άδεια ή συγκατάθεση από κάποιον άλλο, καθώς δεν χρειαζόταν άδεια ή συγκατάθεση από κάποιον άλλο να διακηρύξει την πολιτική αυτονομία και ανεξαρτησία. Η πολιτική αυτονομία και ανεξαρτησία συνεπιφέρει αναγκαία, σύμφωνα με τη διδασκαλία της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας, και

την εκκλησιαστική. Η Εκκλησία, λοιπόν, της Ελλάδος ήταν πραγματικά αυτοκέφαλη και ανεξάρτητη από την ημέρα που διακηρύχθηκε επίσημα η πολιτική αυτονομία και ανεξαρτησία του έθνους.

Θεοκλήτου Φαρμακίδου Απολογία, Αθήναι 1840, 14 (γλωσσική προσαρμογή συγγραφέων).

Ο αντίλογος:

Μόνο οι θείοι και αιώνιοι Κανόνες μπορούν και να διατάξουν τη γνήσια αυτονομία της εν Ελλάδι Εκκλησίας και να μεσιτεύσουν προς την ανακήρυξη αυτής από τη Μεγάλη Εκκλησία, όταν η Εκκλησία στην Ελλάδα αναλάβει πάλι την θεοϋφασμένη πορφύρα, αντί τα κουρέλια της κοσμικής δουλείας που την έντυσαν οι άνθρωποι του Μάουρερ! Αυτή την πορφύρα σκίζοντας εκείνοι οι θρασυτάτοι έσκισαν και τον πρώτο και μεγαλύτερο από τους ηθικούς συνδέσμους του Βασιλείου.

Κ. Οικονόμου, *Τα σωζόμενα Εκκλησιαστικά*, τ. Γ, Αθήνα 1866, 529 (γλωσσική προσαρμογή των συγγραφέων).

Δημιουργική δραστηριότητα (σε ομαδοσυνεργασία ή στο σπίτι):

Ζείτε λίγο μετά την απελευθέρωση του ελληνισμού από τον Οθωμανικό ζυγό. Συντάξτε επιστολή στον Οικουμενικό Πατριάρχη με επιχειρήματα υπέρ της αυτοκεφαλίας.

Μια ιστορία φαντασίας

Το θρυλούμενο επεισόδιο της συνάντησης Βολταίρου και Βούλγαρη στο Βερολίνο περί το 1770 (ανακριβές ιστορικά, δείχνει την εμβέλεια της προσωπικότητας του Ευγένιου Βούλγαρη):

Όταν έμενε ο Ευγένιος στο Βερολίνο βρέθηκε κατά σύμπτωση εκεί και ο Βολταίρος (όπως λέγεται) και μια μέρα στο τραπέζι του [Βασιλιά της Πρωσίας] Φρειδερίκου, όπου είχαν προσκληθεί και οι δύο, έγινε συζήτηση για τις νηστείες που έχουν οι Γραικοί [δηλαδή οι Ελληνορθόδοξοι]. Ο Βολταίρος ρώτησε τον Ευγένιο δήθεν απορημένος, πώς αυτός σοφός άνθρωπος, δίνει βάση σε τέτοιες δεισιδαιμονίες. Απ' αυτή την αιτία προχώρησαν και σε ευρύτερη συζήτηση περί θρησκείας, την οποία ο Ευγένιος έκλεισε λέγοντας: Αν αυτά που λες εσύ είναι σωστά, εγώ που πιστεύω διαφορετικά δεν θα πάθω τίποτα. Αν όμως είναι σωστά αυτά που πιστεύω εγώ, τότε ποια τιμωρία σε περιμένει, εσένα που πιστεύεις τα αντίθετα;

Γεωργίου Αινιάν, *Βίος Ευγενίου Βούλγαρη*, εισαγωγικά στην έκδοση *Συλλογή Ανεκδότων του Βουλγάρεως*, τ. Α' Αθήναι 1838, σ. ιθ' (γλωσσική προσαρμογή συγγραφέων).

Βολταίρος, αριστερά και δεξιά Ευγένιος Βούλγαρης. Ο Βούλγαρης είχε ασχοληθεί πολύ με το έργο του Βολταίρου, από το οποίο είχε και μεταφράσει. Όμως η συνάντησή τους είναι μια ιστορία φαντασίας.

Δραματοποίηση/ή παιχνίδι ρόλων:

Έστω ότι είστε παρόντες σε μια φανταστική συνάντηση Βολταίρου και Ευγενίου Βούλγαρη. Ένας μαθητής αναπαριστά τον πρώτο και ο άλλος τον δεύτερο. Ξεκινάτε μια συζήτηση για θέματα πίστης, επιστήμης, φιλοσοφίας και θεσμών, όπου και το κοινό (οι συμμαθητές σας) έχει τον δημιουργικό του ρόλο. Τι λέτε ο ένας στον άλλο;

12. Ο Χριστιανισμός στην Παγκόσμια Κοινότητα

Χάρτης του κόσμου με στοιχεία για τον παγκόσμιο πληθυσμό το 2018.

12.1. Ο κόσμος μικραίνει και η επικοινωνία αλλάζει

Σήμερα ο κόσμος αλλάζει με μεγάλη ταχύτητα. Τα ταξίδια είναι ευκολότερα, οι αποστάσεις μικραίνουν. Η τηλεόραση είναι πάντα ένα σημείο αναφοράς για το τι συμβαίνει σε όλο τον πλανήτη. Με το διαδίκτυο επικοινωνεί κανείς με όλο τον κόσμο. Αν οι εξελίξεις στα προϊστορικά χρόνια έπαιρναν εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια, σήμερα συντελούνται με αστραπιαία ταχύτητα. Όμως, η τεχνολογική πρόοδος θέτει νέα ερωτήματα και προκλήσεις στον σύγχρονο άνθρωπο, τόσο στο υπαρξιακό επίπεδο, όσο και στο πεδίο των διαπροσωπικών σχέσεων, ή της ευρύτερης οργάνωσης της κοινωνίας. Το ερώτημα για το νόημα της ζωής, για το περιεχόμενο της χαράς και της ευτυχίας παραμένει πάντα επίκαιρο. Μαζί με όλους τους ανθρώπους και οι χριστιανοί αναρωτιούνται πώς μπορεί να οργανωθεί η κοινωνία του σήμερα ώστε να διασφαλίζει αφενός τα ατομικά δικαιώματα και την αποδοχή της προσωπικότητας και συνάμα να αφήνει χώρο στη συνάντηση με τον άλλο και την αγάπη, με βάση το πρότυπο του Ευαγγελίου.

Ένα άλλο θέμα που απασχολεί ιδιαίτερα, σ' έναν κόσμο που μεταβάλλεται ραγδαία, είναι η θέση των παραδοσιακών αξιών και προτύπων. Η γνώση και η πείρα του παρελθόντος έχει σχέση με τις ανάγκες του παρόντος; Ειδικά στον εκκλησιαστικό και θεολογικό λόγο, η έννοια της παράδοσης πρέπει σήμερα να κατανοηθεί με νέο τρόπο και όχι ως στεία συντήρησης. Η διάκριση μεταξύ Ιεράς Παράδοσης και ποικίλων συνηθειών και επιμέρους παραδόσεων είναι όσο ποτέ αναγκαία. Διαπιστώνεται συχνά πως η παρουσίαση της πίστης σαν να ήταν έκθεμα σε μουσείο δεν ελκύει κάποιο σημερινό ακροατήριο, καθώς οι άνθρωποι και ιδίως οι νέοι θέλουν να ζήσουν στο παρόν και τους απασχολεί το μέλλον τους. Η διαρκής αλλαγή σημαίνει ότι μήτε η Εκκλησία μπορεί να αναπαύεται στη συνήθεια ή να επιβάλλεται στην κοινωνία από τα πάνω, στη βάση του νόμου, επικαλούμενη τη θέση και τις δάφνες του παρελθόντος. Τα πραγματικά ερωτήματα των σημερινών ανθρώπων πρέπει να έρθουν σε συνάντηση με τον θεολογικό λόγο.

12.2. Παγκοσμιοποίηση και Οικουμενικότητα

Ο κόσμος μας είναι μια παγκόσμια κοινότητα. Μαζί με τις πληροφορίες κυκλοφορούν σε πρωτοφανείς αριθμούς και άνθρωποι απ' άκρου σε άκρο της γης. Το ίδιο συμβαίνει με το χρήμα και το κεφάλαιο που δεν περιορίζονται τοπικά αλλά επεκτείνονται σε μια παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα.

Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι κάτι κοινωνικά ουδέτερο. Διευρύνει τις κοινωνικές ανισότητες και συγκεντρώνει μεγαλύτερο πλούτο στα χέρια των πλουσίων, ενώ εξουθενώνει τους ήδη φτωχούς. Από την άλλη, το αγαθό της ελεύθερης μετακίνησης δεν το διαθέτουν πάντα όλοι. Ειδικά οι απλοί άνθρωποι περιορίζονται από οικονομικούς, νομικούς ή άλλους φραγμούς.

Κάποτε αυτός ο хаοτικός κόσμος της παγκοσμιοποίησης οδηγεί τους ανθρώπους να ονειρεύονται την επιστροφή σε κοινωνίες παραδοσιακές και κλειστές, όπου ο ένας γνωρίζει τον άλλο και νιώθει ασφάλεια. Τέτοιες τάσεις μπορεί ενίοτε να πάρουν και ριζοσπαστικά χαρακτηριστικά, οδηγώντας σε θρησκευτικό φονταμενταλισμό,* που κάποιες φορές παίρνει τη μορφή θρησκευτικής τρομοκρατίας, όπως τις γνωρίσαμε κατά τον 21ο αι. Αν η επιστροφή σε έναν ειδυλλιακό γνώριμο κόσμο δεν είναι πράγματι εφικτή, και αν ο φονταμενταλισμός και ο φανατισμός δεν είναι η απάντηση, αλλά διεύρυνση του κύκλου του κακού, μήπως πρέπει να αναζητηθούν άλλοι δρόμοι για τον κόσμο του σήμερα;

Αξίζει να θυμηθούμε ότι η κοινωνία όπου διαδόθηκε το Ευαγγέλιο ήταν επίσης μια κοινωνία μεγάλη και хаοτική, με πολύ μεγάλες μετακινήσεις ανθρώπων, λαών αλλά και ιδεολογικών ρευμάτων και θρησκειών. Αυτή η ενότητα στο πλαίσιο του ελληνορωμαϊκού κόσμου αποδείχθηκε τελικά ένα μεγάλο πλεονέκτημα για τη διάδοση του Ευαγγελίου. Αρκεί να γυρίσουμε στα πρώτα μαθήματα και στην ιδέα της χριστιανικής Οικουμενικότητας, που απετέλεσε την καρδιά της χριστιανικής πίστης, μιας πίστης που δεν καλλιεργούσε διακρίσεις, που συνδέθηκε με ποικίλους πολιτισμούς και εξέπεμπε ως κεντρικό της νόημα την αγάπη προς όλους. Βέβαια, στην πορεία της ιστορίας δεν εξελίχθηκαν όλα ιδεωδώς. Τα κράτη και οι αυτοκρατορίες που έκαναν επίσημη πίστη (και κάποτε

Η «πλανητόσφαιρα» του Καντίνο, κατασκευασμένη από άγνωστο Πορτογάλο χαρτογράφο το 1502, μετά τις μεγάλες ανακαλύψεις, είναι ένα από τα πολυτιμότερα χαρτογραφικά ντοκουμέντα όλων των εποχών.

ιδεολογία τους) τον χριστιανισμό οργάνωσαν την πολιτιστική και εθνική τους ταυτότητα γύρω από ένα σταθερό σύμπαν συμβόλων στο δημόσιο βίο (στέψεις, χριστιανικά σύμβολα παντού, συμμαχία ιεραρχίας με την πολιτική εξουσία) αλλά και συχνά πρόσμειξαν την πίστη με άλλες προτεραιότητες που πήγαζαν από την έννοια του κρατικού συμφέροντος. Όμως, στη νεώτερη περίοδο μετά τον Διαφωτισμό τα πράγματα άλλαξαν. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, αφού έβαλε τους λαούς να συγκρουστούν χρησιμοποιώντας και τη θρησκεία, παρά τη μέχρι τότε ανάπτυξη της επιστήμης, τελικά αποκάλυψε εκατομμύρια νεκρούς και σηματοδότησε το τέλος της περιόδου των αυτοκρατοριών. Χωρίς τα σύμβολα της «αυτοκρατορικής εποχής» η ανθρωπότητα βρέθηκε στη δίνη ψευδοθρησκευτικών οραμάτων ολοκληρωτισμού, με φρικαλέο αποκορύφωμα τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την απειλή του πυρηνικού ολέθρου την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου που ακολούθησε.

Μετά το 1990 και την κατάρρευση των οραμάτων, έως σήμερα, οι χριστιανικές παραδόσεις και κοινότητες ζουν ξανά σε μια κοινωνία διεθνοποιημένη, που μοιράζει παντού τεχνολογική πρόοδο, αλλά και εκμετάλλευση και επιβάρυνση του περιβάλλοντος, ενώ άλλου τύπου (οικονομικές κυρίως) αυτοκρατορίες διαμορφώνουν τις πολιτικές επιλογές πέρα από τις πολιτικές δομές και διευθύνουν τον κόσμο, υπερβαίνοντας τα εθνικά σύνορα. Ποιο, λοιπόν, μπορεί να είναι σήμερα το κέντρο του κόσμου, και ποιο το κέντρο του χριστιανικού κόσμου;

12.3. Το κέντρο και η περιφέρεια του κόσμου

Παλιά καθολική εκκλησία που έχει μετατραπεί σε χώρο κατοικίας, Ιταλία.

Με το έργο των αποστόλων και ιδίως του αποστόλου Παύλου, καθώς και πολλών ανώνυμων λαϊκών μελών της Εκκλησίας, το Ευαγγέλιο διαδόθηκε στα πέρατα του τότε γνωστού κόσμου. Η Ευρώπη έγινε χριστιανική. Η ήπειρος στην οποία ζούμε είχε τρία βασικά κέντρα, τρεις πόλεις σημεία αναφοράς. Το τρίπτυχο Αθήνα, Ρώμη, Ιερουσαλήμ. Η Αθήνα συμβόλιζε τη φιλοσοφία και τη δημοκρατία, η Ρώμη τη διοικητική ενότητα και το δίκαιο και η Ιερουσαλήμ την αλήθεια του ενός Θεού και την κοιτίδα της χριστιανικής πίστης. Όμως πέρασαν αιώνες πολλοί, και πολλά δεινά και πόλεμοι, κάποιοι θρησκευτικοί. Η γηραιά ήπειρος μοιάζει να έχει ξεχάσει, ή να επιθυμεί να ξεχάσει τις καταβολές της. Πολύς λόγος γίνεται σήμερα για μια «μετα-χριστιανική» Ευρώπη. Αυτό αντικατοπτρίζεται και στα νέα καταστατικά κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στην κοινωνία κάποιες φορές η αμφισβήτηση ή η απογοήτευση έχουν πάρει κυρίαρχη θέση, ενώ η πίστη μοιάζει να ψάχνει τον δρόμο της.

Αλλά και σε άλλες παραδοσιακές κοιτίδες του χριστιανισμού, όπως τη Μέση Ανατολή που μας έδωσε τόσους μεγάλους αγίους και ασκητές, οι χριστιανοί είναι μια μικρή μειονότητα μέσα στην κοινωνία. Αντίθετα, μοιάζει μια ευλογία του Θεού, σε περιοχές που θεωρούνταν ασήμαντες και περιφερειακές να υπάρχει ζωντανή και θερμή χριστιανική πίστη. Είναι συχνά οι χώρες του νότου, αν κοιτάξει κανείς την υδρόγειο σφαίρα, όπου μαρτυρείται σήμερα με ζέση το Ευαγγέλιο. Σήμερα σε παγκόσμιες συναντήσεις θεολόγων γίνεται επίσημα λόγος για τον «Παγκόσμιο Νότο» που μοιάζει να είναι το κέντρο της χριστιανικής πίστης. Επίσης, ο χριστιανισμός εμφανίζει μεγάλη ζωτικότητα και σε ασιατικές χώρες όπως η Κίνα, η Κορέα και άλλες.

Όσο και αν ανησυχεί κανείς τι θα φέρει το αύριο, ας γνωρίζει με ασφάλεια αυτό που διαβεβαίωσε ο Χριστός, ότι μπορεί «ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγείρει τέκνα τῷ Ἀβραάμ» (Λκ 3,8).

12.4. Αφρική: Οι προοπτικές της Ορθοδοξίας σε μια ήπειρο που ανεβαίνει δυναμικά

Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι αυτό της Αφρικανικής Ηπείρου. Η Βόρεια Αφρική γνώρισε τον χριστιανισμό ήδη τα αποστολικά χρόνια και τον εμπλούτισε ουσιαστικά. Μετά την επέλαση του Ισλάμ και την αποκοπή της από τον μεσογειακό κόσμο, η συνάντησή της ξανά με τον λευκό Ευρωπαίο ήταν πολύ οδυνηρή. Συνδέθηκε κατεξοχήν με το δουλεμπόριο και τη μεταφορά σκλάβων από την Αφρική στην Αμερική. Αυτό αφορούσε περισσότερο τις περιοχές κοντά στη θάλασσα, κυρίως στα δυτικά. Όμως και στα ανατολικά ανθούσε το δουλεμπόριο από τους μουσουλμάνους. Η πλήρης αποικιοκρατική εκμετάλλευση της Αφρικής από ευρωπαϊκές δυνάμεις ολοκληρώθηκε τον 19ο αι.

Αφρικανοί άγγελοι. Έργο του Δημοσθένη Αβραμίδα.

Τις δεκαετίες '50 και '60 του 20ού αι. οι αφρικανικοί λαοί άρχισαν να εξεγείρονται κατά των αποικιοκρατών. Στο πλαίσιο αυτών των αναζητήσεων έφυγαν και από τις εκκλησίες τους και κάποιοι στράφηκαν στην Ορθοδοξία. Για τον λόγο αυτό η Ορθοδοξία υπέστη πολλές διώξεις ιδίως στην ανατολική Αφρική, αλλά ρίζωσε βαθιά στις καρδιές των ανθρώπων. Σήμερα υπάρχει ιεραποστολική δραστηριότητα παντού στις χώρες της Αφρικής, υπό τη σκέπη του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας. Καθώς η Αφρική, η αδικημένη αδελφή της Ευρώπης, αναζητά τον εαυτό της και προοδεύει ταχύτατα, πόση σημασία έχει το μέλλον της Ορθοδοξίας εκεί για όλη την παγκόσμια Ορθοδοξία;

12.5. Ιεραποστολή και διάλογος

Η ιεραποστολή δεν είναι μια ξεχασμένη εντολή. Είναι η διαρκής ανάσα της Εκκλησίας, δίχως την οποία το σώμα της Εκκλησίας νεκρώνεται. Είναι η διαρκής μαρτυρία του Χριστού στον κόσμο, συχνά συνοδευόμενη από ξενιτεία, κακουχία, οδοιπορία. Στην παγκόσμια κοινότητα όπου ζούμε, η επικοινωνία δεν περιμένει κάποια επίσημη θεσμική οδό, αλλά ξεδιπλώνεται αβίαστα, και μπορεί να πραγματώνεται *ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ*. Σε εποχές που η αλήθεια δεν επιβάλλεται από τα πάνω αλλά είναι καρπός ελεύθερης αναζήτησης του ανθρώπου, η ιεραποστολή είναι στην πραγματικότητα ένας διαρκής διάλογος Εκκλησίας και κόσμου, σε όλες τις συνθήκες του κόσμου «ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» (Μτ 28,20), μια διαρκής πραγμάτωση της ιστορικής ευθύνης του χριστιανού.

Κείμενα-Εικόνες-Δραστηριότητες

Μια άμεση μαρτυρία για το δουλεμπόριο

Όσοι θέλουν σκλάβους κλείνουν μια συμφωνία με έναν εμποροπλοίαρχο ή έναν καπετάνιο και συμβάλλονται να τον πληρώσουν με το κομμάτι –μια υπόθεση είκοσι λιρών το κεφάλι– για τον αριθμό που θα συμφωνήσει ο καπετάνιος, και η πληρωμή θα γίνει με τη μεταφορά τους στη

φυτεία. Οπότε όταν φτάνει ένα καράβι φορτωμένο σκλάβους, όσοι είναι συμβεβλημένοι ανεβαίνουν στο καράβι και παίρνουν έναν κλήρο με τυχαίο αριθμό. Μπορεί ένας από αυτούς τους κλήρους να είναι για δέκα σκλάβους, και να υπάρχουν τρεις ή τέσσερις άνδρες και οι υπόλοιποι να είναι γυναίκοπαιδα. Πάντως, είτε περισσότεροι είτε λιγότεροι είναι από το προτιμώμενο φύλο, είσαι υποχρεωμένος να ικανοποιηθείς με τον κλήρο που σου έλαχε.

Η Κοραμαντία, όπως λεγόταν η χώρα των μαύρων, ήταν ένα από τα μέρη όπου γινόταν το πιο επωφελές εμπόριο αυτών των σκλάβων και προς τα εκεί χάραζαν ρότα τα μεγαλύτερα εμπορικά μας που διακινούσαν τέτοιο εμπόρευμα, μιας που αυτό το έθνος είναι πολύ πολεμοχαρές κι ανδρείο και επειδή βρισκόταν συνεχώς σε πόλεμο με τον ένα ή τον άλλον γειτονικό πρίγκιπα, είχε την τύχη να πιάνει πάρα πολλούς αιχμαλώτους, επειδή όσους αιχμαλώτιζαν στη μάχη τους πουλούσαν για σκλάβους. Τουλάχιστον, τους μη προνομιούχους που δεν μπορούσαν να εξαγοράσουν την ελευθερία τους. Και το κέρδος από αυτούς τους σκλάβους μόνον ο στρατηγός το καρπώνεται· από αυτούς τους στρατηγούς αγοράζουν όλα τα φορτία τους οι δικοί μας καπετάνιοι και οι εμποροπλοίαρχοι.

Άφρα Μπεν, *Ορουνόκο ή Ο Σκλάβος Πρίγκιπας*, μτφρ. Γρηγόρης Κονδύλης, επίμ. Ασπασία Βελισσαρίου (Αθήνα: Μαΐστρος, 2008), 26-27 (μυθιστόρημα αλλά με πραγματικό ιστορικό υπόβαθρο).

Μια αποτύπωση του αποικιοκρατικού χάρτη της Αφρικής. Βρείτε τις σημαίες των χωρών για να κατανοήσετε πώς αντιστοιχεί η διανομή της μαύρης ηπείρου στις αποικιοκρατικές δυνάμεις.

Στην κεφαλή της πορείας στο Σέλμα της Αλαμπάμα το 1965, εκδήλωσης καθοριστικής για τα δικαιώματα των μαύρων της Αμερικής, ήταν επικεφαλής ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ και ο μακαριστός Αρχιεπίσκοπος Αμερικής Ιάκωβος.

Επεξεργασία: Συγκρίνατε το εμπόριο των σκλάβων με αυτό άλλων εμπορευμάτων. Στο δουλεμπόριο πώς αξιοποιούσε ο λευκός άνθρωπος τις φυλετικές αντιθέσεις των αφρικανών μεταξύ τους;

Εργασία: Σημειώστε στο υλικό που σας δίνεται τις ποικίλες ψηφίδες που συνδέουν τους Ορθοδόξους με κοινωνικά αιτήματα απελευθέρωσης των μαύρων, σε καιρούς που ο ρατσισμός και η εκμετάλλευση ανθούσαν. Μάθετε περισσότερα με προσωπική έρευνα.

Προϊστορία της Ορθοδοξίας στην Ανατολική Αφρική τον 20ό αι.

Ο π. Νικόδημος (Σαρίκας) από το 1907 περιόδευσε ολόκληρη τη νοτιοανατολική Αφρική – Γιοχάνεσμπουργκ, Μοζαμβίκη, Ροδεσία– εξυπηρετώντας πνευματικά τους Έλληνες μετανάστες που είχαν εγκατασταθεί στις περιοχές αυτές. Από το 1919 ο π. Νικόδημος στρέφεται περισσότερο προς τους Ιθαγενείς. Δίνει περισσότερο χώρο στο έργο της ιεραποστολής και ετοιμάζεται και επιστρατεύεται. Η δράση του απλώνεται σε όλη την Ανατολική Αφρική και φτάνει ως κάτω χαμηλά στη Μαδαγασκάρη και ακόμα μακρύτερα, σε όλη την Κεντρική Αφρική. Έτσι, ο π. Νικόδημος γίνεται ο πρώτος Ορθόδοξος ιεραπόστολος στη Μαύρη Ήπειρο. Μπροστά του ανοίγεται τώρα ο δρόμος του υψηλού χρέους κι είναι πανέτοιμος να τον αναλάβει. Άλλα 18 χρόνια γεμάτα κόπο, πόνο, οδύνη, αλλά και καρπούς πλούσιους. Αξιώθηκε να βαφτίσει μέσα σε μια μέρα τους τρεις χιλιάδες νέους Ορθόδοξους Αφρικανούς του Σπάρτας [βλ. επόμενο κείμενο] και να ιδρύσει την πρώτη Ορθόδοξη Εκκλησία της Ανατολικής Αφρικής. Ήταν άλλωστε εκείνος που στήριξε, κατήχησε και οδήγησε τα διψασμένα για την αλήθεια παιδιά της Αφρικής. Το ησυχαστήριο του Μόσσι [κοντά στη λίμνη Τάνγκα] έγινε η μήτρα, όπου κυοφορήθηκε η καινούργια Εκκλησία.

Αλέξανδρος Ορφανός, «Νικόδημος Σαρίκας», *Πάντα τα Έθνη* 8 (1983), 18-20 (προσαρμογή).

Η απαρχή της Ιστορίας

1923. Ο νεαρός Οβαδία Μπασαγιακιτάλο, της φυλής των Μπουγκάντα υπηρετούσε στρατιώτης. Ήταν νυμφευμένος με την αδελφή του αδελφικού φίλου του Ρουβήμ Μουκάσα Σπάρτας. Και οι δύο, ευσεβείς χριστιανοί ανήκαν στην Αγγλικανική Εκκλησία αλλά δεν έβρισκαν στον προτεσταντισμό κάτι που να ικανοποιούσε τις πνευματικές τους αναζητήσεις. Γι' αυτό αποφάσισαν να στραφούν στον Ρωμαιοκαθολικισμό νομίζοντας ότι εκεί θα βρίσκανε την αυθεντική πίστη. Όμως αμέσως μετά πληροφορήθηκαν για την Ορθοδοξία, και μάλιστα για την ύπαρξη ενός νέγρου «Πατριάρχη Ορθόδοξου» στη Νότια Αμερική. [...] Οι Έλληνες της Ουγκάντας διευκρίνισαν στους Αφρικανούς ότι δεν ήταν πραγματικός Ορθόδοξος επίσκοπος. Έτσι απευθύνθηκαν στο Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, αφού για πρώτη φορά έμαθαν γι' αυτό. Υπηρετούσε τότε στο Μόσσι της Ταγκανίκας ο έλληνας αρχιμανδρίτης Νικόδημος Σαρίκας [...]. Στο μεταξύ ο Πατριάρχης ζήτησε πληροφορίες γι' αυτούς από τον Αγγλικανό επίσκοπο της Ουγκάντας, πράγμα που ο Σπάρτας πληροφορήθηκε. Έτσι στις 19 Ιουνίου 1934 στέλνει στον Πατριάρχη επιστολή: «Αφού αναγνώσαμε την επιστολή της υμετέρας Παναγιότητος προσήλαθαμε σε συνάντηση με τους αντιπροσώπους της Αγγλικανικής Εκκλησίας εν Ουγκάντα για καθορισμό των σχέσεων μαζί τους. Προς έκπληξή μας μάς είπαν ότι «θα μας δεχθούν πίσω». Να μας δεχθούν πίσω! Αστείο. Τώρα, που βρήκαμε το αληθινό φως, τώρα, που φθάσαμε στον σκοπό μας που είναι η Μία, Αγία, Καθολική και Αποστολική Εκκλησία, που ιδρύθηκε από τον ίδιο τον Χριστό, δεν σκεφτόμαστε καθόλου να επιστρέψουμε. Αποφασίσαμε να παραμείνουμε στην Ορθοδοξία, αδιάφορο πόσοι είμαστε αριθμητικά, αλλά θα παραμείνουμε εργαζόμενοι σταθερά, σωματικά και πνευματικά υπέρ αυτής, και θα πεθάνουμε Ορθόδοξοι. Και αν ακόμα Παναγιώτατε δεν προσηλυτίσουμε* [στη συνάφεια αυτή σημαίνει ότι δεν θα καλέσουν και άλλους πρώην Αγγλικανούς στην Ορθοδοξία, σ.σ.], υπάρχουν πολλοί μωαμεθανοί και ειδωλολάτρες για να ευαγγελισθούν ακόμα. Το έργο του αληθινού Φωτός είναι ακόμα μέγα, το μόνο που έχει να κάνει η Παναγιότητά σας είναι να στείλει έναν Επίσκοπο να έλθει, να υποφέρει και να εργαστεί μαζί μας. Ευλογημένος ας είναι ο Θεός».

Ανδρέας Τηλλυρίδης (νυν Μακάριος Κένυας), *Η απαρχή της Ορθοδοξίας στην Ουγκάντα*, *Πάντα τα Έθνη* 8 (1983), 20-21 (προσαρμογή).

Οι πνευματικοί ηγέτες

Το 1945 πήγε στη Νυάνζα ο π. Γαδούνα. Ο δυναμικός αυτός Κικούγιου, στον οποίο κατά κύριο λόγο οφείλεται η συγκρότηση της Αφρικανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Κένυα, κατόρθωσε μαζί με τον γραμματέα της Εκκλησίας του Τζων Κιμάνι να τους οργανώσει και τότε πήραν για πρώτη φορά το όνομα «Ελληνορθόδοξη Εκκλησία» (Greek Orthodox Church). Έκτοτε είχε στενή επαφή μαζί τους. Το 1952, όταν ξέσπασε η εξέγερση των Μάου Μάου, ο π. Γαδούνα τους είπε: «Εάν δεν με ξαναδείτε μετά δυο τρία χρόνια, να πάτε στην Ουγκάντα, να συμβουλευτείτε τους ορθόδοξους Αφρικανούς που βρίσκονται εκεί». Σε λίγο συνελήφθη, σαν ένας από τους στενούς συνεργάτες του Γίμο Κενυάτα [σ.σ. του ηγέτη του κινήματος των Μάου Μάου και πρώτου πρωθυπουργού της ανεξάρτητης Κένυας]. [...] Τον Απρίλιο του 1965 ο τότε εξηντάρης Αφρικανός ιερέας π. Οβαδίας έφθασε στη Νυάνζα για να βοηθήσει και καθοδηγήσει τους ορθόδοξους αυτούς πυρήνες. [...] Η θετικότητα και οργανωτικότητα του π. Οβαδία σύντομα απέφερε καρπούς. Η «Ελληνορθόδοξη Αφρικανική Εκκλησία» αναγνωρίστηκε από τις αρχές της Κένυας στις 13 Δεκεμβρίου 1956 και το 1958 είχε 119 ενορίες στη Βόρεια Νυάνζα και 2 στη Νότια.

Ο π. Οβαδία Μπασαγιακιτάλο, μορφή και σημαντικός ηγέτης της σύγχρονης αφρικανικής Ορθοδοξίας, κοιμήθηκε εν Κυρίω στις 8 Ιουνίου 1985. Ο εγγονός του, Ιωνάς Λουανγκά υπήρξε ο πρώτος αφρικανός Μητροπολίτης και είναι σήμερα Μητροπολίτης Καμπάλας και πάσης Ουγκάντας.

σ.σ.: Εξαιτίας της σύνδεσης της Ορθοδοξίας στην Ανατολική Αφρική με το αντιαποικιοκρατικό κίνημα των Μάου Μάου, η Ορθόδοξη Εκκλησία διώχθηκε και πολλοί ναοί και σχολεία έπαυσαν να λειτουργούν για μεγάλο διάστημα, μέχρι τη στιγμή της ανεξαρτησίας.

Αναστάσιος [Γιαννουλάτος], αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας, *Στην Αφρική* (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 2010), 134.

Δημιουργική δραστηριότητα

Είστε μέλη της φυλής των Μπουγκάντα και των Κικούγιου σε Ουγκάντα και Κένυα. Οι ηγέτες σας ετοιμάζονται να αιτηθούν προς το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας τη σύνδεση της γηγενούς αφρικανικής εκκλησίας σας με την κανονική Ορθόδοξη Εκκλησία. Συνεδριάζετε και καταγράφετε συνοπτικά τα επιμέρους αιτήματά σας, την αιτιολογία τους, και τι θα θέλατε ιδιαιτέρως να προσεχθεί.

Η Ανασύσταση της Εκκλησίας της Αλβανίας μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού το 1990

Το θρησκευτικό τοπίο της μετακομμουνιστικής Αλβανίας, μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η Ορθόδοξη Εκκλησία, δεν είναι καθόλου απλό. Η επάνοδος της θρησκευτικής ελευθερίας στη χώρα δεν σημαίνει ότι όλοι οι Αλβανοί έγιναν θρησκευόμενοι και επέστρεψαν στις θρησκευτικές κοινότητες στις οποίες ανήκαν οι οικογένειές τους. Στην περίοδο του αθεϊστικού διωγμού, δεν έλειψαν εκείνοι που παρέμειναν κρυπτοθρησκευόμενοι. Στη σύγχρονη εποχή της αναβίωσης του θρησκευτικού συναισθήματος, υπάρχουν πολλοί που προτιμούν να δηλώνουν, φανερά ή κρυφά, «άθρησκοι». Στην πολυθρησκευτική πραγματικότητα της Αλβανίας και την εκκοσμιευμένη ατμόσφαι-

ρά της, η Ορθόδοξος Εκκλησία από την αρχή της δημοκρατικής περιόδου πρωτοστάτησε στην προσπάθεια συνυπάρξεως μεταξύ των διαφόρων θρησκευτικών κοινοτήτων και όλων εκείνων που επιμένουν να αυτοπροσδιορίζονται ως αγνωστικιστές ή άθεοι.

Αναστάσιος [Γιαννουλάτος], αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας, *Η Ανασύσταση της Ορθόδοξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας (1991-2012)* (Τίρανα: Ορθόδοξος Αυτοκέφαλος Εκκλησία της Αλβανίας, 2015), 75.

Εισαγωγή στην κληρικολαϊκή συνέλευση (3 Νοεμβρίου 2006)

Με τη χάρη του Θεού [...], σήμερα η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας έχει πλήρως ανασυγκροτηθεί και, πορευόμενη μέσα στο φως και τη χαρά της Αναστάσεως, συμβάλλει αποφασιστικά στην πρόοδο και την ανύψωση της αλβανικής κοινωνίας. Η παρούσα σύναξή μας, η πρώτη Κληρικολαϊκή Συνέλευση μετά την ψήφιση του νέου Συντάγματος της Δημοκρατίας της Αλβανίας το έτος 1998 ελπίζουμε ότι θα είναι ένας σημαντικός σταθμός στη ζωή της Εκκλησίας μας.

Αναστάσιος [Γιαννουλάτος], αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας, *ό.π.*, 120.

Οι καιροί που καλούν την Εκκλησία

Δεν σκοπεύω να κάνω, ακόμα μια φορά, κοινωνιολογική ανάλυση για την Εκκλησία. Δεν σκοπεύω να πω, ακόμα μια φορά, το *mea culpa* [=δικό μου λάθος] της Εκκλησίας. Όσοι δεν θέλουν να δουν στην ιστορία της Εκκλησίας παρά μόνο τα αμαρτήματα της χριστιανοσύνης –ναι, ήταν μεγάλα, αλλά και πόση ομορφιά αυτή δημιούργησε!– ξεχνούν τα εκατομμύρια των υπάρξεων που σώθηκαν από την απελπισία, από την απόγνωση, από το μηδέν, χάρη στην αδιάλειπτη τέλεση των μυστηρίων. Ξεχνούν τα δύο νήματα που συνυφαίνονται στην αληθινή συνέχεια αυτής της ιστορίας: το κόκκινο νήμα των μαρτύρων και το χρυσό νήμα των αγιασμένων.

Ολιβιέ Κλεμάν, *Οι καιροί που καλούν την Εκκλησία*, μτφρ. Κώστας Σπαθαράκης, επιμ. Καίτη Χιωτέλλη (Αθήνα: Μαΐστρος, 2004), 13.

Πίστη και Ειρήνη

Αν ένας ορθόδοξος χριστιανός θέλει να προωθήσει την ειρήνη χωρίς να πέσει σ' ένα σύμπλεγμα ανωτερότητας, πρέπει να σχετικοποιήσει τον εθνικό του πολιτισμό. Εξαιτίας του πολύ μεγάλου ρόλου που η ορθόδοξη πίστη έπαιξε στην προώθηση του πολιτισμού στις χώρες που παραδοσιακά θεωρούνται «ορθόδοξες», ο «κρυπτο-εθνικισμός» ενισχύεται από αυτό το στοιχείο. Οι ελληνικές, σλαβικές, αραβικές ρίζες πολιτισμού, όπως αυτές διαιωνίζονται και τονίζονται σε νέους τόπους όπου ζουν οι Ορθόδοξοι δεν θα έπρεπε να παραμείνουν στοιχείο απόκρυψης και διαίρεσης, αλλά να γίνουν, όπως είναι εκ φύσεως, στοιχείο ενοποιητικό με τον πλούτο της πολύμορφης του έκφρασης.

Νίκος Νησιώτης, Από την ύπαρξη στη συνύπαρξη: Κοινωνία, τεχνολογία, θρησκεία (Αθήνα: Μαΐστρος, 2004), 56.

Δημιουργική δραστηριότητα: «Τηλεοπτική Εκπομπή» (προσομοίωση)

Επιλέξτε έναν εκπρόσωπο της ομάδας τους για να μετέχει σε εικονική “τηλεοπτική εκπομπή” μέσα στην τάξη με την ιδιότητα α) του δημοσιογράφου, β) του εκκλησιαστικού ταγού, γ) ενός θεολόγου λαϊκού δ) ενός κοινωνιολόγου, ε) μιας προσωπικότητας των γραμμάτων, κοκ. Οργανώστε τηλεοπτική συζήτηση με θέμα την “Εκκλησία στον Σύγχρονο Κόσμο”. Βοηθήστε τον εκπρόσωπο της ομάδας σας σε όλη τη διάρκεια της συζήτησης με ερωτήσεις ή με παροχή κατάλληλων πληροφοριών, τεκμηρίων και επιχειρημάτων, ως ομάδα συμβούλων του.

Γλωσσάρι

Ανιμισμός: Παραδοσιακά θρησκευόμενα με κύριο χαρακτηριστικό την ιδέα ότι η φύση κατοικείται από πνεύματα, ότι τα πάντα είναι έμψυχα (από το *animus* που σημαίνει στα λατινικά «ψυχή»). Με τα πνεύματα μπορεί κανείς να επικοινωνήσει με τη βοήθεια ιεροδιαμέσου, γνωστού ως σαμάνου (σαμανισμός).

Αυγουστινιανός: γενικός χαρακτηρισμός για μοναχικές χαλαρές κοινότητες που ζουν ατομικά σε ενορίες συνδυάζοντας μοναχική ζωή και ποιμαντικό έργο κληρικού.

Βάλδιοι: Οπαδοί του Πέτρου Βάλδου και μια πρώιμη αντιπαπική κίνηση εντός του ρωμαιοκαθολικισμού (12ος αι.). Δεν δέχονταν την διδασκαλία της τριγλωσσίας, ήθελαν τη μετάφραση της Καινής Διαθήκης, μήτε δέχονταν την αντικειμενική ισχύ των μυστηρίων, αλλά την εξαρτούσαν από την προσωπική αρετή του κληρικού. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι είχαν προδρόμους διάφορες ανάλογες αιρέσεις της χριστιανικής αρχαιότητας, όπως π.χ. τους σχισματικούς δονατιστές. Απέρριπταν επίσης τις εικόνες, τους αγίους και το καθαρτήριο πυρ, και ασφαλώς τα συγχωροχάρτια.

Βενεδικτίνιοι: Μοναχοί που ακολουθούσαν τον αρχαιότερο μοναχικό κανόνα στη Δύση που διαμορφώθηκε από τον άγιο Βενέδικτο το 529 στην Ιταλία και συνδύαζε εργασία και προσευχή βασισμένος στον κοινοβιακό μοναχισμό της Ανατολής. Τα χρόνια του πάπα Γρηγορίου του Μέγα πολλά μέλη του τάγματος στάλθηκαν ως ιεραπόστολοι στη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη (Αγγλία-Γερμανία). Το τάγμα είχε πολύ μεγάλη δύναμη και απήχηση όλο τον Μεσαίωνα και έκανε σημαντικό εκπαιδευτικό έργο.

Γνωστικισμός: Είναι ένα φιλοσοφικό και θρησκευτικό ρεύμα της ρωμαϊκής περιόδου με έντονα συγκρητιστικά χαρακτηριστικά. Οι οπαδοί του επιζητούσαν τη σωτηρία με την απόκτηση μιας ανώτερης πνευματικής «γνώσης», με ερμητικά* και μυστικιστικά χαρακτηριστικά, συνδυάζοντας στοιχεία από διαφορετικές φιλοσοφικές και θρησκευτικές παραδόσεις. Για γνωστικές αιρέσεις μπορεί να γίνει λόγος όταν μεγάλο μέρος της διδασκαλίας μιας τέτοιας κίνησης αναμείγνυε πολλά στοιχεία από τη χριστιανική (ή ιουδαϊκή) παράδοση και κινούνταν στις παρυφές της χριστιανικής (ή ιουδαϊκής) πίστης.

Διομολογιακός: Είναι αυτός που ξεπερνά τα όρια των επιμέρους χριστιανικών Ομολογιών. Πχ. διομολογιακή είναι μία συνάντηση όταν μετέχουν Ορθόδοξοι και Αγγλικανοί ή Προτεστάντες και Ρωμαιοκαθολικοί, κοκ.

Δουλοπάροικος: Ήταν αγρότης δίχως δική του γη, αλλά συνδεδεμένος με τη γη που καλλιεργούσε, η οποία ανήκε σε κάποιο γαιοκτήμονα. Δεν ήταν δούλος, προσωπικά, αλλά ήταν εξαρτημένος από τη γη. Όταν η γη μεταβιβαζόταν, αυτός επίσης υπαγόταν στον νέο γαιοκτήμονα. Δουλοπαροικία συναντούμε κατεξοχήν τον Μεσαίωνα, στην Ανατολή, αλλά κυρίως στη Δύση με το φεουδαρχικό σύστημα. Στη Ρωσία το φαινόμενο διατηρήθηκε μέχρι τον 20ό αι.

Εγκύκλιος: Είναι επιστολή ή έγγραφο που απευθύνεται σε περισσότερους παραλήπτες και κυκλοφορεί (κυκλικά) σε όλους. Τέτοιες είναι κατεξοχήν οι καθολικές επιστολές της Καινής Διαθήκης.

Εθνοφυλετισμός: Είναι η ιδεολογία εκείνη που μέσα στην Εκκλησία θέτει την ιδέα του έθνους ή της φυλής σε ανώτερη θέση από την εκκλησιαστική ενότητα, π.χ. όταν ομοεθνείς Ορθόδοξοι σε μια πόλη έχουν ξεχωριστό επίσκοπο, παράλληλα από αυτόν που ορίζουν οι κανόνες και η παράδοση. Καταδικάστηκε ως αίρεση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο το 1872.

Ερμητικός: Εντελώς κλειστός (πχ. μια πόρτα ερμητικά κλεισμένη), και μεταφορικά σημαίνει δυσνόητος/ακατανόητος. Ερμητικές θρησκευτικές κοινότητες συνδέονταν με τη λατρεία του Ερμή του Τρισημέγιστου, και απευθύνοντας σε μια κλειστή κοινότητα μνημένων οπαδών. Ανήκουν στην ευρύτερη κατηγορία των μυστηριακών θρησκειών.

Ετεροδικία: Το δικαίωμα μιας ομάδας ανθρώπων (ή ενός ατόμου) να μη δικάζεται με βάση τους νόμους που διέπουν τον τόπο ή το κράτος όπου ζει, αλλά κάποιο άλλο. Συνήθως σήμερα αυτό κατοχυρώνεται με διεθνείς συμβάσεις και αφορά ιδίως διπλωματικό προσωπικό. Στο Μεσαίωνα είχε τη μορφή χωριστού δικαίου για ευγενείς, χωριστού για χωρικούς κλπ.

Ιησουΐτης: Μέλος του ρωμαιοκαθολικού μοναστικού τάγματος Εταιρεία του Ιησού που ιδρύθηκε το 1534. Τα μέλη του χαρακτηρίζονται για την υψηλή νομιμοφροσύνη τους στην εκκλησιαστική διοίκηση και ειδικά στον πάπα, την παιδεία τους και τις διπλωματικές τους ικανότητες. Το τάγμα είναι γνωστό για την ιεραποστολική, εκπαιδευτική και μεταφραστική καθώς και διπλωματική του δράση, αλλά και την αμφιλεγόμενη ανάμειξή του στα ευρωπαϊκά κέντρα λήψης αποφάσεων κυρίως στις μεγάλες ρωμαιοκαθολικές μοναρχίες.

Καθαροί: Αιρετική κίνηση στη Νότια Γαλλία κατά τον 12ο αι. με ιδέες επηρεασμένες από τους Παυλικιανούς της Ανατολής. Θεωρούσαν τις κοσμικές και εκκλησιαστικές εξουσίες έργο του κακού, απέρριπταν τα μυστήρια, δέχονταν μόνο το επιθανάτιο βάπτισμα, και ασφαλώς απέρριπταν τις εικόνες, τους αγίους, τα συγχωροχάρτια, κλπ., και φυσικά την εξουσία του πάπα.

Καισαροπαπισμός: Το μοντέλο διοίκησης με βάση το οποίο η Εκκλησία υποτάσσεται πλήρως στην εξουσία του Καίσαρα (την πολιτική εξουσία). Το αντίθετο μοντέλο ονομάζεται παποκαισαρισμός.

Κανόνας της πίστεως: Είναι το σύνολο των δογματικών αληθειών που γίνονται και αποτελούν τη διδασκαλία της πίστεως. Ο κανόνας της Καινής Διαθήκης, τα 27 δηλαδή εγκεκριμένα βιβλία που την αποτελούν, είναι η βασική πηγή του Κανόνα πίστεως. Ο Κανόνας πίστεως προσδιορίζεται εξάλλου από τα Σύμβολα της Πίστεως και τις αποφάσεις των Οικουμενικών (και άλλων σημαντικών και γενικά αποδεκτών) συνόδων.

Κιστερσιανοί: Είναι τάγμα που αποτελεί εξέλιξη των Βενεδικτίνων*. Ιδρύθηκε το 1098 στην πόλη Cîteaux της Νότιας Γαλλίας. Είναι μεικτό τάγμα που δέχεται και μοναχούς αλλά και μοναχές. Συνιστά μια αυστηρή ερμηνεία του κανόνα του Αγίου Βενεδίκτου, και με την αδιάκοπη εργασία τους και την αυστηρότητα της ζωής τους στην ύπαιθρο αλλά και το κηρυκτικό τους έργο σε πόλεις και τα σημαντικά συγγράμματά τους οι μοναχοί συνέβαλαν στην οικονομική και γενικότερη ανάπτυξη της Ευρώπης.

Μυστηριακά θρησκευάματα: Είναι κλειστές θρησκευτικές κοινότητες, όπου για να μπεις χρειάζεται τελετή «μύησης». Πίστευαν ότι κατέχουν μια ιδιαίτερη, μυστική γνώση και έδιναν έμφαση σε ένα συμβολικό τελετουργικό με το οποίο επεδίωκαν την ταύτιση με τη λατρεύμενη θεότητα. Συχνά ασχολούνταν με την κατανόηση του κύκλου της ζωής με έναν τρόπο κυκλικό: ζωή, θάνατος και πάλι από την αρχή, όπως στον μύθο της Περσεφόνης.

Πανθεισμός: Είναι μια θεώρηση που θεωρεί ότι τα πάντα είναι θεός, και δεν δέχεται τη διάκριση Θεού και κόσμου. Διαφέρει ριζικά από τον πανενθεισμό, όπου απλώς δηλώνεται η πανταχού παρουσία του Θεού, δίχως όμως να συνταυτίζεται ο Δημιουργός με το δημιουργήμα.

Παποκεντρισμός: Η θεώρηση του παπικού θρόνου ως μόνου κέντρου εξουσίας στην Εκκλησία.

Πιετισμός ή ευσεβισμός: Από το λατινικό *pius* που σημαίνει ευσεβής. Κίνημα εντός του Προτεσταντισμού που έδινε έμφαση στην πρακτική άσκηση της ευσεβείας, συνοδευόμενης συνήθως από μια στενή ηθική. Αναπτύχθηκε τον 17ο αι. και ενέπνευσε και άλλες εκδοχές του χριστιανισμού. Στον Ορθόδοξο χώρο οι χριστιανικές οργανώσεις μπορεί να πει κανείς ότι έχουν αναλογίες με το ευσεβιστικό κίνημα.

Πρεσβυγενή πατριαρχεία: Είναι τα αρχαία 5 πατριαρχεία που συναποτελούσαν την Πενταρχία των Πατριαρχών: Κωνσταντινουπόλεως, Ρώμης, Αλεξανδρείας, Ιεροσολύμων, Αντιοχείας. Μετά το σχίσμα ο λόγος γίνεται συνήθως για τα 4 πρεσβυγενή πατριαρχεία της Ανατολής. Υπάρχουν και νεότερα πατριαρχεία μετά την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως με πρώτο το Μόσχας.

Προσηλυτισμός: Η προσπάθεια για προσέλκυση στην πίστη κάποιου με αθέμιτα μέσα. Η οργανωμέ-

νη και συστηματική εξάλλου προσπάθεια να αλιεύσει κανείς μέλη από μια άλλη χριστιανική ομολογία σε μια άλλη θεωρήθηκε αθέμιτη πρακτική και λογίζεται επίσης ως προσηλυτισμός.

Πτωχοί Καθολικοί: Κίνηση επιστροφής στην ευαγγελική απλότητα που απέκτησε χαρακτηριστικά τάγματος το 1208 από πρώην Βαλδίου που ξαναγύρισαν στον Καθολικισμό. Αργότερα ενσωματώθηκαν στους Αυγουστινιανούς*

Σεβόμενοι τον Θεόν: Εθνικοί, που όμως πίστευαν ότι ο Θεός είναι ένας. Οι Ιουδαίοι τους επέτρεπαν να παρακολουθούν τις λατρευτικές τους συνάξεις στις συναγωγές με την υποχρέωση να τηρούν ορισμένες μόνο διατάξεις του Μωσαϊκού Νόμου.

Σκλαβηνίες ή σλαβηνίες: Περιοχές όπου είχαν εγκατασταθεί οι σλάβοι εντός της βυζαντινής επικράτειας. Σταδιακά αναγνωρίστηκαν και είχαν τη δική τους ημιαυτόνομη διοίκηση.

Σκοτεινοί αιώνες: Στη Βυζαντινή ιστορία αναφέρεται έτσι η περίοδος από τα μέσα περίπου του 7ου αιώνα ως το πρώτο μισό του 9ου που συνδέεται με κατάρρευση των πόλεων και της οικονομίας της Ύστερης Αρχαιότητας,* σημαντικές εδαφικές απώλειες στα νοτιοανατολικά, αλλά και με την εικονομαχία που είχε τεράστιες συνέπειες στην εσωτερική ειρήνη.

Στάρετς: Γέροντας ενός ρώσικου μοναστηριού, που αναγνωριζόταν για την πνευματικότητά του και οι άνθρωποι τον θεωρούσαν οδηγό στην πνευματική τους ζωή. Κάποτε είχε και το χάρισμα της διάκρισης.

Σχολαστικισμός, σχολαστική θεολογία: Είναι το ρεύμα εκείνο της θεολογίας, στο πλαίσιο του ρωμαιοκαθολικισμού (11ος-13ος αι.), με πρωτεργάτη τον Πέτρο Αβελάρδο και πιο χαρακτηριστικό εκπρόσωπο τον Θωμά τον Ακινάτη, που προσπαθούσε να συνδυάσει τη θεολογία με τη λογική και φιλοσοφική σκέψη, με κέντρο αναφοράς τον Αριστοτέλη. Είναι πρόδρομος της ακαδημαϊκής θεολογίας και είχε μεγάλη ακτινοβολία.

Συγχωροχάρτια (λυσίποινα): Έγγραφα συγχώρεσης των αμαρτιών που μπορούσε κανείς να αγοράσει έναντι χρημάτων. Φανερώνουν και τη γραφειοκρατική εξουσιαστική αντίληψη της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας, αλλά στην πράξη είχαν και τη συνέπεια, οι πλούσιοι να έχουν εντελώς διαφορετική αντιμετώπιση, που εκτεινόταν και στην άλλη ζωή.

Τριγλωσσία: Αίρεση σύμφωνα με την οποία μόνο σε τρεις γλώσσες, που λογίζονται ιερές, μπορεί να διδάσκεται το Ευαγγέλιο: στα εβραϊκά, τα (αρχαία) ελληνικά και τα λατινικά. Αυτή η αίρεση είχε διάδοση στη Δύση αλλά δεν έγινε ποτέ δεκτή στην Ανατολή.

Φονταμενταλισμός: Μια εκδοχή της θρησκείας που εκφράζει τάσεις επιστροφής στα θεμέλια της πίστης, εξυψώνει το παρελθόν [μια αλλοιωμένη εκδοχή του], αντιτίθεται σε κάθε έννοια ιστορικής εξέλιξης και είναι ιδιαίτερα συντηρητικό. Ο φονταμενταλισμός γεννήθηκε στους κόλπους ενός ακραίου προτεσταντισμού στην Αμερική. Η δυναμική, συχνά και βία ή έννομη βία, με την οποία οι φονταμενταλιστές επιδιώκουν να επιβάλλουν τις απόψεις τους τούς συνδέουν επίσης με το φαινόμενο του φανατισμού και της μισαλλοδοξίας, αν και δεν είναι ακριβώς το ίδιο, αλλά παρεπόμενο.

Χιλιασμός: Μια θεώρηση που πρόσμενε τη χιλιετή βασιλεία του Θεού πάνω στη γη, και ευρύτερα όλες τις θεωρίες που ζητούν να εγκαθιδρυθεί η Βασιλεία του Θεού εδώ και τώρα, αλλοιωμένη σε εγκόσμια εξουσία.

Χρησμός: Πρόρρηση για το μέλλον, συχνά διφορούμενη, στο πλαίσιο της μαντικής σκέψης του εθνικού κόσμου.

Ύστερη Αρχαιότητα: Η ιστορική περίοδος από την άνοδο του χριστιανισμού μέχρι την άνοδο του Ισλάμ, δηλαδή από τα μέσα του 3ου μέχρι τα μέσα του 8ου αιώνα. Είναι μια περίοδος κατεξοχήν μεταβατική, από την κλασική αρχαιότητα στον μεσαιωνικό κόσμο, και γεωγραφικά περιλαμβάνει την Ευρώπη και μέρος της Ασίας και Αφρικής, ιδίως όλες τις περιοχές γύρω από τη λεκάνη της Μεσογείου, μέχρι τη Μέση Ανατολή.

Βυζαντινό χειρόγραφο του 6ου αι., Βρετανικό Μουσείο.

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

